

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

SARMAȚII ȘI RELAȚIILE LOR CU GETO-DACII (I)

GHEORGHE BICHR

POARTA OSMANĂ ȘI GURILE DUNĂRII ÎN SECOLUL AL XV-LEA

VIRGIL CIOCILTAN

ROMÂNIA ȘI CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS — FEBRUARIE —
IUNIE 1866 (II)

GRIGORE CHIRIȚĂ

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

PREOCUPĂRI ACTUALE ALE ISTORIOGRAFIEI DIN REPUBLICA
POPULARĂ CHINEZĂ

ANA BUDURA, TATIANA ISTICIOAIA

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

OPERA LUI DOBROGEANU-GHEREA ÎNTR-O NOUĂ EXEGEZĂ

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE
REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

11

TOMUL 38

1985

NOIEMBRIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (redactor șef), ION APOSTOL (redactor
șef adjunct; NICHITA ADĂNILOAIIE, LUDOVIC DEMÉNY,
GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN,
DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR
(membri.)

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente.
Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „Rompresfilatelia”,
Departamentul Export-import presă, P. O. Box 12—201, Telex
10 376 prsfir — București, Calea Griviței Nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului
de redacție al revistei „Revista de
Istorie”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor Nr. 1.
www.dacoromanica.ro
117 București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 11
noiembrie 1985

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- GHEORGHE BICHIR, *Sarmații și relațiile lor cu geto-dacii* (1) 1043
VIRGIL CIOCÎLTAN, *Poarta Osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea* 1058
GRIGORE CHIRIȚĂ, *România și Conferința de la Paris — februarie — iunie 1866* (II) 1075

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- ANA BUDURA, TATIANA ISTICIOAIA, *Preocupări actuale ale istoriografiei din Republica Populară Chineză* 1101

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- DAMIAN HUREZEANU, *Opera lui Dobrogeanu-Gherca într-o nouă exegeză* 1117

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Laboratorul de demografie istorică în anul universitar 1984—1985 (*Louis Roman*); Simpozion privind istoria țărănimii în România (*Traian Udrea*); Călătorie de studii în Republica Democrată Germană (*Ioan Chiper*). 1127

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- DAN SMĂNTĂNESCU, *Drumurile lui Ion Neculce*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, 281 p. (*Dumitru Velciu*) 1137
I. C. FILITTI, *Opere alese*, (ediție Georgeta Penelea), Edit. Eminescu, București, 1985, XLV + 445 p. (*Paul Cernovodeanu*) 1140
RADU PĂIUȘAN, *Bănățenii în lupta pentru unitatea națională. 1830—1918*, Timișoara, 1983, V + 224 p. (*Emeric Mihály*) 1141
E. A. THOMPSON, *Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire*, The University of Wisconsin Press, Madison (Wisconsin), 1982. IX + 329 p. (*Alexandru Madgearu*) 1142
MICHAEL PHOTEINOPOULOS, *Manual de legi*, ediție pregătită de Panayotis I. Zepos, Valentin Al. Georgescu și Anastasia Siphoniou-Karapas, Atena, 1982, CXII + 679 p. (*Radu Constantinescu*) 1144
PETER J. BUCKLEY, BRIAN R. ROBERTS, *European Direct Investments in the United States of America before World War I*, St. Martin's Press, New York, 1983, 157 p. (*Mihai Manea*) 1144

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „Quipu. Revista Latinoamericana de Historia de las Ciencias y la Tecnología”, vol. 2, nr. 1, enero-abril de 1985 (*www.dacoromanica.ro*) 1147

REVISTA DE ISTORIE

TOM 38. No. 11
novembre 1985

S O M M A I R E

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

- GHEORGHE BICIUR, Les Sarmates et leurs relations avec les Géto-Daces (I) . . . 1043
VIRGIL CIOCÎLTAN, La Porte Ottomane et les Bouches du Danube au XVe siècle 1058
GRIGORE CHIRIȚĂ, La Roumanie et la Conférence de Paris — février-juin 1866 (II) 1075

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- ANA BUDURA, TATIANA ISTICIOAIA, Problèmes actuels de l'historiographie de la République Populaire de Chine 1101

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

- DAMIAN HUREZEANU, L'œuvre de Dobrogeanu-Gherea dans une nouvelle exegèse 1119

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le laboratoire de démographie historique pendant l'année universitaire 1984—1985 (*Louis Roman*); Le symposium concernant l'histoire de la paysannerie en Roumanie (*Traian Udrea*); Voyage d'études dans la République Démocratique Allemande (*Ioan Chiper*). 1127

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- DAN SMĂNTĂNESCU, *Drumurile lui Ion Neculce* (Less voyages de Ion Neculce), Editions Sport-Turism, București, 1984, 281 p. (*Dumitru Velciu*) 1137
I. C. FILITTI, Opere alese (Oeuvres choisies), édition Georgeta Penelea), Editions Eminescu, București, 1985, XLV + 445 p. (*Paul Cernovodeanu*) 1140
RADU PĂIUȘAN *Bănățenii în lupta pentru unitatea națională. 1830—1918* (Les habitants du Banat dans la lutte pour l'unité nationale. 1830—1918), Timișoara, 1983, V + 224 p. (*Emeric Mihály*) 1141

www.dacoromanica.ro

E. A. THOMPSON, <i>Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire</i> , The University of Wisconsin Press, Madison (Wisconsin), 1982, IX + 329 p. (<i>Alexandru Madgearu</i>)	1142
MICHAEL POTEINOPOULOS, <i>Manual de legi (Manuel de lois)</i> paru par les soins Panaioty I. Zepos, Valentin Al. Georgescu et Anastasia Siphoniou-Karapas, Atena, 1982, CXII + 679 p. (<i>Radu Constantinescu</i>)	1144
PETER J. BUCKLEY, BRIAN R. ROBERTS. <i>European Direct Investments in the United States of America before World War I</i> , St. Martin's Press, New York, 1983, 157 p. (<i>Mihai Manea</i>)	1144

LA REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

„Quipu. Revista Latinoamericana de Historia de las Ciencias y la Tecnología”, vol. 2, nr. 1, epero-abril de 1985, México, 160 p. (<i>Eugen Denize</i>)	1137
--	------

SARMAȚII ȘI RELAȚIILE LOR CU GETO-DACII (I)

GHEORGHE BICHIR

Problema sarmaților, mult controversată în literatura de specialitate, a căpătat contururi noi grație cercetărilor arheologice din ultimele trei decenii.

Dacă în trecut, studierea pătrunderii sarmaților la Dunărea de jos, numai pe baza izvoarelor scrise și a unor descoperiri de obiecte izolate, adesea greșit dateate și atribuite etnic, era dificilă, astăzi datorită progreselor făcute de arheologie, antichitățile sarmate sînt bine cunoscute, fapt ce limitează domeniul ipotezelor și permite să se aprecieze just rolul jucat de sarmați în regiunile noastre intens locuite de geto-daci¹.

Înainte de a discuta relațiile dintre sarmați și geto-daci, așa cum reies ele din izvoarele scrise și datele arheologice, este necesar să prezentăm pe scurt cîteva date cu privire la originea, aria de răspîndire și felul de viață al sarmaților și să precizăm data cînd ei au început să pătrundă la Dunărea de Mijloc și de Jos.

Populațiile cunoscute sub numele de sarmați, fac parte din același mare grup iranian vestic ca și sciiții, cu care de altfel, potrivit izvoarelor scrise și datelor arheologice erau strîns înrudiți. Veniți din regiunile Uralo-Caspice, sarmații pătrund spre vest mai tîrziu decît sciiții, pe care îi înlocuiesc în cele din urmă în stepile nord-pontice, fie dislocîndu-i, fie absorbîndu-i.

Ei sînt menționați de autorii antici sub numele de *Sauromatai* (la Herodot², Hippocrate³, Pseudo-Scymnos⁴), *Sarmatai* (la scriitorii greci mai recenti, începînd cu Polibius)⁵, sau *Sarmatae* (la scriitorii latini)⁶.

Părerăa lui M. I. Rostovtzeff și J. Harmatta⁷ că sauromații nu sînt identici cu sarmații este contrazisă de însăși izvoarele literare care vorbesc în cadrul acelorași texte atît de sarmați, cît și de sauromați, referindu-se la același popor, indiferent dacă este vorba de scriitorii greci⁸ sau latini⁹. De altfel acest lucru reiese clar de la Plinius cel Bătrîn care arată că sarmații, nou numiți de greci sauromați (... *alias Sarmatae, Graecis Sauromatae*)¹⁰. Întrucît majoritatea cercetătorilor vād în sauromați și sarmați acelaș popor, nu mai insistăm asupra acestui lucru.

Sarmații erau înalți, frumoși, cu părul blond, agili și rapizi în mînuirea armelor. Învățau să călărească din copilărie, mersul pe jos fiind considerat dezonorant. Vîneau călare, împreună cu femeile. Dintre armele preferate amintim : sabia cu inel la mîner, lancia, arcul, foloseau de asemenea, platoșa, coiful și scutul (Strabo, VII, 3, 17). Izvoarele spun că erau războinici liberi, neînfricați și la lupte participau și femeile, care pentru a mînuî armele cu îndemînare (de călare trag cu arcul și aruncă sulița), li se ardea sinul drept, încă de cînd erau foarte mici¹¹. Dealtfel textele antice sînt unanime în a sublinia ăscușința sarmaților în luptă

și teama pe care o produceau în rîndurile romanilor și a altor populații cavaleria sarmată, respectiv acei catafractari, înarmați cu lănci și săbii.

Se pare că la sarmați femeile se bucurau de mai multă autoritate, decît la alte grupuri de populație. Pomponius Mela (III, 4, 33) spune că datoria tinerelor fete este să tragă cu arcul, să călărească și să vîneze. Cînd ajung mari se îndeletnicesc să străpungă dușmanul, lucru atît de important, încît faptul de a nu fi ucis pe nimeni este socotit o necinste, iar ca pedeapsă fata nu se mai mărită. Aceste lucruri scrise de Pomponius Mela în secolul I e.n. (despre femeile sarmaților) corespund în bună parte cu cele spuse de Herodot în secolul V î.e.n., despre femeile sauromaților; „femeile sauromaților merg la vînătoare călare, împreună cu bărbații lor și fără bărbați, participă și la război și portul îl au întocmai ca bărbații”. Și istoricul din Halicarnas continuă — „În ce privește căsătoria iată ce lege au: nici o fată nu se mărită pînă nu ucide vreun dușman, cele care nu îndeplinesc datina rămîn nemăritate”¹².

Sarmații erau o populație de păstori nomazi a căror spațiu preferat de locuire era stepa cu bălțile și înălțimile din jur. Pomponius Mela (III, 4, 33), contemporanul lui Seneca, ne dă următoarele informații cu privire la modul de viață al sarmaților: „Populația sarmatică este foarte apropiată de neamul parților în ceea ce privește îmbrăcămintea și armele; însă după cum și clima lor este mai aspră, tot așa le este și firea. Ei nu locuiesc în orașe și nici nu au locuințe statornice. Cînd îi atrag într-un loc pășunile, cînd urmăresc un dușman, sau cînd fug de el, tirăsc cu ei toate lucrurile lor și astfel locuiesc totdeauna în tabere”. Despre felul de viață al sarmaților, informații prețioase ne furnizează și geograful Strabo care referindu-se la sarmații-roxolani spune: „Corturile făcute din pîslă sînt așezate pe carele în care trăiesc. În jurul corturilor pasc cirezile (turmele), cu al căror lapte, brînză și carne se hrănesc. Umblă după pășuni, alegînd întotdeauna regiuni bogate în iarbă. În timpul iernii stau prin mlaștinile din jurul Lacului Meotic (Marea de Azov), iar vara în cîmpii”. Din textul geografului antic reiese că puțini dintre ei se îndeletniceau și cu agricultura¹³, printre plantele cultivate numărîndu-se meiul pe care îl mînceau¹⁴.

În ceea ce privește aria de formare și răspîndire a culturii sarmatice, datele cele mai importante ni le furnizează arheologia. S-a stabilit că cele mai vechi urme de locuire sarmatică se află în regiunile de la Volga și Ural. Multă vreme vestigiile sarmaților au fost confundate cu cele ale sciților, populații ce au locuit pe același teritoriu. Încercări laudabile de a separa antichitățile sarmatice de cele scitice au făcut învățații ruși V. A. Gorodčov, D. I. Samosvasov, M. I. Rostovtzeff, B. N. Grakov etc¹⁵, dar abia în 1929 arheologul Paul Rau a reușit să separe din rîndul monumentelor „scitice” un grup aparte, caracteristic numai regiunilor de la Volga și Uralul de Sud, pe care l-a legat de sauromații amintiți de izvoarele literare¹⁶.

Grație cercetărilor făcute de P. Rau, B. N. Grakov, P. Rykov, K. F. Smirnov, V. P. Šilov, I. V. Siničyn și a altor învățați¹⁷ s-a putut cunoaște și delimita zona care cuprinde cele mai vechi urme sarmatice și care corespund ariei de formare a culturii sarmatice, ale cărei rădăcini sînt căutate de unii cercetători (arheologi și antropologi) pînă în cultura Andronovo din epoca bronzului¹⁸. În cadrul acestei arii largi, unii cercetători încearcă să delimiteze două grupe de monumente vechi sarmate. Prima grupă ar fi între Volga și Don, iar a doua între Samara și Ural¹⁹.

Grupa dintre Don și Volga ar aparține sauromaților amintiți de Herodot, Hippocrate și de alte izvoare²⁰ și în cadrul ei ar intra iasamații și sirmații și din sinul lor s-au putut naște mai târziu sirakii și iazigii. Acest grup vestic aparținând sauromaților (secolele VII—IV î.e.n.) s-a extins și în stepele de dincolo de Volga, în Republica Autonomă Kalmucă și în regiunile Astrahan, Volgograd și Saratov. La sud ei au ajuns pe riul Manici și între Kuma și Terek. Cîteva monumente din această vreme se cunosc chiar pe malul drept al Donului Inferior.

Grupa mormintelor dintre Samara și Ural se distinge de grupa Volga-Don, prin unele detalii de ritual funerar și piese de inventar. Ea ocupă teritoriul regiunii Orenburg și se întinde în sud pînă în zona orașului Aktubinsk, iar în nord, pînă în regiunea orașelor Kuibîșev și Celeabinsk : limita estică nu este încă precizată.

Mormintele acestui grup sînt atribuite sauromaților orientali, genetice legați de lumea sako-messageților de pe țărmul Mării Aral.

În sinul acestui grup estic au apărut, încă din secolul al V-lea î.e.n., elementele constitutive ale culturii Prohorovo, cultură care în secolul al IV-lea î.e.n. va fi pe deplin formată în stepele de la Ural și va dura pînă la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n.²¹. Principalii ei creatori sînt aorșii, care vor constitui o puternică uniune de triburi de care sînt legate bogatele morminte tumulare de pe valea rîului Ilek. Mormintele, datate în secolele V—IV î.e.n., conțin arme, obiecte de lux aduse din Orientul Apropiat și schelete de cai cu harnașamentul respectiv. Ele sînt atribuite aristocrației războinice tribale. La nord, triburile aparținînd culturii Prohorovo, ocupă stepele Bașchiriei pînă la sud de orașul Ufa.

S-a presupus, dar fără argumente suficiente, că în stepele de la Volga și Ural, la nord de aorși, s-ar afla aria de etnogeneză a roxolanilor.

Sub influența nomazilor din regiunea Uralului de Sud și a treptatei pătrunderi a lor spre vest, cultura sauromată din regiunea Volga-Don (secolele VII—V î.e.n.) este înlocuită cu cea de tip Prohorovo (secolele IV—II î.e.n.), cultură care se va răspîndi parțial și în Caucazul de Nord (regiunea Cuban) și pe malul drept al Donului. Culturii Prohorovo îi urmează în mod direct, în stepele de la Volga, cultura Suslov (secolele I î.e.n. — II e.n.).

Uniunea de triburi din zona lacului Manici avînd în frunte pe siraki începe să pătrundă spre sud pînă la Munții Caucaz, în teritoriul locuit de vechii meoți. Astfel încît, în secolele III—II î.e.n. apar pentru prima dată în cultura meoților din zona Cubanului elemente sarmatice, specifice zonei dintre Volga și Don. De notat că sirakii au menținut vechiul obicei sauromat de a-și înmormînta morții cu capul spre vest. Descoperirile arheologice arată că sirakii au pătruns și în bazinul rîului Terek și a afluentului său Sunia din estul Caucazului de Nord, așa încît întreaga zonă a fost stăpînită în această vreme de meoți și de sarmați.

În secolul I e.n., apar în Caucazul de Nord alanii, a căror etnogeneză nu este suficient de bine cunoscută. Se pare că ei au apărut după pătrunderea unui nou val dinspre Volga, compus din roxolani și aorși și care a suprapus în parte pe cel existent format din meoți și siraki. Cert este că la sfîrșitul secolului al II-lea e.n., alanii au format în estul Cubanului și zona centrală a Caucazului de Nord o puternică uniune de triburi, care a fost distrusă de huni între 370—375. În urma invaziei hunilor, parte din alanii au fost împinși spre sud în regiunea premontană a Caucazului și în urma amestecului cu triburile locale s-a format poporul osetin,

iar altă parte, împinși sau antrenati de huni, au pătruns în regiunile noastre și mai departe în vest. Cei rămași în zona de origine a Terekului au fost asimilați de kabardini.

Ca și ceilalți sarmați, alanii erau agili și iuți în mînuirea armelor. Ammianus Marcellinus (XXXI, 21—22,25) le descrie fizicul și priceperea în luptă, asemuindu-i cu hunii, dar mai înaintați ceva ca fel de hrană și îmbrăcăminte. Se simțeau bine în războaie și era socotit fericit cel ce cădea în luptă; pe cei care mureau de moarte bună îi considerau slabi și lași. Se glorificau cu pielea de pe capetele celor uciși pe care o legau la cai ca podoabă de război. Ca șefi și judecători îi alegeau pe cei cu experiență mai îndelungată în războaie. Numinai o mică parte dintre ei cultivau ogoarele (Ammianus Marcellinus, XXII, 42).

Aristocrației tribale alane îi sînt atribuite, de unii cercetători, mormintele cu catacombe din necropola „de aur” de la Alkhan-Kala de pe malul drept al Cubanului, săpată de N. I. Veselovski și rămasă nepublicată. Inventarul mormintelor conținea piese de aur și produse lucrate în centrele meșteșugărești grecești, care nu pot ilustra conținutul culturii alanilor. Așa încît, identificarea culturii alanilor, ca și a iazigilor și roxolanilor de altfel, triburi sarmatice ce au ajuns și în regiunile noastre, rămîne ca o sarcină de viitor ²².

Se întîmplă uneori, ca unii cercetători să considere alanice orice piese descoperite în regiunile din nordul Caucazului și zona Cubanului, inclusiv din peninsula Taman, uitînd că în această vreme mai locuiau aici meoți, siraki și alte grupuri de populații și majoritatea obiectelor găsite aici erau lucrate în centrele meșteșugărești existente în regatul Bosforului (Phanagoria, Chersones etc.).

Începînd cu secolul al III-lea î.e.n., sarmații au pătruns din zona lor de etnogeneză ²³ și la vest de Don, ajungînd ca în secolele II—I î.e.n., să domine stepele nord-pontice, pînă la Nipru, înlăturînd autoritatea sciților.

Referindu-se la aceste evenimente Diodor spune că sarmații au devastat o parte considerabilă din Scithya și exterminînd pe învinși, pînă la unul, au transformat cea mai mare parte din țară în deșert ²⁴. Desigur, autorul antic exagerează lucrurile, demn de crezare este faptul că sarmații au înlăturat dominația scitică prin forță. La începutul secolului al II-lea î.e.n. sarmații își exercitau autoritatea în stepele dintre Don și Nipru și Polibius vorbește de un conducător al lor, *Gatalos*, existent în anul 179 î.e.n. ²⁵

La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. sarmații încep să se infiltreze și în Crimeea. Prima dată în calitate de aliați ai sciților conduși de regele Palacos (este vorba de regatul scitic din Crimeea a cărei capitală era la Neapolis) în războiul acestora cu Diophantes, șef al armatei lui Mitridate Eupator, rege al Pontului. Strabo arată că aliații sciților erau sarmații roxolani a căror conducător era Tasios ²⁶. Cu toată superioritatea numerică a sciților și roxolanilor, pînă la urmă victoria a fost de partea lui Diophantes.

În urma înfrîngerilor suferite în anii 109—107 î.e.n. coaliția scito-roxolană s-a destrămat, iar Mitridate al VI-lea își extinde autoritatea asupra orașelor nord-pontice (Chersones, Olbia etc.). Abia din secolul I e.n. sarmații încep să se infiltreze în număr mai mare în Crimeea, cînd regatul scitic din nord-vestul peninsulei, practic nu mai exista. Dar și

după această dată, populația majoritară în Crimeia a rămas cea elenoscitică, sarmații fiind în număr mai redus. Aceasta este și explicația de ce arheologii sovietici vorbesc de așezări și necropole din epoca sarmatică și nu de așezări și necropole sarmatice în Crimeia.

În secolul I e.n., sarmații au început să pătrundă și la vest de Nipru ajungând în cele din urmă în teritoriul geto-dacic și luând contact în mod nemijlocit cu poporul geto-dacic. În avangarda lor s-au aflat iazigii, le-au urmat roxolanii și apoi alanii.

Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Mijloc și de Jos a fost mult discutată în literatura de specialitate. Dacă asupra pătrunderii iazigilor la Dunărea de Mijloc, cercetătorii sînt de acord că ei au venit aici în cursul secolului I e.n., rămîne de precizat data cînd anume. După informațiile transmise de Plinius cel Bătrîn și Tacitus, iazigii se aflau în vremea împăratului Claudius (cca anul 50 e.n.) stabiliți în cîmpia dintre Dunăre și Tisa, interpuși între suebi și daci²⁷. Deci, data pătrunderii lor aici trebuie fixată cel mai tîrziu la mijlocul secolului I e.n.. Părerea mai veche că au putut veni în Cîmpia Ungară în vremea împăratului Tiberius nu mai este acceptată de specialiști, întrucît documentul pe bază căruia se postulase acest lucru s-a dovedit a fi mult mai tîrziu. În ce măsură au venit din proprie inițiativă (împinși din stepele nord-pontice de roxolani), sau au fost aduși de romani pentru a-i interpune între daci și imperiū, pentru a feri Pannonia de puternicele atacuri ale dacilor, este mai greu de precizat.

Dacă în legătură cu data instalării iazigilor în cîmpia dintre Dunăre și Tisa nu s-au ivit controverse, în schimb calea pe unde au pătruns este mult controversată. După cercetătorii maghiari care s-au ocupat de această problemă sarmații au venit în Cîmpia Tisei pe valea Dunării prin Muntenia, Oltenia și Banat²⁸. Alți cercetători consideră că drumul pe care au pătruns sarmații spre vest se afla prin nordul Daciei²⁹. Ocupîndu-ne de această problemă am arătat că iazigii, ca și roxolanii mai tîrziu, au pătruns spre apus prin nordul Daciei, urcînd pe Nistru și Prut și apoi prin pasurile Carpaților au ajuns în Cîmpia Ungară, așa cum indică descoperirile arheologice făcute pe cursul mijlociu și superior al rîurilor Nistru și Prut³⁰ și în special cele de la Ostriveț, unde s-au descoperit 14 morminte, datate de unii specialiști în secolul I î.e.n.³¹, dar care de fapt aparțin secolului I e.n.³². În sprijinul acestei teze pledează și prezența elementelor de tip sarmatic din cadrul culturilor Lipița și Przeworsk³³. Prezența lor în această regiune și lipsa mormintelor sarmatice în Oltenia și partea de sud-est a Banatului, infirmă ipoteza conform căreia iazigii și mai tîrziu roxolanii au pătruns în cîmpia dintre Tisa și Dunăre (Alföld) prin Muntenia, Oltenia și Banat, respectiv pe calea Dunării. După cum nici drumul despre care vorbește Cassius Dio (LXXI, 19,2) atunci cînd arată că împăratul Marcus Aurelius le-a îngăduit iazigilor din Cîmpia Tisei să facă negoț cu roxolanii, prin teritoriul Daciei romane, ori de cîte ori guvernatorul acestei provincii le va da voie, nu putea fi pe valea Dunării, ci pe teritoriul Daciei Superior, ținînd seama de faptul că în acea vreme marea masă a roxolanilor se aflau la est de Prut, în stepele nord-pontice și puteau procura din orașele grecești ce existau în zonă, produse de care aveau nevoie iazigii. Și drumul cel mai direct pornind de la Tyras era prin sudul Moldovei pe valea Troțușului, pasul Oituz și apoi pe valea Tîrnavei Mari și a Mureșului, pînă la Tisa, așa cum sugerează și descoperirile arheologice³⁴.

Descoperirile arheologice și unele detalii consemnate de Plinius cel Bătrîn ³⁵ și Tacitus ³⁶ arată că iazigii s-au stabilit inițial în partea de nord a Cîmpiei Ungare între suebi și daci ³⁷. Din zona ocupată inițial, iazigii au început să se extindă atît în sudul cîmpiei, cît și la est de Tisa, încurajați în special de înfrîngerea dacilor de către romani și crearea provinciei romane Dacia.

Venirea iazigilor în Cîmpia Tisei nu înseamnă dispariția dacilor din această regiune; în munți îi atestă sigur Plinius cel Bătrîn ³⁸. Descoperirile arheologice arată că la venirea lor în Alföld, iazigii n-au împins întreaga populație dacică spre est, ci o bună parte din ea a rămas pe loc și a continuat să trăiască alături de noii veniți, atît în stînga cît și în dreapta Tisei ³⁹. M. Párducz nota, în 1956, 28 puncte în care s-au descoperit materiale dacice ⁴⁰. Ulterior numărul lor a mai crescut ⁴¹. Ne reține atenția faptul că în cimitirul de înhumație de la Jánosszállás ceramica este în cea mai mare parte dacică. În lumina acestor date știrea transmisă de Plinius cel Bătrîn, conform căreia dacii au fost împinși de sarmați din zona de cîmpie spre munți pînă la riul Tisa (Pathissus) nu trebuie interpretată în sensul că întreaga populație dacică a fost dislocată din regiune, ci în sensul că după instalarea sarmaților aici, zona de cîmpie pînă la Tisa a intrat sub *dominația* (politică și militară) a sarmaților și o bună parte dintre daci au continuat să trăiască alături de noii veniți, așa cum arată descoperirile arheologice ⁴².

Datorită noilor condiții istorice și contactului cu dacii și civilizația romană, iazigii și-au creat o cultură proprie, care se deosebește de a celorlalte neamuri sarmatice rămase în stepele nord-pontice. Așa cum am menționat, la ora actuală, în stepele nord-pontice, datorită condițiilor istorice și modului de trai, comune tuturor sarmaților, nu se poate vorbi arheologic de un aspect cultural specific iazigilor, diferit de cel al roxolanilor sau alanilor. Încercări laudabile, de a se defini aspectele culturale specifice fiecărei ramuri în parte, s-au făcut, dar fără a da rezultatele scontate ⁴³, așa încît, această problemă rămîne ca o sarcină de viitor. După plecarea iazigilor în Alföld, locul (în spatele nord-pontice) și rolul politic și militar la Dunărea de Jos a fost preluat de către roxolani așa cum reiese din izvoarele scrise ⁴⁴.

În ceea ce privește problema sarmaților la Dunărea de Jos părerile cercetătorilor diferă atît cu privire la data la care ei au pătruns, cît și la intensitatea și aria lor de răspîndire. Pornind de la o știre controversată din Strabo ⁴⁵ și atribuirea eronată a unor vestigii arheologice, J. Harmatta a susținut că sarmații erau prezenți la Dunărea de Jos, încă din secolul al II-lea î.e.n. ⁴⁶ Învățăatul amintit socotea că sarmații au creiat un imperiu care între anii 125 și 61 î.e.n. se întindea de la Don pînă în nord-vestul Bulgariei, incluzînd și cea mai mare parte din teritoriul României: Moldova, Dobrogea, Muntenia, Oltenia și chiar sud-estul Transilvaniei. După Harmatta presupusul „Imperiu Sarmatic” era compus dintr-o confederație de triburi de sub conducerea sarmaților „regali” și a fost distrus de Burebista. Limitele lui au fost fixate în funcție de unele piese de argint — phalerae — considerate de el ca și de alți cercetători, sarmatice ⁴⁷.

Discurile de argint (phalerae) decorate cu busturi umane, cu protomae de animale sau alte motive (geometrice sau vegetale) descoperite în teritoriul geto-dacic, atît la nord de Dunăre (București-Herăstrău, Surcea) cît și la sud (Galiče, Jachimovo) se dovedesc a nu fi aparținut sarmaților, ci geto-dacilor, care au lucrat și fibulele phalerae de la Bălănești,

Coadă Malului și exemplarul din Transilvania (fără loc de descoperire)⁴⁸. Dealtfel nu trebuie să uităm că prelucrarea argintului de către geto-daci, în secolele II î.e.n. — I e.n., este un lucru dovedit arheologic⁴⁹ și un astfel de centru a putut exista și în sud-estul Transilvaniei la Surcea, unde s-au descoperit phalerae-le amintite împreună cu o bară de argint și șase mici nicovale de fier, a căror dimensiuni arată că ele au fost folosite la orfevrărie și nu la confecționarea unor arme sau unelte.

Dealtfel însuși Fettich⁵⁰ (a cărui părere n-o împărtășim cu privire la proveniența tezaurului de la Surcea)⁵¹ face observația justă că între phalerae și tezaurele dacice din Transilvania sînt o serie de trăsături comune atît stilistice cit și în ceea ce privește procedeele tehnice folosite la realizarea pieselor în discuție. Explicația dată de cercetătorul amintit că și phalerae-le și celelalte piese din tezaurele dacice au fost lucrate în orașele nord-pontice, respectiv Olbia⁵², nu poate fi acceptată, deoarece este știut că în Transilvania existau zăcăminte de argint și într-o serie de așezări geto-dace s-au descoperit vestigiile care atestă că în cadrul lor funcționau ateliere de orfevrărie⁵³.

Însă dacă cunoscutul învățat ar fi acceptat această teză, atunci nu se mai putea vorbi de sarmați în Transilvania și Muntenia într-o vreme atît de timpurie. În treacăt fie spus, pe teritoriul Transilvaniei nu se cunosc descoperiri sarmatice nici pentru epoca mai tîrzie. Este știut că în Olbia și celelalte orașe nord-pontice au existat importante centre meșteșugărești (inclusiv de orfevrărie), dar acest lucru nu exclude existența atelierelor din lumea geto-dacă, meșterii locali putîndu-se inspira după modele grecești sau iraniene.

Dealtfel lucrarea phalerae-lor în mediul geto-dacic este întărită și de faptul că în așezarea geto-dacă de la Cirlomănești, situată în zona subcarpatică a Buzăului, s-a descoperit pe un fragment de vas o protomă pe care este reprezentat bustul unui personaj întîlnit și pe unele phalerae de la Dunărea de Jos.

Tot lipsită de bază documentară este și ipoteza că în secolul I e.n. Muntenia a fost ocupată de roxolani, cărora A. Alföldi le atribuie cunoscutul coif de aur de la Poiana-Coțofenești (jud. Prahova)⁵⁴, care pînă la urmă s-a dovedit a fi aparținut unui șef local geto-dac de la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., dată la care sarmații nici nu trecuseră la vest de Don. Amintim și faptul că tot eronat a fost atribuit sarmaților și rythonul de la Poroina (jud. Mehedinți)⁵⁵.

Faptul că la începutul secolului I e.n., punînd în practică politica „spațiului de siguranță” inițiată de Augustus, Aelius Catus ar fi transplatat în imperiu 50 000 de geți⁵⁶, iar la mijlocul aceluiaș secol, în vremea lui Nero, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus ar fi strămutat în Moesia peste 100 000 de „transdanubieni”, după cum menționează inscripția de pe mausoleul familiei Plautilor de la Ponte-Lucano de lingă Tibur⁵⁷, cifră evident exagerată⁵⁸, a făcut pe A. Alföldi și alți cercetători să considere că Muntenia a fost golită de populație și în locul geților transplantați în Imperiu Roman au pătruns aici roxolanii⁵⁹. Aparent, în lipsă de alte date, ipoteza lui A. Alföldi părea tentantă și reputatul învățat își exprima speranța, la cel de al VI-lea Congres internațional de arheologie și antropologie care a avut loc la Berlin în 1939, că cercetările arheologice o vor confirma⁶⁰.

Într-adevăr, cercetările arheologice au început să lămurească această problemă, dar nu în sensul presupus de amintitul istoric, ci în sensul că

în Cimpia Română și respectiv în Muntenia nu se cunosc morininte sarmatice anterioare secolului al II-lea e.n. ⁶¹, iar populația geto-dacă a continuat să trăiască în zona colinară așa cum arată descoperirile arheologice, așa încît, teza golirii Munteniei de populație getică și pătrunderea în acest spațiu geografic a sarmaților roxolani, este respinsă atît de cercetările arheologice, cît și de principiile care au stat la baza politicii pe care romanii au dus-o în secolul I e.n. la Dunărea de Jos ⁶².

În lumina acestor date, incursiunile fără succes ale roxolanilor în Moesia, amintite de Tacitus ⁶³, pentru vremea lui Otho, nu mai pot fi interpretate în sensul că în această perioadă roxolanii se aflau în Cimpia Română ⁶⁴, ci aceste atacuri trebuie să privească incursiuni prădalnice (cum reiese de altfel din spusele lui Tacitus) a căror bază de pornire era în afara teritoriului Daciei ⁶⁵.

Tot în acest sens trebuie interpretată și știrea transmisă de Florus, care spune că Lentulus (Cn. Cornelius Lentulus) după ce i-a alungat pe daci, pe malul de dincolo (al Dunării) ⁶⁶ i-a oprit și pe sarmați la Dunăre ⁶⁷. Din textul lui Florus nu reiese că sarmații erau stabiliți la Dunărea de Jos, ci că atacul lor a fost oprit la Dunăre (*Prohibere Danubio satis fuit*).

De altfel, Strabo în *Geografia* sa, scrisă în vremea lui Augustus și Tiberius, dar redînd, după cît se pare, evenimente din jurul anului 100 î.e.n., arată că în nordul Mării Negre, între Istru (Dunăre) și Boristhenes (Nipru), se afla mai întîi „pusta geților” (Bugeacul), apoi tirageții (geții de la Tyras), iar dincolo de aceștia sarmații iazigi și cei numiți „regali” ⁶⁸. Această descriere clară, care este confirmată de cercetările arheologice, ne face să credem că din greșală Strabo pomenește în alt pasaj din cartea a VII-a pe sarmați printre semînțiile de la sud de Dunăre ⁶⁹.

Așa încît, ipoteza lui J. Harmatta cu privire la existența unui „Imperiu Sarmatic” care între anii 125—61 î.e.n. s-ar fi întins din nord-vestul Bulgariei, pînă la Don, bazîndu-se pe acest pasaj din Strabo și pe amintite-le phalerae, care aparțin geto-dacilor și nu sarmaților, n-are nici un fundament științific, căci împotriva ei pledează atît realitățile arheologice, cît și documentele literare și epigrafice, corect datate și interpretate.

Descoperirile arheologice arată că sarmații s-au infiltrat la vest de Prut, în Moldova, abia după înfrîngerea dacilor de către romani în anii 101—106, iar în Muntenia, după anii 117—118, respectiv după părăsirea de către romani în vremea lui Hadrian, a castrelor din zona subcarpatică ⁷⁰. Pătrunderea sarmaților la vest de Prut s-a făcut în grupuri mici, succesive, care cu timpul au fost asimilate de localnici, ori au trecut în Imperiul Roman.

Campaniile lui Burebista în răsărit, soldate și cu ocuparea Olbiei, nu numai că au stăvilit înaintarea sarmaților spre vest, dar i-au făcut pe aceștia să cunoască și puterea militară a geto-dacilor, fapt pentru care în perioada Burebista-Decebal ei au evitat să se instaleze pe teritoriul Daciei propriu-zise. În mod cu totul izolat, sarmații s-au infiltrat în secolul I e.n. numai în Dobrogea, așa cum reiese din știrile transmise de poetul Ovidius, în ale sale *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*.

Poetul, în timpul exilului său la Tomis (anii 9—17 e.n.), se plîngea că se află într-o regiune înspăimîntătoare, *inter Sauromatas ... Getasque* (*Tristia*, III, 3, 6), sau *Sarmaticis locis* (*Tristia*, IV, 8, 16) și se teme că va muri aici și sufletul lui va rătăci *inter Sarmaticas ... umbras* (*Tristia*, III, 3, 63). Deși se întrebă dacă sarmații și geții îi vor citi vreodată

poeziile (*Tristia*, IV, 1, 94), Ovidius spune în altă elegie că de nu va fi poet apreciat la Roma, el va fi totuși poet de talent printre sarmați (*Tristia*, V, 1, 74), pe meleagurile cărora trăiește (*Tristia*, V, 3, 8) și pe care i-a fost dat să-i cunoască cu arma în mână (*Epistulae*, II, 2, 95) și să vorbească limba sarmatică — *Sarmatico cogor plurima more loqui* (*Tristia*, V, 7, 55—56; *Epistulae*, III, 2, 40), pe care a învățat-o dimpreună cu limba geților: *Nam didici Getice Sarmaticeque loqui* (*Tristia*, V, 12, 58; *Epistulae*, III, 2, 40). Prezența sarmaților în jurul Tomisului este amintită în *Tristia*, V, 7, 13.

Știrile transmise de Ovidiu au fost interpretate diferit de istorici. Astfel V. Pârvan, pornind de la observația că geții și sarmații sînt cei mai des amintiți de poet, afirmă că pe timpul lui Ovidius „Dobrogea a devenit o țară tot atît de mult sarmată, pe cît fusese și era getică”⁷¹. Alți cercetători consideră că din relațiile lui Ovidius nu trebuie neapărat trasă concluzia că în această perioadă sarmații erau stabiliți în Dobrogea, ci mai degrabă ar fi vorba de incursiuni prădalnice, iernarea turmelor la baltă sau transporturi de mărfuri cu carele peste Dunărea înghețată⁷². După alte opinii, Ovidius confundă pe sarmați cu sciții și deci nu puteau fi sarmați în Dobrogea în pragul secolului I e.n.⁷³. Subliniem faptul că Ovidius îi amintește pe sarmați de nouă ori, iar pe sciți numai de trei ori.

Cu toate că pînă în prezent nu s-au descoperit vestigii sarmatice din prima jumătate a secolului I e.n., totuși informațiile pe care ni le dă poetul, care pretinde că a învățat și limba sarmaților, ne fac să credem că în această perioadă s-au putut infiltra unele grupuri rătăcite de sarmați în Dobrogea; însă masa mare a sarmaților se afla, în această vreme, în stepele nord-pontice de unde făceau raiduri în imperiu. Dealtfel însuși Ovidius arată în versurile sale că pericolul cel mai mare venea de la sarmații care locuiau dincolo de Istru (în Bugeac și stepele nord-pontice) și ale căror atacuri fulgerătoare erau de așteptat în orice moment al anului, dar mai ales iarna, cînd gerul dura pod de ghiață peste Dunăre, lăsînd cale liberă năvălitorilor.

Cînd crivățul sălbatec, cu aspra lui suflare,
Îngheață apa mării ori Istru-nvălurat,
Îndată ce s-așterne cîmpia cea de gheață,
Barbarii dau năvală pe caii lor cei iuți.
Săgețile lor zboară departe, pîn departe,
Și toată-mprejurimea călări o pustiesc.
Fug oamenii! de țarini nu-i nimeni să mai vadă:
A barbarului pradă e-al omului avut,
Nimica toată: carul ce scîrție, vreo vită,
Și toat-agonisita sârmanului plugar!
Cu brațele legate duși unii în robie,
Își mai aruncă ochii spre casa lor în van.
Iar alții cad, sârmanii, căci îi străpung îndată
Săgeți încirigate și unse cu venin.
Tot ce nu pot să icie cu dinșii, dau pieirii,
Și focul dușman arde colibele pustii.
(*Tristia*, III, 10, 53—66)⁷⁴

În prezent îi avem documentați pe sarmați în Dobrogea, în special în cadrul necropolelor romane de la Histria, Tomis, Callatis, și Piatra

Frecăței, pentru secolele II—IV e.n., vreme cînd, au putut fi folosiți ca mercenari ⁷⁵.

Știrea din Seneca ⁷⁶, conformă căreia alanii au atins Dunărea de Jos încă din secolul I e.n., nu-și are nici un fel de acoperire din punct de vedere istoric și arheologic, căci în această vreme, alanii abia apăruseră în regiunile Cubanului. Nici teza potrivit căreia alanii au atins cursul Dunării de Jos în timpul lui Marcus Aurelius nu poate fi acceptată ⁷⁷. Ocupîndu-se de sarmați, savantul maghiar J. Harmatta ⁷⁸ respinge această teză și demonstrează că la venirea goților în stepele nord-pontice, ei au dat aici de roxolani și nu de alani. După ce analizează izvoarele literare care vorbesc de alani la vest de Don în secolele II—III e.n., Harmatta conchide că aceste informații sînt rezultatul unor reproiectări în urmă a unor vremuri mai tîrzii, căci, pe drept cuvînt, învățatul maghiar se întrebă de ce Cassius Dio (LXX, 19, 1), care era bine informat, vorbește de relațiile dintre iazigi și roxolani și nu de cele dintre iazigi și alani. Sînt aduse în sprijinul tezei sale, pe care noi o considerăm justă și argumente de ordin arheologic și lingvistic (onomastic) ⁷⁹.

Alanii constituie ultimul val sarmatic pătruns la Dunărea de Mijloc și de Jos, într-o vreme mult mai tîrzie ⁸⁰. Singura necropolă din România ce le poate fi atribuită este cea de la Histria (sectorul basilica extra muros) datată în secolele IV—V e.n. ⁸¹. Tot alanilor le pot fi atribuite și unele morminte sarmatice din cadrul culturii Sintana de Mureș-Cerneahov ⁸².

Alanii pătrunși în Europa au atacat împreună cu alte populații (în special cu goții și vandalii) în repetate rînduri Imperiul Roman, unii dintre ei trecînd în imperiu (Jordanes, *Getica*, 50); în 380 e.n., după același izvor (*Getica*, 31) ei s-au așezat în Pannonia. În 401—402 e.n. alanii apar alături de vandali în nordul Italiei, după ce au fost înfrinți de Stilicho, iar în 405—406 e.n., ajung în Gallia și Hispania (Hieron, 123). În 429 e.n. parte din alani au trecut în nordul Africii și au întemeiat regatul vandalo-alan, condus în 483 de *rex Vandalorum et Alanorum* Hunerich. Alți alani s-au aliat cu romanii și s-au pus în serviciul acestora, unii dintre ei (ca Ardabur și fiul său Aspar) ajungînd să joace un rol important (politic și militar) în cadrul Imperiului Roman de Răsărit, între 424—471 e.n.. O trăsătură specifică sarmaților o constituie deformarea artificială a craniilor care apare pentru prima dată în Asia Centrală, în zona Munților Tianshan și Pamir, pe valea râului Talas, unde locuia încă din vechime grupul de populație Kenkol (cu trăsături mongoloide) care în secolul III î.e.n. făcea parte din marea uniune tribală condusă de huni. De la populațiile aparținînd „imperului” hunic, deformarea artificială a craniilor a fost preluată și de alte grupuri etnice. În secolul I î.e.n.—I e.n. acest obicei este întîlnit și la sarmații din regiunea Volgăi Inferioare (necropola de la Kalinovka) acolo unde se consideră de unii sarmatologi că a fost aria de etnogeneză a roxolanilor. Începînd cu secolul II e.n. deformarea artificială a craniilor capătă o mare extindere la sarmații din nordul Caucazului și stepele nord-pontice, ajungînd către sfîrșitul secolului II e.n. și în regiunile noastre. Dintre semințiile sarmate acest obicei a fost practicat de roxolani și alani, la iazigi nu este documentat. În secolele V—VI e.n. datorită hunilor și alanilor deformarea artificială a craniilor este răspîndită și în Europa centrală și de vest, fiind preluată și de alte seminții, care au venit în contact cu acești migratori și practică pînă tîrziu în evul mediu, atît în Europa, cît și în Asia, în special de unele neamuri turco-mongole. În mod obișnuit era practică deformarea fronto-occipitală,

sau cea circular-erectă, făcută prin bandajare, încă din copilărie. Socotită ca un semn de distincție și frumusețe, deformarea artificială a craniilor a fost practică inițial numai la copii aristocrației tribale, iar cu timpul, din motive magico-religioase, s-a extins și la alte categorii sociale⁸³.

Descoperirile arheologice și izvoarele scrise arată că numai o parte dintre sarmați au pătruns la vest de Nistru, mulți dintre ei au rămas pe plaiurile natale (regiunile de la est de Don) și în stepele nord-pontice, unde cu timpul au fost asimilați de alte grupuri de populații, lucru ce s-a întâmplat și cu cei pătrunși în regiunile noastre sau mai la vest. Ca și în stepele nord-pontice și la vest de Nistru parte din sarmați au devenit cu timpul din nomazi, sedentari, sau semisedentari, este un proces pe care de altfel l-au cunoscut și alte grupuri de populații, inclusiv cele germanice. Ca și în stepele nord-pontice și în Dacia, sarmații s-au limitat la zonele de șes și rar au pătruns în regiunile cu teren accidentat de la marginea câmpiei.

Dar despre primele contacte dintre sarmați și geto-daci, despre prezența lor pe teritoriul Daciei și relațiile pe care le-au avut cu geto-dacii în timpul șederii lor în regiunile noastre vom discuta în numărul viitor al revistei.

NOTE

¹ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, tome I, Rapports généraux, Beograd, 1971, p. 275—285 (se va cita mai departe *Les Sarmates*); idem, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, Pontica, 5, 1972, p. 137—176; idem, *Les Sarmates au Bas-Danube, Dacia, N.S.*, 1977, p. 167—197; idem, *Sarmații, Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 519—522 etc.

² Herodot, *Istoriei*, IV, 21, 102, 110, 116—117, 119, 122—123, 128, 136.

³ Hippocrate, *Despre aer, ape și locuri*, 17, 24.

⁴ Pseudo-Scymnos, *Periegesis*, 863—865.

⁵ Cf. Polibius, *Istoriei*, XXVI, 6, 12; Strabo, *Geografia*, VII, 3, 2; VII, 3, 17; Dionysius Pieriegetul, *Periegesis*, 304; Ptolomeu, *Geografia*, III, 7, 4; Apian, *Istoria Romană*, XII, 15, 53. Totuși unii scriitorii greci cum sînt Arrian și Cassius Dio, care și-au redactat operele în secolul al II-lea al e.n. continuă să folosească cu predilecție denumirea de Sauromat, desigur denumiri întâlnite în lucrările pe care le-au consultat.

⁶ Cf. Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, IV, 11, 41; IV, 12, 80; Curtius Rufus, *Historia Alexandru Magni Macedonis*, VII, 7, 3; Martial, *Epigrame*, VII, 2, 1; VIII, 11, 3; IX, 101, 17; Tacitus, *Germania*, 1, 1; 46, 1; idem, *Historiae*, I, 2, 1; I, 79, 1, 6, 15; III, 24, 2; IV, 4, 2; Florus, *Bellum Sarmaticum*, II, 29 (IV, 12) 20; idem, *Bellum cum Antonio et Cleopatra*, II, 21, (IV, 12) 3; idem, *Pax Parthorum et consecratio Augusti*, II, 34, (IV, 21) 62, ca să nu mai vorbim de Ovidius care în ale sale *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*, amintește dese de sarmați.

⁷ M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 113 și urm.; J. Harmatta, *Studies in the History and language of the Sarmatians*, Szeged, 1970, p. 9—10; idem, *Acta Arch*, II, fasc. 4, Budapesta, 1952, p. 355.

⁸ Vezi Strabo, *Geografia*, II, 5, 7; VII, 3, 13; XI, 6, 2, unde se folosește denumirea de sauromați și VII, 3, 2; VII, 3, 17, unde vorbește de sarmați. Apian, *Istoria Romană*, amintește în cadrul aceleiași cărți și de sarmați (XII, 15, 53) și de sauromați (XII, 69, 293).

⁹ Ovidius, *Tristia*, II, 198; III, 3, 6; IV, 1, 94; idem, *Epistulae ex Ponto*, I, 2, 79, folosește denumirea de sauromați, iar în *Tristia*, IV, 10, 109; V, 7, 13; V, 12, 58 și *Epistulae ex Ponto*, I, 2, 113; III, 2, 40, pe cea de sarmați. Martial, *Epigrammata*, VII, 2, 1; VIII, 11, 3; IX, 101, 17, vorbește de sarmați, iar în XII, 8, 9, de sauromați. Statius, *Silvae*, III, 3, 171; V, 2, 136, menționează pe sauromați, iar în V, 1, 128, pe sarmați.

¹⁰ Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, IV, 12, 80.

¹¹ Herodot, *Istoriei*, IV, 116, 117; Pomponius Mela, *De Chorographia*, III, 4, 33; Hippocrate, *Despre aer, ape și locuri*, 17.

¹² Herodot, *Istoriei*, IV, 116, 117.

¹³ Strabo, *Geografia*, VII, 3, 17.

¹⁴ Cf. Claudius Aelianus, III, 39.

¹⁵ Vezi datele la Gh. Bichir, *Sarmatii și pătrundera lor la Dundrea de Jos*, Peuce, 2, 1971, p. 135 și urm.

¹⁶ Cf. P. Rau, *Die Gräber der frühen Eisenzeit im unteren Volgagebiet*, Pokrowsk, 1929; idem, *Die Hügelgräber Römischer Zeit auf der unteren Wolga*, Pokrowsk, 1927, p. 7—112.

¹⁷ Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 135—136; B. N. Grakov, VDI, 3, 1947, p. 100 121; I. V. Siničyn, SA, 8, 1946, p. 76 și urm.; idem, MIA, 60, 1959, p. 39—203; idem, K. S. Moscova, 84, 1961, p. 99 și urm.; V. P. Šilov, MIA, 60, 1959, p. 323 523; idem, *Očerki po istorii drevnih plemen nižnego Povolžja*, Leningrad, 1975, p. 111 205; N. V. Anfimov, MIA, 23, 1951, p. 186—201; idem, SA, 28, 1958, p. 62—71; idem, K. S. Moscova, 46, 1952, p. 72—85; idem, K. S. Moscova, 16, 1947, p. 148—156; M. G. Maškova, *Sarmatskie pamjatniki severo-vostocno Orenburžia*, Pamjatniki iužnogo Priuralija i zapadnoi Sibiri sarmatskogo vremeni, Moscova, 1972, p. 49 78; idem, *Pamiatniki Prohorovski Kultury*, Arheologia SSSR, D 1—10, Moscova, 1963; idem, *Proišoždenie, rannesarmatskoi (Prohorovskoi) Kultury*, Moscova, 1974; M. G. Maškova, G. V. Kušae, *Sarmatskie pamjatniki zapadnogo Kazastana*, Problemy arheologii Urala i Sibiri, Moscova, 1973, p. 258—268; I. P. Berhinzaietkaja, L. Malovilkaja, SA, 3, 1965, p. 143—153; O. V. Obelichenko, SA, 2, 1967, p. 181—187.

¹⁸ Vezi datele la K. F. Smirnov, SA, 3, 1957, p. 3—14 și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 136.

¹⁹ Cf. K. F. Smirnov, SA, 3, 1957, p. 16; idem, *Repartition des tribus Sarmates en Europe Orientale*, Moscova, 1962, p. 3; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 136.

²⁰ Vezi supra notele 2—4.

²¹ Cf. M. G. Maškova, in lucrările citate supra la nota 17; K. F. Smirnov, *op. cit.*, p. 3.

²² Fără a cunoaște în detaliu problema, Gh. Diaconu încearcă să atribuie alanilor mormintele sarmatice din zona extra-carpatică a României, pe baza unor criterii ce nu au nici un fundament științific (vezi SCIVA, 31, 1980, 2, p. 275 285).

²³ Menționăm că E. I. Mins silua și aria de etnogeneză a sciților în stepele de la est de Volga. Vezi *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 31.

²⁴ Diodor, II, 2, 44.

²⁵ Polibius, XXVI, 6, 12.

²⁶ Strabo, VII, 3, 17.

²⁷ Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, IV, 80 81; P. Cornelius Tacitus, *Annales*, XII, 20, 5 și 30, 1.

²⁸ A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*. Bericht, über den VI. Internationalen Kongres für Archäologie, Berlin, 1940, p. 532—534 (Se va cita mai departe *Die Roxolanen*); idem, *Daci e romani in Transilvania*, Budapest, 1940, p. 14; M. Párducz, *Diss Pann*, seria II-a, 11, 1939, p. 32 și urm.; idem, Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Pré-historiques et Protohistoriques, I, Beograd, 1971, p. 268—269; J. Harmatta, *Studies in the History and language of the Sarmatians*, p. 41.

²⁹ Cf. C. Daicovicu, *Bănatul și iazigi*, Apulum, I (1939 1942), 1942, p. 98—108; I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 673; K. F. Smirnov, *op. cit.*, p. 6, fig. 1.

³⁰ Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 281—282; idem, Peuce, II, 1971, p. 142; idem, Pontica, 5, 1972, p. 168—169; idem, Muzeul Național, III, 1976, p. 119; idem, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 120.

³¹ Cf. I. V. Grosu, *Arheologičeskie issledovanja o Moldavii*, Chișinău, 1982, p. 8—10.

³² Cf. Gh. Bichir, *Ramura nordică a dacilor-costobocii*, Thraco-Dacia, 4, 1983, p. 66.

³³ Cf. *Supra* nota 30.

³⁴ Cf. Gh. Bichir, *La civilisation des carpes*, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 222 223; idem, *Les Sarmates*, p. 282; idem, Pontica, 5, 1972, p. 169.

³⁵ Cf. Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, IV, 80—81.

³⁶ Cf. P. Cornelius Tacitus, *Annales*, XII, 20, 5, și 30, 1.

³⁷ Cf. Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, p. 210.

³⁸ Cf. Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, IV, 80.

³⁹ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 210; idem, Muzeul Național, 3, 1976, p. 121.

⁴⁰ M. Párducz, *Dakische Funde in Jánosszállás*, Evkönyve-Széged, 1956, p. 20, nota 1 și harta de la p. 19 (fig. 2).

⁴¹ Vezi Z. Visy, *Die Daker am Gebiet von Ungarn*, Evkönyve-Séged, 1970, 1, p. 5 29. Numai că autorul este tentat să atribuie aceste urme perioadei anterioare pătrunderii sarmatilor.

⁴² Cf. Gh. Bichir, „Revista de istorie”, 33, 1980, 3, p. 466. Menționăm că și Ptolemeu, III, 8, 1 dă ca graniță de vest a Daciei libere (nu a celei romane) tot riul Tisa, numai că geograful antic confundă Tisa cu riul Tibiseos.

⁴³ Vezi de exemplu K. F. Smirnov, VDI, 1, 1948, p. 214—219; idem, K. S. Moscova, 107, 1966, p. 40 și urm.

- ⁴⁴ Cf. Tacitus, *Historiae*, I, 79; III, 24; IV, 54.
- ⁴⁵ Strabo, VII, 3, 2.
- ⁴⁶ Cf. J. Hamatta, *op. cit.*, p. 34—40.
- ⁴⁷ Ibidem; N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Sarmatisch-Dakischen Beziehungen*, Acta Arh Hung, 3, 1953, 1—4, p. 128—178.
- ⁴⁸ Vezi toate datele cu bibliografia respectivă la Gh. Bichir, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci pînă la sfîrșitul secolului I e.n.*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 203—214; idem, *Dacia*, N. S., 21, 1977, p. 195—196.
- ⁴⁹ Ibidem.
- ⁵⁰ N. Fettich, *op. cit.*, p. 128—178.
- ⁵¹ Vezi SCIVA, 27, 1976, 2, p. 205—206; idem, *Dacia*, N. S., 21, 1977, p. 196.
- ⁵² Cf. N. Fettich, *op. cit.*, p. 176—178.
- ⁵³ Vezi datele necesare în lucrările citate *supra* la nota 48.
- ⁵⁴ A. Alföldi, *op. cit.*, p. 537, pl. 60.
- ⁵⁵ Vezi M. I. Roztoftzeff, *Iranians and Greeks*, p. 232. În schimb, J. Hamatta, care caută să susțină fără argumente stăpînirea sciților, în Scythia Minor în secolele IV—II î.e.n. mută Poroina în Dobrogea și atribuie rythonul acestora. Vezi D. M. Pippidi, *StCl*, XIV, 1972, p. 215 cu nota 14 unde în puține cuvinte se arată netemeinicia acestor afirmații. În realitate rythonul aparține unui șef get local.
- ⁵⁶ Cf. Strabo, VII, 3, 10.
- ⁵⁷ CIL, XIV, 3608; Dessau, ILS, 986.
- ⁵⁸ Cf. Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 90.
- ⁵⁹ A. Alföldi, *op. cit.*, p. 528—538; idem, *Zu den Schicksalen Siebenbürgen in Altertum*, Budapest, 1944, p. 70 și urm.
- ⁶⁰ Ibidem.
- ⁶¹ Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 280—283; idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 137—176; idem, Muzeul Național, III, 1976, p. 115—124; idem, *Dacia* N. S., 21, 1977, p. 167—197; idem, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 205—214.
- ⁶² Vezi datele cu privire la această problemă în monografia noastră citată *supra* la nota 58.
- ⁶³ Cf. Tacitus, *Historiae*, I, 79; III, 24; IV, 54.
- ⁶⁴ Vezi, *supra* nota 59.
- ⁶⁵ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 281; idem *Dacia*, N. S. 21, p. 195.
- ⁶⁶ Florus, *Bellum Dacicum*, II, 28 (IV, 12) 18.
- ⁶⁷ Idem, *Bellum Sarmaticum*, II, 29 (IV, 12), 20.
- ⁶⁸ Strabo, VII, 3, 17.
- ⁶⁹ Idem, VII, 3, 2.
- ⁷⁰ Cf. lucrările noastre citate *supra* la nota 61; idem, *Cultura Carpică*, București, 1973, p. 174—175; idem, *Archeology and History of the Carpi*, I, Oxford, 1976, p. 162—164; idem, *Geto-dacii din Muntenia*, p. 95—98.
- ⁷¹ V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 93.
- ⁷² Cf. I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 673.
- ⁷³ Cf. R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 39.
- ⁷⁴ Versurile sînt redate din traducerea lui Teodor Naum, *Ovidiu, Scrisori din exil*, ESPLA, București, 1957, p. 90.
- ⁷⁵ Pentru descoperirile sarmatice din Dobrogea și în general de la Dunărea de Jos, vezi Gh. Bichir, *Peuce*, 2, 1971, p. 139—145; idem, *Dacia*, N. S. 21, 1977, p. 167—197, cu harta nr. 1 de la p. 168.
- ⁷⁶ Seneca, *Thyestes*, 629—630; Dionysius Periegetul, *Periegesis*, 305.
- ⁷⁷ Vezi datele la Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 194—195.
- ⁷⁸ J. Hamatta, *AE*, 77, 1950, 1, p. 10—18; idem, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, p. 42, 48—49, 52.
- ⁷⁹ Ibidem.
- ⁸⁰ Cf. Gh. Bichir, *Peuce*, 2, 1971, p. 144—145; idem, *Dacia*, N. S., 21, 1977, p. 194—195.
- ⁸¹ Cf. H. Nubar, *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 199—215; D. Nicolăescu—Ploșor, *Studii și cercetări antropologice*, 6, 1968, 1, p. 17—24; C. Rîșcutia, D. Nicolăescu—Ploșor, în același volum, p. 25—29; Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 282; idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 169.
- ⁸² Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 194—195; D. Nicolăescu—Ploșor, „Revista Muzeelor”, 4, 1967, 2, p. 108—109.
- ⁸³ A. N. Bernštam, *MIA*, 26, 1952, p. 60—72; V. V. Ghinzburg, *MIA*, 60, 1959, p. 531—532, 562—563; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, p. 5—8, 96—114, pl. 73; G. Vernadsky, *Essai sur les origines Russes*, 1, 1959, p. 94—95; T. Lewicki, *Materialy Archeologiczne*, 8, Karaków, 1967, p. 25—31; Gh. Bichir, *Archeology and History of the Carpi*, I, p. 29—30; Idem, *Dacia*, N. S., 21, 1977, p. 173.

Dans la première partie de l'étude, l'auteur s'occupe, après un tour d'horizon de la civilisation sarmatique dans l'aire de son ethnogenèse, de la pénétration des Sarmates dans la région du Bas-Danube et du Moyen-Danube en partant des données archéologiques corroborées par celles contenues dans les sources littéraires.

Les premiers groupes sarmatiques arrivés au Bas-Danube sont signalés en Dobroudja à l'aube du Ier siècle de n.è. suivant les informations d'Ovide. Ce n'est qu'au début du IIe siècle de n.è., après la défaite des Daces par les Romains en 101—106, qu'ils pénétreront en Moldavie. En Valachie, ils pouvant être arrivés vers les années 117—118, après l'abandon par les Romains des camps de la zone des collines. Par conséquent, l'hypothèse de J. Harmatta relative à l'existence d'un „Empire Sarmatique”, qui, dans la période comprise entre des années 125—61 av.n.è, aurait englobé les territoires s'étendant depuis la nord-ouest de la Bulgarie jusqu'au cours du Don, s'avère dénuée de tout fondement scientifique. En effet, elle est également contredite par les découvertes archéologiques et par les documents littéraires et épigraphiques, correctement datés et interprétés.

Il s'avère que les disques en argent (*phalerae*) en partant desquels Harmatta s'est efforcé de délimiter les frontières de son prétendu „Empire Sarmatique” découverts sur le territoire géto-dace aussi bien au nord du Danube (București-Herăstrău, Surcea-Covasna), qu'au sud du fleuve (Galiče, Jachimovo) n'ont pas point appartenu aux Sarmates, mais aux Géo-Daces. A noter aussi que jusque tout dernièrement on considérait comme sarmatiques le rython de Poroina (département de Mehedinți), de même que le casque d'or de Poiana-Coțofenești (département de Prahova), pièces qui se sont avérées en fin de compte comme ayant appartenu à des chefs gètes autochtones du IVe siècle av.n.è. et non pas aux Sarmates qui, à l'époque, n'étaient pas passés à l'ouest du Don.

Aussi l'incursion sans succès des Roxolans en Mésie, mentionnée par Tacite (*Historiae*, I, 79), en rapport avec le règne d'Othon, ne peut-elle plus être interprété dans le sens que les Roxolans se seraient trouvés à cette date dans la plaine roumaine. Ces attaques doivent être considérées comme des expéditions de pillage, ainsi que les qualifie d'ailleurs Tacite lui-même, expéditions dont le point de départ était en dehors du territoire de la Dacie. Les Sarmates ont pénétré vers l'ouest, dans la plaine hongroise (Alföld), par le nord de la Dacie et non point par la vallée du Danube, comme l'ont supposé certains chercheurs. En faveur de cette thèse on peut citer les tombes sarmates découvertes à Ostrivetz (région d'Ivan Frankvoskaia) et la présence d'éléments de type sarmatique dans les civilisations de Lipitza et de Przeworsk et leur absence en Olténie. De même, le chemin dont parle Cassius Dio (LXXI, 19, 1) lorsqu'il montre

que Marc-Aurèle a permis aux Iazyges de commercer avec les Roxolans par le territoire de la Dacie, à condition que le gouverneur de cette province l'autorise, ne semble pas avoir passé par la vallée du Danube (par la Valachie et l'Olténie) mais suivait le tracé plus direct Olbia—Tyras—la vallée du Trotuş et celle de l'Oituz, jusqu'en Transylvanie—enfin les vallées de la Tîrnava Mare et du Mureş jusqu'à la Theiss. En conclusion, l'auteur examine les principaux problèmes de l'histoire et de la culture des Sarmates et prend position vis-à-vis de certaines thèses divergentes, formulées par divers érudits. Les relations entre les Sarmates et les Géo-Daces seront examinées dans la deuxième partie de l'étude.

POARTA OSMANĂ ȘI GURILE DUNĂRII ÎN SECOLUL AL XV-LEA

VIRGIL CIOCÎLTAN

Cucerirea Chilie și a Cetății Albe de către sultanul Baiazid al II-lea în 1484 i-a luat prin surprindere pe o parte dintre contemporanii săi. În contextul politic al momentului nu răspundea unei necesități imediate.

Înțelegerea sensului acțiunii lui Baiazid al II-lea, ca și a motivației ei, larg discutată și diferit interpretată de istorici¹, se desprinde firesc doar dacă se are în vedere întreaga politică a Înaltei Porți față de gurile Dunării în secolul al XV-lea. Raportat la această îndelungată evoluție, anul 1484 apare ca încununarea unui proces istoric întins pe mai bine de trei sferturi de veac. Linia de fond a acestui proces se poate reconstitui din manifestările documentate ale politicii Porții față de această zonă strategică.

Defensivă la început în raport cu puterile care tindeau să folosească gurile Dunării ca bază de lansare a operațiunilor militare antiosmane, politica turcească și-a precizat cu timpul tot mai mult caracterul cuceritor și în această direcție, mai ales după instalarea sultanului la Constantinopol (1453), fapt care a conferit o nouă dimensiune inițiativelor osmane în bazinul pontic.

Politica Porții față de gurile Dunării, sinonimă cu atitudinea sultanilor față de problema Chilie, s-a definit înainte de cucerirea Constantinopolului prin replica la acțiunile statelor creștine angajate în cruciată la Dunărea de Jos, care au atribuit o însemnată funcție strategică ofensivă regiunii vărsării fluviului în mare. După căderea Constantinopolului, interesul strategic al Porții, predominant pînă la capăt, s-a împletit tot mai strîns cu cel comercial.

GURILE DUNĂRII ÎN STRATEGIA CRUCIATEI DE LA BĂTĂLIA DE LA NICOPOL PÎNĂ LA CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1396—1453)

Ideea strategică directoare a marilor proiecte ale cruciatei tîrzii în sud-estul Europei a fost combaterea simultană a turcilor pe uscat și pe apă.

Cooperarea forțelor navale din Mediterană (în special a Veneției) era gîndită ca un auxiliar decisiv al acțiunii terestre pornite din regiunea Dunării. Două sarcini au fost rezervate în acest cadru flotei cruciate: blocarea Strîmtorilor și operații pe Dunăre.

Din proiectele de cruciată, împlinite și neîmplinite, rezultă că intervenția vaselor creștine pe fluviu a fost motivată în mai multe chipuri: sprijin logistic al operațiilor terestre desfășurate în regiunea Dunării, ca în 1396, cînd vase provenite din Rodos au însoțit oastea de uscat a cruciaților²; demantelare a sistemului de fortificații osmane de pe

fluvii, de exemplu, expediția navală burgundă în 1445³; apărare a pozițiilor dunărene amenințate de turci, cum a fost cazul cu cererea adresată în 1455 genovezilor din Caffa de Iancu de Hunedoara pentru a obține sprijinul câtorva galere în vederea iminentei confruntări cu turcii⁴. Evident, pentru toate aceste operații, circulația liberă pe singurul braț navigabil al Deltei în această perioadă, brațul Chilia⁵, era absolut indispensabilă.

Altă menire însă, atribuită de proiectele cruciaților cetății Licostomo, respectiv Chilia⁶, a conferit gurilor Dunării o importanță strategică de primă mărime, aceea anume de bază de lansare a atacurilor în zona Strimtorilor. Transformarea gurilor Dunării în „punte strategică a Strimtorilor”, deși niciodată deplin realizată, a fost o virtualitate care a marcat profund acțiunile cruciatei și anticruciatei în secolul al XV-lea.

Primul program cunoscut, cu aplicări incipiente, de utilizare a gurilor Dunării în scopuri antiosmane datează din chiar anul înfringerii de la Nicopol (1396). Silit să se refugieze pe o galeră aflată pe fluviu și să circumnavigheze Peninsula balcanică, Sigismund de Luxemburg, a elaborat formula strategică a revanșei în cadrul căreia figurează, pentru prima oară cu această funcție, și castrul Licostomo. Măsurile militare pe care le-a luat regele Ungariei la Licostomo, Caliacra și Constantinopol au fost călduros salutate de senatul venețian dispus și el în continuare să reia lupta cu turcii alături de regele ungar⁷. Gurile Dunării erau de acum înainte încadrate în strategia cruciatei, situație în care aveau să se mențină pînă la cucerirea lor de către turci.

Episodul următor legat de această funcție a gurilor Dunării este semnalat tot de un izvor venețian. În 1408, senatul venețian înregistra cererea regelui Sigismund de a trimite galere la Licostomo pentru a-i îmbarca și transporta trupe la Gallipoli⁸. Informația pune în lumină funcția ofensivă atribuită gurilor Dunării în strategia cruciatei. Pentru acțiunea preconizată de rege era însă prea târziu : peste câteva luni numai, în 1409, a izbucnit, în urma ocupării de către venețieni a coastei dalmate, un conflict violent, de lungă durată între regatul ungar și Republica lagunelor.

Deși fundamentul încadrării Veneției în planurile sale cruciate era zdruncinat, Sigismund nu a părăsit formula strategică din 1408 : el a continuat să adreseze în perioadele de amistițiu rivalilor săi venețieni cereri de angajare a flotei lor pe Dunăre, pe care senatul le-a respins, oferindu-se în schimb să blocheze Strimtorile în eventualitatea unei campanii de anvergură pornite din nordul Peninsulei balcanice⁹.

Regele ungar și-a dovedit fidelitatea față de formula inițială și în alte împrejurări care au privit nemijlocit însuși nodul ei strategic : stăpînirea Chiliei.

Se pare că, aproximativ în același timp cu închiderea ieșirii Ungariei spre Adriatică, a avut loc și tăierea contactului ei cu Marea Neagră pe Dunăre, cu atât mai grav cu cît interesele comerciale ungare erau dublate aici de obiective strategice de primă însemnătate : în 1409—1410 stăpînirea genovezilor, vechi parteneri de tranzacții comerciale și de acțiuni militare ai Ungariei, a fost înlocuită de cea a Moldovei, aflată, ca vasală a Poloniei, în tabăra ostilă regatului maghiar¹⁰. Tensiunea între cele două regate, alimentată de rivalitatea pentru controlul gurilor fluviului, a sporit brusc, amenințînd în 1411 să degereze în conflict armat¹¹. Sigismund a reușit cu remarcabil simț diplomatic să elimine în cursul tratativilor cu regele polon, Vladislav Jagello, purtate la Lublau în martie 1412, acest obstacol

ivit neașteptat în calea înfăptuirii planului său de utilizare a Chilie ca bază a operațiunilor sale ofensive. Compromisul, cu multiple implicații, i-a adus lui Sigismund nu numai acest avantaj, ci și adeziunea Poloniei la o linie politică antiosmană și încadrarea, explicită prin textul acordului, a Moldovei în frontul cruciat pe care îl patrona¹². Așadar, după o scurtă întrerupere, gurile Dunării își reluau locul de post avansat al ofensivei antiosmane. Izbînda diplomatică i-a insuflat îndată lui Sigismund un puternic optimism ; sigur de posibilitatea încununării prin fapte a formulei sale strategice, el sugera în martie 1412 împăratului bizantin o soluție proprie de reglementare a mult disputatei probleme a celor două imperii, soluție practicabilă, evident, după alungarea turcilor din Europa¹³. Faptul însă că scrisoarea adresată lui Manuel Paleologul a fost redactată doar la câteva zile de la încheierea cu succes a negocierilor privind statutul Moldovei și al Chilie trădează oricum legătura strînsă între gurile Dunării și Strimtori din perspectiva cruciată a regelui ungar.

Optimismul lui Sigismund avea însă să fie contrazis de desfășurarea evenimentelor. Este adevărat că acordul de la Lublau punea gurile Dunării la dispoziția proiectelor antiosmane ale lui Sigismund, dar o făcea condiționat de bunele raporturi cu Polonia, care numai sigure nu se puteau numi. Se pare că regele ungar a devenit curînd după risipirea entuziasmului de început, iscat de înțelegerea cu omologul său polon, conștient de șubrezienza construcției diplomatice realizate în 1412. Două sînt împrejurările care documentează că Sigismund nu era, în fond, satisfăcut de regimul Chilie statuat la Lublau.

Una dintre primele măsuri pe care a încercat să le ia la începutul unei noi etape de pregătire a confruntării cu turcii, în 1418, a fost preluarea controlului direct la Chilia prin instalarea unei garnizoane a Ordinului cavalerilor teutoni în această cetate. Atacul osman din 1420 la gurile Dunării a pus capăt acestei prime tentative¹⁴.

A doua, mult mai bine fixată documentar, coincide în timp cu următoarea mare fază de pregătire a lui Sigismund pentru lupta cu turcii. Această nouă etapă a preparativelor, prilejuită de răgazul oferit de armistițiul osmano-ungar de trei ani (1429—1432), a conturat foarte precis obiectivul vizat de Sigismund la gurile Dunării. Negocierile suveranilor Ungariei și Poloniei la Luck în ianuarie 1429 nu lasă nici o îndoială asupra schimbului dorit de regele ungar : abandonarea pretențiilor ungare asupra Moldovei (recunoscute prin formula de la Lublau) pentru o stăpînire directă la Chilia. Într-o scrisoare din 1429 adresată marelui maestru al Ordinului teuton, Paul von Rusdorf, Sigismund își exprima speranța că cetatea menționată îi va fi cedată pe cale pașnică și-l ruga pe conducătorul Ordinului să-i trimită oameni pentru a-i instala la gurile Dunării¹⁵. Funcția antiosmană a acestei inițiative la Chilia se înțelege mai limpede în contextul măsurilor lui Sigismund de fortificare a întregului curs inferior al Dunării. Deși speranța de a substitui formula de la Lublau cu cea de la Luck și de a consolida, astfel, stăpînirea regatului la Chilia, nu s-a îndeplinit pe această cale, totuși virtețul de evenimente provocat de eșecul negocierilor din 1429, care a antrenat o suită de răsturnări de situații într-un timp relativ scurt, i-a dat neașteptat mult rîvnita satisfacție : Alexandru cel Bun, voievodul Moldovei, a denunțat vasalitatea față de regele polon și s-a aliat cu Sigismund¹⁶. Chilia își relua, astfel, rolul de avanpost al cruciatei pe care i-l atribuiseră suveranul Ungariei. Reorientarea

politică a Moldovei în 1430/31 a căzut însă într-un contratimp : regele ungar părăsise încă o dată, prematur, scena sud-estică ¹⁷.

Cel care i-a preluat succesiunea la conducerea luptei antiosmane, Iancu de Hunedoara, n-a făcut decît să-i continue — la un nivel superior al împlinirilor — opera. Ilustrativă în această privință este și politica sa față de gurile Dunării.

Uniunea personală ungaro-polonă, realizată prin strădanile lui Iancu în 1440, a reactualizat alianța antiosmană încheiată cu mai bine de un sfert de secol în urmă la Lublau, dar într-o formă mai desăvîrșită, datorită angajării mai profunde și mai eficiente a Poloniei în războiul cu turcii. Reconstituirea cadrului alianței din 1412 a reconfirmat și rolul Chilie de poziție avansată a cruciatei. Dacă puternicele acțiuni ofensive ale frontului cruciat în 1443 și 1444 în adîncimea Peninsulei balcanice au lăsat în umbră rolul activ al cetății de la vărsarea fluviului, în schimb, dezastrul de la Varna (1444), care a pus capăt cursului politic antiosman al Poloniei, a sporit considerabil funcția strategică a gurilor Dunării și atenția acordată de Iancu de Hunedoara așezării care le domina.

Oricît de lacunară este documentația, informațiile disponibile permit reconstituirea schemei strategice pe care guvernatorul Ungariei o avea în vedere la pregătirea revanșei în 1447. Tratativile lui Iancu cu regele Alfons al Siciliei și cu Veneția ¹⁸, desfășurate paralel cu intervenția sa militară în Țara Românească menită să-i deschidă calea spre gurile Dunării, denotă clar intenția unei operații combinate. Pasul următor, în ianuarie 1448, prin care a intrat în posesia Chilie ¹⁹ (riscînd un grav conflict cu Polonia), justifică presupunerea că cetății de la gurile Dunării îi era hotărît un rost ofensiv. Vinovată de nerealizarea acestui plan a fost defecțiunea celor două puteri maritime mediteraneene ²⁰, care l-a silit pe Iancu să-și modifice strategia : lipsindu-i mijloacele maritime, guvernatorul Ungariei a încercat o străpungere continentală spre Salonic ²¹, tentativă sfîrșită dezastruos pe Cimpia Mierlei în toamna anului 1448.

Înfrîngerea l-a convins pe Iancu poate mai mult că singura soluție încă viabilă de combatere a turcilor presupunea atribuirea unei funcții ofensive Chilie. Tratativile sale cu Bizanțul pentru cedarea Mesembriei din toamna anului 1452 și din primăvara celui următor ²², precum și încercarea de a transfera un supliment de arme la Chilia în aprilie 1453 ²³, sînt manifestarea univocă a acestui proiect strategic, a cărui realizare a eșuat din nou. A fost, în fapt, ultima ocazie istorică de înfăptuire a unei mari idei strategice manifestate în 1396 și de atunci mereu amîinate ; căderea Constantinopolului în mai 1453 a dat însă gurilor Dunării alt cadru geopolitic.

Se constată, prin urmare, că, aproximativ o jumătate de veac, de la Nicopol pînă la căderea Constantinopolului, o idee-forță a străbătut nealterat mintea proiectanților cruciatei tîrzii : utilizarea gurilor Dunării în scop strategic ofensiv. Chiar dacă aplicarea practică a rămas mult în urma ideii, ea a fost o speranță vie în tabăra creștină și, în egală măsură, o amenințare apăsătoare pentru turci, care au reacționat adecvat. Politica Porții față de gurile Dunării s-a dezvoltat ca replică la această primejdie.

Peste douăzeci de ani au trecut de la primele contacte ale turcilor osmani cu Dunărea inferioară (ultimul deceniu al sec. al XIV-lea) pînă la prima manifestare sesizabilă a unei „politici” net delimitate a Imperiului osman față de gurile fluviului. Marile încleștări din anii 1393—1396 au lăsat în afara lor Dunărea maritimă, fixîndu-se preponderent pe segmentul muntean al apei, unde Înalta Poartă a reușit să ocupe poziții strategice ²⁴. Fără a ne pierde în explicații ipotetice ale absenței gurilor fluviului din bătălia pentru Dunăre în faza de început, constatăm doar că Baiazid I nu a dispus de o flotă suficient de dezvoltată pentru a-i sluji țelurile strategice.

Conștient de inferioritatea navală a statului osman, care punea sub semnul întrebării însăși stabilitatea stăpînirii turcești în Europa, sultanul „restaurator” Mehmed I s-a străduit cu o remarcabilă tenacitate să pună bazele unei puteri navale capabile să îndeplinească misiuni cu rază mare de acțiune. Nu este o simplă coincidență că tot sub acest sultan a început să se contureze și politica osmană față de gurile Dunării.

Senatul venețian a perceput începînd cu anul 1415 tot mai îngrijorat vertiginoasa dezvoltare a flotei turcești care-i amenința interesele în Marea Egee²⁵. Pentru a curma răul din rădăcină, senatul a decis o lovitură directă, executată cu maximă eficiență : în mai 1416, amiralul Pietro Lore-dano a distrus complet escadrele turcești staționate la Gallipoli ²⁶. Din buletinul de victorie al amiralului rezultă că flota osmană fusese pregătită nu pentru a se măsura cu cea venețiană, ci pentru a fi trimisă pe Dunăre, unde, în cooperare cu oastea de uscat, urma să împiedice trecerea pretendentului Mustafa din Țara Românească în Balcani ²⁷. Eșecul acestei prime tentative de operații combinate pe Dunăre nu s-a mai repetat în 1420, an care a inaugurat seria asalturilor osmane cunoscute la gurile Dunării.

Ce a provocat această reacție a Porții ?

Revenirea lui Sigismund, după o lungă absență, la obligațiile sale orientale, a fost marcată de declarația sa de la Buda din vara anului 1419 care proclama deschiderea războiului cu turcii, urmată în toamnă de primele ciocniri cu adversarii în zona Severinului ²⁸. Nu încăpea îndoială că, după eșecul înregistrat la conciliul de la Constanța (1414—1418) de a convoca Occidentul la o nouă cruciată, regele ungar va apela în 1420 la resursele militare pe care i le punea la dispoziție coaliția regională antiosmană constituită prin strădania sa la Lublau în 1412. Or, prin textul acordului, Moldova și, deci, gurile Dunării erau angrenate în acest front întins de la Belgrad la vărsarea fluviului, front care dădea toate semnele, ce nu puteau scăpa Înaltei Porți, că în 1420 va deveni activ. Această integrare a Moldovei în alianța antiosmană a atras prima ripostă a Porții asupra regiunii gurilor Dunării ²⁹.

Indiciul sigur că Mehmed I a intenționat din capul locului să răspundă la marea provocare printr-o operație amfibie este oferit de un act politic al Porții menit să scoată din joc un adversar potențial care îi stricase în 1416 planurile dunărene : după pertractări care duraseră mai bine de trei ani, sultanul a încheiat brusc, în decembrie 1419, un armistițiu cu venețienii, dezlegîndu-și astfel flota din Strimtori ³⁰. Flota turcă era acum eliberată, măcar pentru un timp, de perspectiva unei noi confruntări navale cu venețienii și, deci, disponibilă pentru o mare acțiune în Marea

Ncagră, unde prezența ei era reclamată de primejdia redeschiderii luptei de către forțele coaliției creștine.

Beneficiind de slaba rezistență opusă — coaliția de la Lublău nu și-a putut concerta eforturile³¹ —, expediția osmană la Dunăre a fost un succes: durabil pe traiectul muntean al apei unde a redobândit pozițiile pierdute după 1402³², vremelnic la gurile Dunării unde ar fi reușit, conform unor informații deținute de Sigismund, să cucerească Chilia³³.

Admițând că știrea corespundea adevărului, cetatea a revenit curînd, în împrejurări necunoscute, în hotarele Moldovei. Oricum, atacul din 1420 a pus puternic în lumină țelul pe care Poarta avea să-l urmărească apoi neabătut decenii de-a rîndul: neutralizarea gurilor Dunării ca factor de instabilitate a pozițiilor ei strategice în sud-estul Europei.

A doua mare campanie osmană în bazinul Dunării inferioare, cea din 1432, a prins din nou Moldova în frontul cruciat și, în consecință, s-a abătut și asupra ei. Sensul atacului turcesc în această direcție se explică lesne prin schimbarea cursului politicii externe a țării în ultimii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun, care a părăsit legătura tradițională cu Polonia și s-a aliat cu Sigismund de Luxemburg³⁴. Noua orientare politică adoptată de domnul Moldovei a atras țara implicit în coaliția forțelor antiosmane. Era, așadar, firesc ca și acum lovitura semilunii să nu ocolească țara, după cum, din aceleași motive, nu o ocolise nici în 1420.

Amploarea acțiunii sultanului Murad al II-lea în Transilvania în 1432, înregistrată de surse multiple³⁵, a făcut să treacă aproape neobservată lovitura militară turcească concomitentă în Moldova, cunoscută printr-un singur izvor. O informație parvenită în iulie 1432 la Ragusa semnala faptul că, după trecerea ei în Țara Românească, oastea turcească s-a despărțit în două corpuri, dintre care unul a înaintat spre Transilvania, iar altul spre *Modua* (= *Molda*, Moldova)³⁶. Deși detalii cu privire la această acțiune militară lipsesc cu desăvîșire, este mai mult decît sigur, în lumina antecedentelor și a situațiilor următoare, că lovitura turcească viza și gurile Dunării aflate sub controlul Moldovei.

Al treilea asalt osman la gurile fluviului datează din 1448 și s-a desfășurat ca replică la amenințarea pe care Poarta a resimțit-o în urma ocupării Chiliei de către Iancu de Hunedoara³⁷. Interpretînd această acțiune ca un semn premonitoriu al unei iminente ofensive antiosmane, Poarta a reacționat prompt: doar cîteva luni despart instalarea garnizoanei ungare la Chilia — ianuarie 1448 — de atacul flotei turcești asupra cetății de la gurile Dunării — iulie 1448 — imediat după eșecul unui nou asediu al Constantinopolului. Tentativa osmană de cucerire a Chiliei s-a dovedit prematură, întrucît cetatea a rezistat atacului³⁸. Dar faptul însuși, adus la lumină de descoperiri recente, ilustrează viu corelația strînsă între funcția strategică atribuită de forțele cruciatei gurilor Dunării în secolul al XV-lea și riposta anticruciatei, adică a puterii turcești. Episodul din 1448 al luptei pentru gurile fluviului își capătă întreaga semnificație în contextul creat de pregătirea ofensivei lui Iancu de Hunedoara în interiorul Peninsulei balcanice, ofensivă încheiată cu dezastrul de la Cîmpia Mierlei (toamna 1448). Victoria terestră a sultanului Murad al II-lea a redus momentan și primejdia pe care o reprezenta controlul regatului ungar la gurile Dunării. Încercării lui Iancu de Hunedoara de a utiliza ofensiv Chilia avea să-i pună capăt căderea Constantinopolului. Pentru gurile Dunării începea o nouă etapă istorică.

Noul stăpîn al Constantinopolului, sultanul Mehmed al II-lea, a preluat în mai 1453 împreună cu capitala Bizanțului și imperatiile geopolitice derivate din controlul Strîmtorilor. Între cele de frunte se număra și reintegrarea sub o singură conducere a Mării Negre. Efortul lui Mehmed Cuceritorul, încheiat cu succes de fiul său Baiazid al II-lea, a avut ca obiectiv final instaurarea controlului osman direct pe toată circumferința mării.

Procesul transformării Mării Negre în „lac turcesc” a cunoscut două etape distincte, care au determinat hotărîtor și destinul Chilieii, ca una dintre cele mai importante poziții pontice : Înalta Poartă a urmărit în prima fază să-și impună hegemonia, în a doua să încorporeze teritorial cele mai importante poziții ale țărmlui pontic³⁹.

Acest proces în *crescendo*, care a cuprins gurile Dunării, a fost paralel, dar cu sens contrar, cu altul, care conferise gurilor Dunării marea însemnătate strategică în prima jumătate a secolului : odată cu închiderea Strîmtorilor, brațul maritim mediteranean nu mai putea ajunge la Chilia, ceea ce, dată fiind lipsa unor forțe navale însemnate în Marea Neagră, reducea considerabil sau anula chiar disponibilitatea ei de bază ofensivă a cruciatei.

Prima bătălie la care va participa cetatea de la gurile Dunării după căderea Constantinopolului va fi în chip semnificativ o bătălie defensivă ca, de altminteri, întreaga evoluție a confruntării dintre Imperiul osman și puterile creștine din sud-estul continentului după 1453, cînd inițiativa a trecut hotărît în mâinile turcilor al căror obiectiv principal în acest sector a fost preluarea controlului efectiv al întregului curs al Dunării inferioare. Din precumpănitor ofensivă cum fusese pentru puterile creștine în prima jumătate a secolului al XV-lea, lupta la Dunărea de Jos devine preponderent defensivă după 1453.

Cuceritorul Constantinopolului a fost conștient că luarea în stăpînire a capitalei bizantine nu era suficientă pentru a asigura „liniștea” stăpînirii sale în Rumelia. Pentru a fi „definitivă”, luarea în stăpînire a Bizanțului trebuia completată, după o vorbă pe care i-o atribuie un contemporan, de cuprinderea în hotarul imperial a Belgradului și a Chilieii, cele două puncte extreme, dar strategic conexe, ale Dunării aflate în dispută : „Atîta vreme cît Chilia și Cetatea Albă le țin și le stăpînesc românii, iar ungurii Belgradul sîrbesc, noi nu vom putea avea nici o biruință”, afirma sultanul Mehmed al II-lea, potrivit ienicerului sîrb Constantin Mihailovici din Ostrovița⁴⁰. Mai categoric decît în perioada precedentă și mai programatic urmărită, confruntarea dintre turci și creștini a devenit fundamental o luptă pentru linia Dunării.

Protagonistului din tabăra creștină, lui Iancu de Hunedoara, nu-i puteau scăpa — și nu i-au scăpat, după cum reiese din reacțiile sale — noile priorități militare ale Porții. În noile condiții, strategul cruciatei a fost obligat să pregătească defensivă. La Belgrad, ca și la Chilia, acțiunea sa a răspuns categoric și victorios proiectului sultanului : rezistența sa a întîrziat considerabil înfăptuirea programului de expansiune al Înaltei Porți în regiunea Dunării mijlocii și inferioare.

Trecerea de la planul ofensiv la cel defensiv în utilizarea gurilor Dunării de către Iancu de Hunedoara, imediat înainte și imediat după

cucerirea Constantinopolului de către turci, se oglindește în măsurile adoptate la Chilia. Dacă în aprilie 1453 expediția de arme spre cetatea de la gurile fluviului organizată din inițiativa sa a avut un sens defensiv — dovadă tratativele sale concomitente cu Bizanțul pentru cedarea Mesembriei⁴¹, un an mai târziu, deci după căderea Constantinopolului, măsurile sale similare erau destinate „apărării cetății noastre Chilia”, după cum declara într-o scrisoare Iancu însuși⁴². Organizarea defensivei la gurile Dunării răspundea, de altfel, unei primejdii iminente, într-o vreme când intenția de cucerire a Chilie era de notorietate publică. Judele Sibiului comunica în mai 1454 la Viena știrea potrivit căreia sultanul vrea să trimită „o putere mare și remarcabilă pentru a dărâma cetatea Chilia și orașul de lângă ea”⁴³. Întărirea Chilie și încercarea lui Iancu de a obține sprijinul naval al genovezilor din Caffa pentru apărarea Dunării (1455)⁴⁴ răspundeau unei amenințări reale: este sigur că în lupta pentru Belgrad Mehmed al II-lea a intenționat să folosească flota osmană pontică⁴⁵, proiect abandonat foarte probabil pentru că cetatea stăpînă a gurilor Dunării constituia în 1456 un obstacol greu de învins pe care escadrele osmane încercaseră zadarnic în 1448 să-l înlăture.

Iancu de Hunedoara și-a încheiat cariera cu două victorii defensive: el a predat succesorilor cele două „porți ale Ungariei”, Belgradul și Chilia, în bună stare, apte să se opună în continuare expansiunii osmane.

În același an al bătăliei Belgradului (1456) a avut loc un eveniment care, deși nu a provocat modificări imediate ale statutului gurilor Dunării, a pus bazele politicii osmane față de această zonă în etapa următoare: Moldova a devenit în 1456 stat tributar Înaltei Porți. Ea dădea curs, alături de ceilalți riverani pontici, cererii sultanului Mehmed al II-lea de a-i recunoaște hegemonia în bazinul Mării Negre⁴⁶. Fapt notabil, puterea suzerană, Polonia, și-a dat acordul pentru intrarea vasalei sale în *dār al-sulh*, ceea ce îngrădea decisiv posibilitatea Moldovei de a face politică autiosmană⁴⁷. În acest nou context și aflat încă în imposibilitatea de a cuceri Chilia, Mehmed al II-lea a optat pentru soluția cea mai convenabilă, aceea a stăpînirii Moldovei și a eliminării pe această cale a prezenței puterilor ostile — Ungaria și Țara Românească — de la gurile Dunării. În această etapă a politicii ei pontice, Poarta a urmărit, așadar, încă obiectivul ei minimal față de gurile Dunării, esențial identic cu ceea ce fusese politica ei înainte de căderea Constantinopolului: neutralitatea cît mai garantată a Chilie. Primul prilej, oferit de evenimentele din 1462, avea să dovedească cu prisosință această direcție a politicii turcești.

Distrugerea lanțului de fortificații de-a lungul Dunării de Jos, în iarna 1461/62 de către voievodul Țării Românești, Vlad Tepeș⁴⁸, a fost gîndită de eroul domn român ca o extindere a reacției antiosmane a puterilor pontice în cadrul creat de congresul de la Mantua (1459)⁴⁹. Gravitatea pericolului l-a constrins pe Mehmed al II-lea să-și dirijeze întreg efortul militar în 1462 spre Dunărea de Jos. Marea operație terestră și navală a sultanului⁵⁰ a avut două țeluri vădite atât de pregătirea campaniei cît și de desfășurarea ei. Primul, deplin atins, a constat în restaurarea autorității osmane în punctele de interes strategic ale Dunării muntene, restaurare consolidată printr-o modificare a statutului politic al Țării Românești în favoarea Porții, al doilea, dezvăluit de tratativele pregătitoare cu polonii și cu moldovenii care au condus la asediul comun turco-moldovenesc al Chilie⁵¹, a vizat scoaterea Chilie de sub controlul ungaro-muntean și res-

tituirea ei Moldovei, al cărei statut politic garanta implicit, după 1456, neutralitatea gurilor Dunării.

Ca în 1448, Poarta a înregistrat și în 1462 un eșec militar la gurile Dunării. Dar exact ca și în urmă cu 14 ani, soarta Chilieii a fost și acum decisă aiurea : în 1448 pe Cîmpia Mierlei, în 1462 în Țara Românească : nu numai că turcii au recapat pozițiile pierdute în sectorul muntean al fluviului, dar, începînd cu 1462, Țara Românească a intrat în orbita politică a Porții⁵², o evoluție pe care nu au putut-o modifica hotărîtor ulterioarele tentative de asociere a ei la politica de cruciată promovată cu intermitențe de regele ungar Matia Corvin, sau la efortul de apărare a libertății Mării Negre, al cărui exponent a fost voievodul Moldovei, Ștefan ce Mare ⁵³. Cîștigul de influență dobîndit de Înalta Poartă în Țara Românească în 1462 a avut repercusiuni imediate asupra regimului gurilor Dunării : condominiumul ungaro-muntean a fost înlocuit cu o nouă soluție exprimată rîspicat de un cunoscător contemporan al problemei : „alungîndu-i pe unguri . . . Radu (cel Frumos) ținea Chilia pentru turc” ⁵⁴.

Simpla comparare a capacității de control a Porții în Țara Românească vasală și în Moldova tributară nu lăsa nici un dubiu că în noile împrejurări „soluția munteană” în privința gurilor Dunării, dobîndită în urma campaniei în Țara Românească, era pentru Mehmed al II-lea mult mai avantajoasă decît cea prevăzută în planul expediției din 1462, anume retrocedarea cetății Chilia către Moldova. Prin urmare, beneficiul dobîndit de Înalta Poartă în privința gurilor Dunării a fost superior obiectivului preconizat : după campania din Țara Românească intrarea gurilor Dunării în stăpînirea Moldovei nu mai corespundea intereselor politice și strategice turcești ; Țara Românească era un garant mai sigur al acestor interese la gurile Dunării decît Moldova. Constatarea explică și dezvoltarea antagonismului moldo-osman în anii următori.

Așa se explică de ce ocuparea Chilieii de către Ștefan cel Mare în ianuarie 1465 ⁵⁵ a stîrnit la puternicul protector al revendicării moldovenești a gurilor Dunării din 1462, așadar cu numai trei ani înainte, cea mai vie reacție de nemulțumire : el a ordonat chiar pregătirea unei campanii militare în Moldova⁵⁶. Doar angajarea osmanilor pe alte fronturi, mai fierbinți, l-a determinat pe sultan să se resemneze cu un compromis marcat de primirea unor „anumite satisfacțiuni — probabil un spor de tribut — pentru Chilia”⁵⁷. Era o aminare, nu o renunțare de principiu.

Însemnătatea Chilieii ca sursă conflictuală a sporit după încorporarea ei la Moldova. Actul lui Ștefan din 1465 leza nu numai interesele strategice ale Imperiului osman, dar și pe cele comerciale ale Ungariei și Țării Românești. Încercării lui Matia Corvin de a reglementa situația pe cont propriu printr-o intervenție militară (încheiată prin înfrîngerea de la Baia în decembrie 1467)⁵⁸ i-au urmat, începînd cu 1469, acțiunile voievodului muntean care au avut neîndoielnic binecuvîntarea Porții exprimată prin participarea unor corpuri expediționare turcești la aceste operațiuni⁵⁹. Este indiciul clar că, în ciuda aranjamentului moldo-osman din 1465, problema Chilieii continua să alimenteze contenciosul dintre cele două state. Înfruntarea directă între Moldova și Imperiul turcesc pentru controlul gurilor Dunării era, așadar, inevitabilă.

Intuind primejdia și hotărît să o preîntîmpine, Ștefan cel Mare a căutat să lărgească atît țesătura alianțelor sale antiosmane⁶⁰, cît și baza strategică a stăpînirii sale la gurile Dunării.

Intervenția sa în Țara Românească, unde a instalat în 1473 un domn fidel în locul turcofilului Radu cel Frumos, a fost un element de primă

însemnătate al politicii sale de apărare ofensivă a Chilieii⁶¹, dar, în același timp, o intolerabilă sfidare la adresa sultanului care s-a văzut silit să procedeze la o revizuire a priorităților sale militare și să așeze în fruntea lor periculoasa evoluție a problemei Dunării⁶². Deschiderea războiului moldo-osman în 1475 a fost precedată semnificativ de cererea ultimativă a sultanului Mehmed al II-lea adresată lui Ștefan cel Mare de a-i ceda Chilia, Cetatea Albă și de a relua plata tributului⁶³.

Prima mare încercare de forță a celor două state, soldată cu înfrângerea catastrofală a armatei rumeliote la Vaslui în ianuarie 1475⁶⁴, nu a făcut decât să agraveze și să extindă focarul de conflict de la gurile Dunării⁶⁵. În „casa războiului” a intrat acum, alături de cele două țări române, și Crimeea, pentru asocierea căreia la propriul efort de război s-a desfășurat o adevărată cursă între Ștefan cel Mare⁶⁶ și Mehmed al II-lea. Problema gurilor Dunării era astfel încadrată într-un vast front danubiano-pontic : destinul Chilieii va fi de aici înainte indisolubil legat de cel al Cafiei și, mai cu seamă, de cel al Cetății Albe.

Șeșecul întreprinderii din Moldova în ianuarie 1475, precum și perspectiva constituirii amintitului front antiosman dirijat de Ștefan cel Mare, l-au îndemnat pe sultan să-și pregătească mai strategic revanșa, anume printr-o lovitură laterală, care i-a și izbutit în vara aceluiași an : corpul expediționar osman a cucerit Caffa genovezilor și a impus hanatului Crimeii suzeranitatea Porții⁶⁷. În prelungirea acestei operații, flota osmană a atacat pe drumul de întoarcere Cetatea Albă și Chilia, care au rezistat⁶⁸. Cele două cetăți ale Moldovei au rămas, după cum afirmă o sursă osmană⁶⁹, obiectivul principal al campaniei conduse de sultanul Mehmed al II-lea în Moldova în 1476⁷⁰. Deși încununată de succes pe cîmpul de luptă, marea expediție a fost din punct de vedere al țelurilor Porții față de gurile Dunării în etapa respectivă o categorică nereușită.

Șeșecul era deosebit de grav prin posibilele lui consecințe. Strategul ultimei faze a luptei pentru libertatea Mării Negre, Ștefan cel Mare, înfățișa senatului venețian în 1477 cum nu se poate mai bine rolul pe care erau în continuare capabile să-l joace cele două cetăți în încercarea de eliminare a turcilor din nordul bazinului pontic : „Pe deasupra, eu mai afirm că dacă aceste două cetăți — Chilia și Cetatea Albă — se vor păstra, turcii vor putea pierde și Caffa și Chersonesul”⁷¹. Armistițiul încheiat (circa 1479—1480) cu sultanul, care îi recunoștea stăpînirea celor două cetăți contra unei noi măriri a haraciului⁷², nu a fost decât o nouă soluție tranzitorie pentru ambii protagoniști.

Ștefan cel Mare nu aștepta decât prilejul pentru a valorifica ofensiv pozițiile strategice deținute la gurile Dunării și a Nistrului. Ocazia s-a ivit odată cu criza de succesiune la conducerea Imperiului osman, consecutivă morții sultanului Mehmed al II-lea în vara anului 1481⁷³. Consecvent cu concepția sa ofensivă exprimată în 1477, voievodul Moldovei și-a dat îndată adeziunea la proiectul de răscoală împotriva dominației turcești în Marea Neagră la care participau, între alții, genovezii și, în perspectivă, tătarii lui Mengli Ghirai⁷⁴. Chiar dacă nici această tentativă nu a avut rezultatul scontat, situația în nordul bazinului pontic era oricînd reversibilă atîta vreme cît Chilia și Cetatea Albă rămîneau în afara lanțului stăpînirii osmane în Pontul Euxin. Problema celor două cetăți moldovenești a fost prin dimensiunea ei strategică — la care se adăuga acum, după ocuparea principalelor centre pontice de către turci, și cea comercială — cea mai imediată sarcină externă lăsată de Mehmed al II-lea fiului și succesorului său Baiazid al II-lea.

Beneficiind de armistițiul ungaro-osman de cinci ani, încheiat în 1483, noul sultan și-a îndreptat prima sa mare acțiune ofensivă împotriva Moldovei. Sprijinite de oastea hanului tătar din Crimeea și de cea a Țării Românești, trupele osmane și flota au înconjurat Chilia care a capitulat după un asediu de opt zile (14 iulie 1484). În mai puțin de două săptămâni i-a împărțait soarta și Cetatea Albă ⁷⁵.

Sultanul a vestit marea sa victorie pretutindeni, subliniind însemnătatea ei strategică excepțională : „Chilia (este) . . . prin așezarea ei, cheia țării, iar Akkerman . . . cheia biruințelor asupra leșilor, cehilor, rușilor și ungarilor” ⁷⁶, ceea ce consună perfect cu definiția dată de Ștefan cel Mare în 1477 : „aceste două ținuturi sînt Moldova toată și Moldova cu aceste două ținuturi este un zid pentru Ungaria și pentru Polonia” ⁷⁷.

Din perspectiva Înaltei Porți, cucerirea Chilie și Cetății Albe a însemnat nu numai încheierea procesului de luare în stăpînire a Mării Negre, ci și înlăturarea ultimului focar care primejduia această dominație ⁷⁸. Instalarea unei garnizoane osmane la Chilia marca, de asemenea, pasul hotărîtor al transformării Dunării inferioare în apă turcească, o frontieră care garanta stabilitatea stăpînirii imperiale în Peninsula balcanică. Aceste avantaje de ordin strategic erau complete, evident, de cele economice : statutele comerciale și administrative emise de Baiazid al II-lea îndată după cucerirea celor două emporii-cetăți depun limpede mărturie în această privință ⁷⁹.

Așadar, integrarea Chilie și a gurilor Dunării în frontul cruciatei antiturcești în 1412 și perspectiva utilizării lor în cadrul acțiunilor proiectate de puterile angajate în cruciată în sud-estul Europei au provocat reacția militară a Imperiului osman în anii următori și au obligat Poarta să-și fixeze politica față de această însemnată problemă strategică. Această politică s-a caracterizat pînă în 1453 prin efortul de a menține sau de a readuce gurile fluviului în afara frontului antiosman, cu alte cuvinte de a asigura neutralitatea lor. În acest interval, politica Înaltei Porți față de Chilia a avut un caracter precumpănitor defensiv.

După cucerirea Constantinopolului, inițiativa a trecut de partea statului osman care a adoptat în consecință un program de integrare a întregului bazin pontic sub stăpînirea sa. Cucerirea Chilie — căreia i-a fost de acum înainte asociată în noul cadru geopolitic creat în 1453 Cetatea Albă — a devenit unul dintre principalele obiective strategice osmane în sud-estul Europei. Aminată din considerente de prioritate strategică și de oportunitate diplomatică, cucerirea Chilie s-a impus ca țel imediat lui Mehmed al II-lea în urma declanșării conflictului cu Ștefan cel Mare în 1473. Eșuată, în ciuda eforturilor repetate și de mari proporții depuse de amintitul sultan, instaurarea dominației osmane la gurile Dunării s-a realizat abia sub fiul acestuia, Baiazid al II-lea.

Cucerirea Chilie în 1484 nu a fost, așadar, decît actul final al unui îndelungat și complex proces istoric care s-a desfășurat de-a lungul celei mai mari părți a secolului al XV-lea.

Cucerirea Chilie și a Cetății Albe a însemnat, așadar, încheierea procesului de cuprindere strategică și comercială a Mării Negre în sistemul de dominație osmană. Definitivarea controlului turcesc în bazinul pontic a fost o piatră de hotar a istoriei Imperiului osman : ea a închis o etapă a expansiunii acestuia și a deschis alta. Transformarea Mării Negre în lac turcesc în 1484 nu a fost din punctul de vedere al Înaltei Porți decît o treaptă preliminară a unui vast program care tindea să asigure statului

osman controlul tuturor marilor drumuri comerciale care legau Asia de Europa.

Sultanul Baiazid al II-lea a trasat îndată după cucerirea celor două cetăți moldovenești direcția principală a expansiunii viitoare a Imperiului osman : în 1485, deci la mai puțin de un an după cucerirea Chilieii și Cetății Albe, au avut loc primele ciocniri osmano-mameluce în Cilicia, ținut prin care trecea una dintre marile artere comerciale care lega lumea asiatică de cea mediteraneană. Marea competiție între osmani și mameluci atît pentru supremația în lumea musulmană cît și pentru funcția de intermediar al schimburilor între Est și Vest era astfel lansată. Chiar dacă marșul turcilor osmanlii spre Egipt a cunoscut ocoluri și întreruperi, dictate, mai ales, de obligația de a-i asigura flancurile în apus de atacurile cruciaților (în 1503 flota turcă a cucerit Lepanto, Coron, Modon, Navarino, Durazzo), în Răsărit de presiunea Iranului šiit (a cărui forță militară a fost zdrobită în 1514) — nu încapă îndoială că, după 1484, Înalta Poartă a fost irezistibil atrasă spre sud, nu numai de grînarul egiptean, ci și de posibilitatea preluării controlului celei mai importante porți a comerțului Orientului cu Occidentul.

Prin încorporarea Siriei și Egiptului mameluc de către sultanul Selim în 1517, Poarta părea să-și fi atins obiectivul : din Marea Neagră pînă la Marea Roșie fusese reconstituit, sub egidă osmană de astă dată, formidabilul baraj care separase cu secole în urmă lumea apuseană de cea asiatică, făcînd imposibil contactul comercial direct între ele.

Această performanță, chemată să facă din sultanul osman arbitrul absolut al schimburilor comerciale est-vest, a fost grav amputată în însemnătatea ei de una dintre marile răsturnări ale istoriei universale petrecute concomitent cu cuprinderea de către turci a căilor de legătură tradițională între Răsărit și Apus ; descoperirea de către portughezi a legăturii oceanice cu Orientul asiatic și instituirea unor linii comerciale permanente prin Oceanul Atlantic și Indian, fapt care a redus considerabil dependența Europei apusene de intermediarul osman. Înalta Poartă a sesizat îndată gravitatea primejdiei și s-a străduit să elimine concurența portugheză în Oceanul Indian prin extinderea barajului osman și în această regiune. Această tentativă, reluată în cîteva rînduri fără succes, a marcat limitele forței navale a Imperiului osman.

Evenimentele din Marea Neagră au fost, așadar, și în această etapă legate indisolubil de un mare proces al istoriei universale.

NOTE

¹ Mobilurile imediate, strategice și economice în primul rînd, n-au scăpat, desigur, istoricilor, începînd cu N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899, p. 164 pînă la N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et Cetatea-Albă par Bayezid II*, în „Südost-Forschungen”, 23, 1934, p. 44—60; idem, *La campagne ottomane de 1484 : ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în „Revue des études roumaines”, 5, 6, 1957—1958 (Paris, 1960), p. 66—77 și H. J. Kissling, *Betrachtungen über die Flottenpolitik Bajezids II. (1481—1512)*, în „Saeculum”, 20, 1969, 1, p. 35—43.

² Cf. Fr. Pall, *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiotomana di Nicopoli (1396)*, în „Revue des études sud-est européennes”, VII, 1969, 1, p. 187—197. Pe una dintre aceste galere s-a refugiat regele Ungariei Sigismund de Luxemburg în urma dezastrului militar.

³ J. de Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube (1445)*, ed. N. Iorga, Paris, 1927 (vezi și N. Iorga, *Les aventures „sarrazines” des Français de Bourgogne*, în *Melanges d'histoire générale*, vol. I, Cluj, 1927).

⁴ Vezi mai jos, nota 44.

⁵ Ș. Papacostea, *La fin de la domination genoise à Licostomo*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol”, XXII, 1, 1985, p. 29—42.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Scrisoarea senatului vorbește despre *provisiones factas per ipsum serenissimum dominum regem in Licostomo Chaliachera et in Constantinopoli* (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. IV, ed. S. Ljubić, Zagreb, 1874, p. 399; vezi N. Iorga, *Studii istorice*, p. 56—57).

⁸ Unde urmau să intercepeze legătura turcilor între Asia Mică și Europa: vezi G. Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen, 1392—1437*, Gotha, 1902, p. 11.

⁹ La 17 aprilie 1412 senatul era dispus să țină 6—10 galere în Strimtori atunci cînd Sigismund va fi acolo (*Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, ed. C. Cieszkowski, series I-a, fasciculus secundus — *Acta Vladislav Jagellonide regnante*, Posnanie, 1890, p. 22); la 6 martie și 20 noiembrie 1418, același număr de galere cînd *sua serenitas personaliter cum suo exercitu erit et stabit in partibus Graecie, videlicet in Constantinopoli contra infideles* (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XII, ed. S. Ljubić, Zagreb, 1882, p. 244, 269); oferta venețiană se repetă la 13 august 1419 (*Fontes rerum polonicarum*... , p. 44); în septembrie-octombrie 1425 venețienii par mai receptivi la propunerea lui Sigismund de a-i însoți operațiunile terestre prin combaterea turcilor *per mare et Danubium*, proiect care nu s-a realizat însă (*Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, VIII, 2, 1410—1420, hrsg. D. Keller, München, 1883, p. 96—99); un an mai tîrziu, la 11 octombrie 1426, senatul revenea la vechile condiții; cînd regele ungar va ajunge *ad partes Graecie contra Turcos*, flota venețiană va opri *transitum Galipolis dictis Turchis*, iar oamenii lui Sigismund vor putea intra în Salonic și în alte locuri ale Serenissimei; pe Dunăre nu se va angaja din cauza distanței (*Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Vierte Abteilung, 1131—1433, ed. H. Herre, Gotha 1906 = *Deutsche Reichstagsakten*, vol. X, p. 100—103; vezi și N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. I, București, 1915, p. 434, nota 2); tratativele ungaro-venețiene de armistițiu și cooperare împotriva turcilor din vara și toamna anului 1429 au avut ca punct de fixație prezența flotei venețiene pe Dunăre pe care senatul a declinat-o sub cuvînt că pe fluviu *ab utraque parte sunt Teucuri*, ceea ce a dus la eșecul negocierilor (N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 492—493, 504—505; *Deutsche Reichstagsakten*, vol. X, p. 117—118).

¹⁰ Vezi Ș. Papacostea, *La fin de la domination génoise*.

¹¹ Într-o scrisoare adresată la sfîrșitul anului de baronii maghiari regelui polon Vladislav Jagello, problema Moldovei era calificată *scintilla gwerram paritura* (H. Heimpel, *Aus der Kanzlei Kaiser Sigmunds*, în „Archiv für Urkundenforschung”, XII, 1931, 1, p. 138; vezi comentariu amplu la Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 17, 1964, 5, p. 1135).

¹² Vezi Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1129—1140 și V. Ciociltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412—1420)*, partea I, în „Revista de istorie”, 35, 1982, 10, p. 1090—1100 (la p. 1092, nota 3, bibliografia aferentă comentată), partea a II-a *ibidem*, 35, 1982, 11, p. 1191—1203; pentru cronologia stăpînirilor la gurile Dunării, vezi și V. Ciociltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, *ibidem*, 34, 1981, p. 2091—2096 și Ș. Papacostea, *La fin de la domination genoise*.

¹³ H. Finke, *Acta Concilii Constantiensis*, vol. I, Münster, 1896, p. 379; vezi și O. Hалеcki, *La Pologne et l'Empire byzantin*, în „Byzantion”, VII, 1932, 1, p. 51.

¹⁴ În ianuarie 1418 Sigismund însărcina pe Johann și Konrad Fischer să construiască un drum care să unească *Kyła, Kassa et Pera ac aliis civitatibus et terris in flumine Danubio* (*Die Urkunden Kaiser Sigmunds, 1410—1437*, vol. I, ed. W. Altmann, Innsbruck, 1896 = *Regesta Imperii*, vol. XI, p. 203); regele ungar comunica în august 1420 marelui maestru al Ordinului teuton, Michael Kuchmeister, să nu-și mai trimită oamenii la Dunăre întruiet *der Turk Cristi* (= Mehmed I) *Kyła ingenommen hat* (*ibidem*, p. 229); text publicat și comentat de Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1139—1140).

¹⁵ Regele ungar amintea la 17 aprilie 1429 marelui maestru tema principală a negocierilor de la Luck: *von solchen sachen wegen, als wir dann zu Luccza bredt haben und sunderlich daz uns Kyła sol geantwurt werden... și anume... fridlich... (Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae, 1376—1430, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1892 = Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia, vol. VI, p. 823)*; acțiunea diplomatică a lui Sigismund se încadra într-un proiect vast de fortificare a Dunării inferioare cu ajutorul cavalerilor teutoni (vezi E. Joachim, *König Sigismund und der Deutsche Ritterorden*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, 23, 1912, p. 87—119).

¹⁶ C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei, 1387—1432*, în „Revista Istorică Română”, 10, 1940, p. 237—332.

¹⁷ Încă din iulie 1429 Sigismund se scuza față de marele cneaz al Lituaniei, Vitold, că, prins de problema husică, *ista est in facto Walachie et Moldavie nihil facere possumus* (*Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. VI, p. 847).

¹⁸ C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ediția a II-a, București, 1968, p. 146—148.

¹⁹ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii. Revistă de istorie”, 16, 1963, 5, p. 1049—1072; idem, *De nouveau sur l'action de Ianco de Hunedoara (Hunyadi) en Valachie pendant l'année 1447*, în „Revue roumaine d'histoire”, 15, 1976, 3, p. 447—463; idem, *Encore une fois sur l'action de Ianco de Hunedoara (Hunyadi) en Valachie pendant l'année 1447*, în „Revue roumaine d'histoire”, 17, 1978, 4, p. 743—753.

²⁰ C. Mureșan, *op. cit.*, p. 147.

²¹ *Ibidem*, p. 155.

²² Gy. Moravcsik, *Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz*, în „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, 2, 1954, 3—4, p. 349—353; Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii. Revistă de istorie”, 18, 1965, 3, p. 619—638; obiecția lui I. Kapitanffy, *Byzanz, Ungarn und die Türken in den letzten Jahren des byzantinischen Staates*, în „Zbornik radova Vizantološkog Instituta”, 18, 1978, p. 224, potrivit căreia „Hunyadis geschwächte Stellung in Ungarn und das Fehlen entsprechender militärischer Kräfte, besonders einer Flotte, widersprechen der Realität eines ungarischen Angriffsplans” este contrazisă faptic de Sphranzes și Ducas la care se adaugă un martor independent, Ubertino Pusculo. Cît privește contra-argumentul logic formulat de istoricul amintit, nici el nu are teme: indiferent cît de șubredă era situația lui Iancu în 1452—1453, ea nu era o rațiune suficientă care să-l împiedice de la planurile ofensive. Formula strategică a acțiunii convergente pe Dunăre—Marea Neagră și Mediterană a reapărut în politica antiosmană a Veneției. La începutul marelui război turco-venețian din 1463—1479, Signoria a elaborat un proiect de cooperare cu Ungaria în cadrul căruia se preconiza pregătirea unei puternice flote pe fluviu care urma să intre în Marea Neagră și să ia cu asalt pozițiile turcești de pe țărm (A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, vol. II, Genova, 1871, p. 241).

²³ *Documenta Romaniae Historica*, Seria D: *Relații între fările române*, vol. I (1222—1456), București, 1977, p. 435.

²⁴ Viorica Pervain, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfârșitul veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca”, 18, 1975, p. 89—118.

²⁵ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 233, nota 2.

²⁶ *Ibidem*, p. 247.

²⁷ *Capitane generale del mar* relatei Signoriei că *non era venuta l'armata de' Turchi per noi, ma per dovere andare al Danubio, ad ovviare, che non passasse Mustafà* (Marino Sannudo, *Vite de' duchi di Venezia*, în Muratori, *Rerum italicarum scriptores*, t. XXII, Milano, 1733, col. 902—903).

²⁸ Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a fărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca”, 19, 1976, p. 68.

²⁹ V. Ciociltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare*, partea a II-a, p. 1198—1201.

³⁰ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 255—259.

³¹ Pentru motivele acestei incapacități, vezi V. Ciociltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare*, partea a II-a, p. 1198—1201.

³² *Ibidem*, p. 1200.

³³ *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 486—487.

³⁴ Vezi mai sus, p. 1060, n. 16.

³⁵ G. Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395—1526*, în „Revue roumaine d'histoire”, 13, 1974, 3, p. 418—419.

³⁶ Raguzanii îi comunicau în iulie 1432 lui Sigismund că oastea turcească, [după ce trecuse Dunărea în Țara Românească, s-a despărțit în două, una operând în *Modua* (= Moldova), cealaltă în Transilvania (*Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, ed. J. Gelcich și L. Thallóczy, Budapest, 1887, p. 373—374); în contrast, următoarea mare campanie osmană în Transilvania din 1438 nu a lovit Moldova, tocmai pentru că ea se afla alături de Polonia, la acea dată în conflict fățiș cu Ungaria (cf. V. Ciociltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în „Revista de istorie”, 29, 1976, 11, p. 1767—1790 și idem, *La campagne ottomane de Transylvanie (1438) dans le contexte politique international*, în „Revue roumaine d'histoire”, 15, 1976, 3, p. 437—445.

³⁷ Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilie*, p. 620.

³⁸ După ce a eșuat în fața Constantinopolului în iunie 1448, flota turcă s-a îndreptat „spre Kelli (= Kilia)” unde marinarii au fost „țâiași în bucăți și s-au întors în derută” (M. Cazacu et Pierre S. Năsturel, *Une démonstration navale des Turcs devant Constantinople et la bataille de Kilia (1448)*, în „Journal des savants”, 1978, septembre-octobre, p. 197—210).

³⁹ Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453–1484)*, in „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, 1, 1978, p. 217–245.

⁴⁰ *Căldători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 128.

⁴¹ Vezi mai sus, notele 22 și 23.

⁴² *Documenta Romaniae Historica*, Seria D, p. 439–440: *pro conservacione civitatis nostre Kyli...*

⁴³ Scrisoare a judeului Sibiului către sfatul orașului Viena din mai 1454; *ibidem*, p. 440–441.

⁴⁴ Genevezii răspund la 3 martie 1456 scrisorii lui Iancu din decembrie 1445 că nu-i pot trimite vase în ajutor, ei înșiși avînd dificultăți în apărarea Caffei și a celorlalte poziții din Marea Neagră *propter magnum bombardarum numerum quas immannissimus turchorum rex... in utroque littore illius angusti freti disposuit* (A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, vol. I, Genova, 1868, p. 534–535).

⁴⁵ La 6 septembrie 1455 se știa la Ragusa că turcii au pregătit *complures triremes ac biremes et alias naves in dies moliri ad mare majus, quas tempore novo constituit in Danubium...* (*Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, p. 583).

⁴⁶ Pentru ultimatum, vezi Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen*, p. 219.

⁴⁷ *Idem*, *La Moldavie, État tributaire de l'Empire ottoman au XV siècle: le cadre international des rapports établis en 1455–1456*, in „Revue roumaine d'histoire”, 13, 1974, 3, p. 445–461.

⁴⁸ Raportul eficienței expediției a fost trimis de domnul muntean regelui ungar, Matia Corvin, la 11 februarie 1462 (I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 49).

⁴⁹ N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1977, p. 85–98.

⁵⁰ Amănunțit prezentat *ibidem*, p. 99–119.

⁵¹ Regele polon Cazimir se afla la începutul anului 1462 în curs de a trata cu turcii *quedam principia amicitie* (V. Vigna, *op. cit.*, p. 469), iar la 2 martie același an voievodul Moldovei reînnoia angajamentul vasalic față de suzeranul polon (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 282–294); în acest context politic este exclus ca Ștefan cel Mare să fi procedat pe cont propriu la asediul Chiliei, mai ales că o sursă contemporană bine informată vorbește de o cooperare moldo-turcă la asediul cetății de la gurile Dunării din 1462 (L. Chalcocondylas, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958, p. 286); pentru întregul complex al problemei, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 60–64 și Ș. Papacostea, *La Moldavie, État tributaire*, p. 458, 460).

⁵² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 120–135.

⁵³ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale*, p. 614–624.

⁵⁴ J. Długosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, vol. II, Lipsiae, 1712, col. 344: *oppidumque Kilia, cum arce super ripam Danubii sitam, quod Graeci Lycostomos appellant, natura situ et arte munitum, Hungaris exclusis, ipse Radul occupaverat, pro Turco tenebat*.

⁵⁵ Două relatări, care se completează reciproc, prezintă modul în care Ștefan cel Mare a cucerit Chilia în noaptea de 23 ianuarie 1465, după un asediu de o zi. Cronica internă a țării (I. Bogdan, *Cronicle slavo-române din secolul XV–XVI*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 16; vezi și relațiile cronicilor moldo-germană și moldo-polonă, p. 29 și 178) povestește că voievodul a rămas trei zile în cetate, a numit noi pîrcălăbi și i-a învățat pe locuitori „să păzească cetatea de limbile necredincioase”, aluzie evidentă la turci. J. Długosz, *op. cit.*, col. 344–345 insistă asupra rolului jucat de regele polon Cazimir în această împrejurare: după un simulacru de apărare, locuitorii Chiliei ar fi predat cetatea lui Ștefan întruct, nemulțumiți de regimul instituit de Radu cel Frumos, care o ținea pentru sultan, ei se adresează „pentru protecție” suveranului polon. Potrivit istoricului polon, tîrgoveții, în înțelegere cu Ștefan, ca mandatar al lui Cazimir, au deschis porțile cetății.

⁵⁶ J. Długosz, *op. cit.*, col. 345.

⁵⁷ *Ibidem*: *pro interceptione Kiliae, aliquas satisfactiones*.

⁵⁸ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 32–35.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 37–39.

⁶⁰ Voievodul Moldovei a încercat să-și coordoneze acțiunea antiosmană cu cea a Veneției și a lui Uzun Hasan, hanul hoardei Akkojunlu din Asia Mică, într-un context politic și militar deosebit de defavorabil sultanului Mehmed al II-lea (vezi Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale*, p. 614–617).

⁶¹ *Ibidem*; I. Ursu, *op. cit.*, p. 40–44; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 142–147.

⁶² Ecoul reacției sultanului a ajuns și la Ragusa: *ad damna quoque Moldaviae exercitum parabat propter conceptam indignationem quam favore Stephani Moldaviae Voievide Radulus Vlachiae maioris dominus, qui dicto imperatori serviebat, eiectus sit* (*Diplomatarium reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, p. 631).

⁶³ J. Długosz, *op. cit.*, col. 516: solii turci i-au cerut lui Ștefan... *Byalogradum et Kiliam resignaret, tributum quoque neglectum, in praesens et in futurum exolveret*, adăugând amenințarea: *pro hoste illum, si secus ageret, habiturus*. Cronicarul turc Neșri (*Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, Sec. XV — mijlocul sec. XVII, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 127) consemnează cererea sultanului către Ștefan: „Ca să avem încredere în prietenia ta cu noi, de data asta să aduci tu însuși haraciul tău, așa cum îl aduce Eflak-oglu”.

⁶⁴ Prezentare detaliată la I. Ursu, *op. cit.*, p. 49—56.

⁶⁵ Sprijinite de unul dintre cele mai răsunătoare succese militare, inițiativele de politică externă ale Moldovei s-au desfășurat pe o arie vastă; solii ale lui Ștefan solicită colaborarea împotriva turcilor în Ungaria, Polonia, la Veneția și Roma, în hanatul Crimeii și la Caffa. Din partea cealaltă a Mării Negre, Uzun Hasan trimitea ambasade la curțile europene, îndemnându-le să reia lupta cu turcii, slăbiți de dezastrul suferit în Moldova (Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 618—619).

⁶⁶ Intervenția lui Ștefan la Mangop a urmărit să instaleze un aliat în această poziție strategică însemnată a Crimeii și să influențeze lupta între facțiunile rivale ale hanatului, una, condusă de Mengli Ghirai, legată de Caffa și Polonia, cealaltă, având ca exponent pe emirul Eminek, favorabilă cooperării cu turcii. Caffa, invitată să se asocieze luptei antiosmane, a refuzat de teama reacției osmane (*ibidem*).

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Cronicarul osman Ibn Kemal precizează că în timpul campaniei din 1476 „țelul pașadșahului era ocuparea cetăților de pe Dunăre și Marea Neagră” (M. Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul otoman*, în „Revista arhivelor”, 44, 1982, 2, p. 144).

⁷⁰ Înfațișarea campaniei la I. Ursu, *op. cit.*, p. 70—88.

⁷¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 350.

⁷² Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale*, p. 624—625.

⁷³ *Ibidem*, p. 625—626.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 64—72.

⁷⁶ A. Antalfy, *Deux documents de la Bibliothèque Égyptienne de la Cairo desre cucerirea Chilieii și Cetății Albe în 1484*, în „Revista istorică”, 20, 1943, 1—3, p. 38, 39; un conținut aproape identic, care vădește prototipul oficial comun, are scrisoarea adresată de sultan Raguzei în aceași împrejurare (N. Iorga, *Studii istorice*, p. 158 unde afirmă că „zisa Chilia... e cheia și poarta la toată țara Moldovei și Ungariei și a țării de la Dunăre”).

⁷⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 350.

⁷⁸ Ș. Papacostea, *Relațiile internaționale*, p. 626.

⁷⁹ N. Beldiceanu, *La conquête*, p. 38—39, 72—89.

LA PORTE OTTOMANE ET LES BOUCHES DU DANUBE AU XVe SIÈCLE

RÉSUMÉ

La conquête des grands centres pontiques de la Moldavie, Kilia et Cetatea Albă (Akkerman), par le sultan Bayezid II ne semblait pas correspondre à une nécessité de premier ordre à l'époque où elle eut lieu (1484); constatation qui a mis les historiens dans l'embarras; d'où leurs efforts de trouver une explication convenable à cette grande action militaire du sultan.

Le point de vue de l'auteur de la présente étude est que pour mieux saisir le sens de l'action militaire de Bayezid II en 1484 il est absolument nécessaire de l'encadrer dans l'ensemble de la politique ottomane envers les Bouches du Danube au XVe siècle.

Défensive aux origines par rapport aux puissances qui envisageaient l'utilisation de Bas-Danube en tant que base pour les opérations militai-

res antiottomanes, la politique des sultans en la matière a pris une tournure nettement offensive dans cette direction aussi après la conquête de Constantinople.

Pour la croisade et les projets de croisade, les Bouches du Danube revêtirent une importance exceptionnelle à l'époque en tant que base des opérations envisagées en direction des Détroits. Bien que l'utilisation des Bouches du Danube dans ce but n'ait jamais été effectivement mise à profit, cela a constitué néanmoins un danger constant que la Porte ottomane ne pouvait négliger. De ce fait, la question des Bouches du Danube, étroitement liée à celle des Détroits, a profondément marqué la politique et les actions de la croisade et de la contre-croisade, dont les principaux épisodes font l'objet d'une analyse détaillée dans le cadre de la présente étude. L'enchaînement intime des actions de la Croisade et des réactions ottomanes et le rapport géopolitique entre les Bouches du Danube et les Détroits résultent avec évidence de l'exposé systématique des faits.

La prise de Constantinople par les Ottomans en 1453 a renversé les tendances fondamentales du processus en laissant l'initiative du côté turc; le sort des deux cités moldaves devient dorénavant un aspect du grand projet de la Porte ottomane de transformer la Mer Noire en lac turc, processus dont l'accomplissement a justement coïncidé avec la conquête de Kilia et de Cetatea Albă.

L'achèvement de l'instauration de la domination ottomane en Mer Noire a permis aux sultans d'orienter leur politique d'expansion vers la Méditerranée orientale d'abord et, ensuite, vers l'Océan Indien, dans une suprême tentative d'élever un barrage commercial absolu entre le monde méditerranéen et l'Orient asiatique.

ROMÂNIA ȘI CONFERINȚA DE LA PARIS — FEBRUARIE—IUNIE 1866 (II)

GR. CHIRIȚĂ

5.

Între timp, în țară situația se agravase din cauza nesoluționării vacanței tronului și ca urmare a adâncirii disensiunilor dintre liberalii radicali și conservatori, provocate de concepții doctrinare diferite asupra căilor de urmat și a conținutului acestora. Deoarece Filip de Flandra refuzase tronul iar Conferința de la Paris părea hotărâtă să se opună înscăunării unui principe străin, apăruse perspectiva revenirii la o domnie pămînteană (chiar două, în cazul desfacerii Unirii), punînd în mișcare numeroși pretendenți. La 18/30 martie oficialitățile române au dizolvat Camera și au prorogat Senatul. Este indiscutabil că prin luarea acestei măsuri s-a căutat să se înlătore eventualitatea foarte probabilă a dizolvării Adunării Deputaților la cererea Conferinței (cum se discutasese în reuniunea ei din 6/18 martie) care, în fond, echivala cu o încălcare a drepturilor suverane ale Principatelor. Dar nu se poate nega, în același timp, că prin alegerea unei noi Adunări pretendenții pămînteni la tron căutau fiecare să strecoare în noua Cameră un număr cît mai mare de partizani pe care — în cazul defectiunii prințului străin — să poată conta în împlinirea visurilor de domnie. În ultima decadă a lunii martie se instalase o acută criză a virfurilor politice conducătoare, dîndu-se cu foarte multă ușurință crezare numeroaselor zvonuri ce se încrucișau despre urzirea comploturilor menite a înlătura guvernul provizoriu⁹⁹ ori a proclama domnitor pe unul sau altul dintre pretendenții autohtoni. Într-o atare atmosferă confuză, încărcată de temeri și bănuieli, plină de primejdii neprevăzute în ceea ce privea menținerea Unirii, viitorul statului național se impunea a fi rezolvată de urgență problema esențială : aceea a desemnării și înscăunării unui domnitor străin. În această atmosferă a ajuns la București știrea candidaturii principelui Carol de Hohenzollern.

Calea spre această candidatură o deschisese telegrama lui Ion Ghica din 12/24 martie 1866, prin care atît I. Bălăceanu cît și ceilalți delegați de la Paris erau împuterniciți să declare oficialităților franceze, în vederea obținerii concursului lor, că „nu am ales pe contele de Flandra candidat în contra Franței”, că „suntem hotărîți și doritori a susține pe orice candidat ce ne-ar propune” și că „garantăm succesul”¹⁰⁰. Ea fusese scrisă și expediată de primul ministru, constituînd răspunsul său la acuzațiile aduse de col. N. Haralambie în furtunoasa ședință din aceeași zi a Locotenenței Domnești și guvernului, potrivit cărora Ion Ghica, proclamînd domnitor un principe care se știa că nu va primi coroana, urmărise în realitate să ajungă el însuși domn¹⁰¹. Bazat pe această telegramă, Ion Bălă-

ceanu i-a comunicat lui Napoleon al III-lea în audiența oficioasă din 13/25 martie că misiunea lui constă în a-l ruga pe Împărat să desommeze un candidat la tronul Principatelor, fiind autorizat să declare că acela „va fi imediat proclamat prinț al României”¹⁰³. Flatat de încrederea arătată, Napoleon ar fi răspuns — ne încredințează I. Bălăceanu în memoriile sale — că se afla într-o teribilă încurcătură, deoarece oriunde și-ar fi întors privirile nu ar fi găsit un candidat convenabil, totodată, Principatelor și Franței¹⁰³. Nu știm în ce măsură această versiune, semnificând în fond o acceptare de principiu, corespunde realității. Cum, de asemenea, nu știm adevărul în problema candidaturilor avansate totuși de Împărat vizînd pe generalii francezi Bourbaki și Ladmirault, propuneri neacceptate de aceștia¹⁰⁴. Voridicitatea unor asemenea inițiativă pare însă puțin probabilă dacă avem în vedere că Franța nu putea face abstracție de atitudinea celorlalte puteri fără a-și atrage serioase dificultăți. Și, apoi, nu trebuie uitat că tocmai în acele luni fracțiuni însemnate din Corpurile Legiuitoare franceze precum și presa opoziției desfășurau o viguroasă campanie împotriva politicii lui Napoleon care inițiasse și patronase candidatura lui Maximilian de Habsburg la tronul Mexicului, a cărui domnie ajunsese în pragul falimentului¹⁰⁵. În aceste condiții, cum ar fi putut lua inițiativa indicării unui principe pentru Principate și a susținerii lui fățișe?

La 13/25 martie Ion Ghica răspundea unei depeșe a lui Ion Bălăceanu care dăduse numele unui candidat ce nu figura în dicționarul cu cifruri că „dacă contele de Flandra refuză, grăbiți refuzul său oficial ca să putem accepta pe noul candidat. Negociați în secret cu dînsul. Asigurați-vă în secret dacă vrea să vină a primi Coroana. Suntem gata să stabilim un fapt împlinit. Dați-ne rezultatul și numele candidatului”¹⁰⁶. A doua zi, I. Bălăceanu, arătînd că Ministrul Afacerilor Străine al Franței dorea să cunoască noul candidat al guvernului român, solicita autorizația de a-l indica pe Carol de Hohenzollern care „ne-ar înfățișa sub un aspect foarte favorabil în ochii lui Napoleon III”¹⁰⁷. În aceeași zi Ion C. Brătianu telegrafiază și el de la Paris în obișnuita sa manieră optimistă: „Aci dispozițiuni bune. Anglia consideră de asemenea posibil prințul străin. Candidatul Angliei [este] Hohenzollern dar nu [esto] încă sigur. Doi alți candidați pregătiți (prêts)”¹⁰⁸.

Despre originile candidaturii lui Carol de Hohenzollern și rolul lui Napoleon al III-lea în istoriografia mai veche românească și străină s-au exprimat opinii diferite, mergînd de la afirmarea desemnării pretendentului de către Împărat și susținerea lui în ascuns și pînă la negarea oricărui amestec, inclusiv a consimțămîntului său tacit¹⁰⁹. Fără a intra în detaliile acestei controverse numită sugestiv de un istoric „enigma Împăratului”, trebuie precizat că Ion Bălăceanu, în memoriile sale inedite, povestește cum Hortense Cornu, o prietenă din copilărie a lui Napoleon, vizitîndu-l, i-a vorbit de candidatura lui Carol de Hohenzollern, adăugînd că Împăratul vrea să se înțeleagă direct în această chestiune cu diplomatul român. Într-o audiență acordată lui I. Bălăceanu două zile mai tîrziu, Napoleon, confirmînd comunicările confidențiale ce-i fuseseră făcute, l-a autorizat să transmită la București propunerea, precizînd, totodată, că guvernul român nu era obligat s-o accepte dacă găsea o combinație mai bună¹¹⁰. Această versiune, neconfirmată de alte materiale documentare, nu pare reală¹¹¹, la fel ca și pretinsa întrevedere, tot din acele zile, dintre Napoleon și I. C. Brătianu în cadrul căreia s-ar fi discutat aceeași problemă¹¹², despre care nu avem nici o dovadă.

Sigur este că, în condițiile căutării febrile a unui nou candidat, în cercurile politice filo-române din capitala Franței se vehiculau numele mai multor pretendenți germani, între care ale principilor de Hessa, de Nassau și de Hohenzollern ¹¹³. La aceste nume se ajunsese printr-o operație succesivă de eliminare a oventualilor candidați. Cum principii din casele domnitoare ale marilor puteri vecine erau excluși din capul locului dintr-o seamă de considerente încă prin hotărîrea Adunărilor ad-hoc, unul englez nu părea posibil dacă se ținea seama de refuzul cu care fusese întâmpinată desemnarea în 1863 a prințului Alfred la tronul Greciei, iar unul dintr-o ramură latină nu era posibil (Napoleon nici nu dorea și nici nu putea să repete experiența din Mexic cu un membru al familiei sale, un principe italian ar fi întâmpinat fără îndoială, opoziția ireductibilă a Austriei, în timp ce un Bourbon din Spania nu stîrnea simpatia nimănui), o candidatură germană apărea multora ca cea mai bună combinație din două motive : a) fiindcă exista un mare număr de principii care, pe măsura avansării procesului de constituire a statului național german, pierzîndu-și rostul politic, erau dispuși să accepte alte tronuri ; b) fiindcă Germania, neavînd atunci interese specifice la Dunărea inferioară, putea mai ușor să înlătore susceptibilitățile celorlalte mari puteri, deși existau încă din anii luptei pentru Unire temeri că un principe de rasă germană va sprijini politica tradițională a austriecilor — asupritorii românilor de peste Carpați — de a se substitui Imperiului otoman în regiunea Dunării de Jos și a Balcanilor.

Dintre principii germani a fost preferat Carol de Hohenzollern datorită înrudirii cu familia lui Napoleon al III-lea, tatăl său Carol Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, o ramură a Hohenzollernilor care domneau la Berlin, fiind căsătorit cu principesa Iosefina Frederica Luisa, nepoată a împărătesei Iosefina de Beauharnais, soția lui Napoleon I ¹¹⁴. De asemenea, s-a avut în vedere legăturilor strînse ale lui Napoleon cu această ramură a Hohenzollernilor încă din anii exilului său în Elveția, precum și afecțiunea cu care-l înconjurase pe Carol în 1864 cînd acesta vizitase Parisul ¹¹⁵.

Principele Carol aparținea, așadar, acelei case domnitoare despre care K. Marx scria cu sarcasm în mai 1849 : „Cine nu cunoaște trădările, perfidiile, vicleșugurile practicate pentru a pune mîna pe moșteniri din care și-a tras mărirea ei familia de caporali care poartă numele de Hohenzollern ?” ¹¹⁶. Tînăr locotenent (avea 27 ani), el era înzestrat cu o fire rigidă, mîndră, camarazii de regiment poreclindu-l „Carol cel Fudul” ¹¹⁷. Fusese crescut, educat și instruit în cel mai autentic spirit prusian care se caracteriza printr-o îmbinare a simțămîntului datoriei, o obișnuință a activității metodice cu supunerea fără discernămint și opinii personale la ordinele primite. Plîngîndu-se adeseori, după cum consemnează chiar biografii săi oficiali ¹¹⁸, că ducea o viață efemeră, neinteresantă, lipsită de orice perspectivă, era normal să se arate interesat în cel mai înalt grad de șansa neșperată, unică ce i se oferea de a se urca pe tronul unei țări europene de întindere medie în fața căreia se deschideau mari perspective.

Avînd, după unii autori, asentimentul tainic al lui Napoleon al III-lea obținut prin intermediul Hortensei Cornu ori, după alții, încredințarea acesteia că Împăratul îl va accepta și îl va susține în ascuns pe Carol de Hohenzollern chiar dacă nu va fi întreat ¹¹⁹ (deoarece fiind legat de prevederile tratatului de la Paris, ale Convenției și de hotărîrile Conferinței el nu putea decît să se opună formal oricărei candidaturi occidentale),

Ion C. Brătianu a plecat în grabă la Düsseldorf unde la 18/30 martie a solicitat o audiență prințului Carol Anton de Hohenzollern. A doua zi, trimisul român a înștiințat pe tatăl prințului Carol că „urmînd un aviz al Împăratului Napoleon” Locotenența Domnească intenționa să propună țării alegerea fiului său ca domnitor al Principatelor. Într-o altă audiență, avută în seara aceleiași zile, principele Carol, arătîndu-se în principiu favorabil (nu vedea o piedică în legăturile de suzeranitate ale Principatelor față de Turcia) condiționa acceptarea de atitudinea regelui Prusiei ¹²⁰. Răspunsul circumspect al lui Carol nu l-a împiedecat totuși pe Ion C. Brătianu să telegrafieze din Berlin lui Ion Ghica la 20 martie/1 aprilie că principele primește coroana fără condițiuni ¹²¹. La 21 martie/2 aprilie Ion Bălăceanu a comunicat și el confidențial ambasadorului regelui Prusiei la Paris, Goltz, aceeași propunere, adăugînd că Împăratul „ar prefera pe un principe Hohenzollern mai mult decît pe oricare alt principe german” ¹²².

Între timp, V. Boerescu, L. Steege ¹²³ și Sc. Fălcoianu, urmînd indicațiile lui Ion Ghica și sfaturile date de Drouyn de Lhuys, s-au deplasat la Bruxelles unde la 17/29 martie regele Leopold al II-lea a confirmat refuzul fratelui său ¹²⁴ iar a doua zi ministrul afacerilor străine al Belgiei le-a remis o notă conținînd acest refuz ¹²⁵. Se încheia astfel definitiv episodul candidaturii contelui de Flandra, tronul Principatelor considerîndu-se liber pentru altă combinație.

La 23 martie/4 aprilie principele Carol-Anton a trimis lui Wilhelm I, regele Prusiei și șef al familiei, o scrisoare în care pleda, utilizînd de bună seamă și argumentele expuse de Ion C. Brătianu, pentru acceptarea propunerii. Între altele, fără a trece sub tăcere dificultățile (opозиția Turciei și Rusiei, situația de supus al domnitorului față de Poartă etc.) el accentua asupra faptului că oferta era făcută cu aprobarea lui Napoleon, că, în cazul acceptării ei, Prusia își va putea dezvolta relațiile comerciale și extinde influența în regiunea Dunării de jos fără a-și atrage neplăceri, în fine, ar dobîndi pentru unul din fii săi o situațiune înaltă care „nu stă în contradicție cu interesele coroanei și ale statului (prusian — u.n.) ci din contra le va servi” ¹²⁶. Totodată, pe o cale ocolită, principele Carol-Anton a căutat să verifice afirmațiile lui Ion C. Brătianu privind atitudinea Franței oficiale. Peste cîteva zile, la 29 martie/10 aprilie, printr-o notiță ieșită din cancelaria lui Napoleon al III-lea, el era încunostiințat că „nici o alegere nu ar putea fi mai plăcută Împăratului ca aceea a persoanei în chestiune. Din nenorocire, un tratat se opune la alegerea unui principe străin. Dacă celelalte puteri ar voi să consimtă la anularea acestei dispozițiuni, Franța s-ar bucura ; dar ea întîmpina în acest punct mare opunere” ¹²⁷. Așa cum era de așteptat, se crease un cerc vicios în sensul că Napoleon condiționa acordul său de acceptarea lui Carol și de concursul diplomatic al altor Puteri garante, în timp ce tatăl tînărului principe german, la rîndul său, căuta să obțină consimțămîntul regelui Prusiei și să fie sigur de simpatiile și ajutorul lui Napoleon. Găsirea unei soluții care să rupă acest cerc și să limpezească situația nu se întvedea la sfîrșitul lunii martie, fiecare parte ferindu-se să ia inițiativa. Fie că avea sau nu cunoștință de rezultatul ultimelor demersuri ale Hohenzollernilor, fapt este că Ion C. Brătianu, revenit grabnic în țară, exagerînd probabil interesul arătat de Franța și anticipînd acceptarea fără condițiuni a principelui Carol ¹²⁸, a convins Locotenența Domnească și guvernul provizoriu să facă pasul hotărîtor : alegerea de către țară a noului domnitor.

Numele principelui Carol nu fusese pronunțat în țară, nici înainte de 11 februarie și nici imediat după tentativa nereușită cu Filip de Flandra. Către mijlocul lunii martie „Trompeta Carpaților”, într-un articol-scrisoare adresat lui I. C. Brătianu, condamnând „neamul nemțesc” care urmărea transformarea Dunării în fluviu german, dezvăluia că în cercurile politice din București „a început să se vorbească astăzi de un alt jurământ făcut unui alt principe, neamț neaș, găsit de cel dintîi corespondent din străinătate prin edițiunile Almanahului de Gotha”¹²⁹. În momentul cînd cei inițiați în secretele politicii au primit știrea candidaturii principelui Carol se știau foarte puține lucruri — și acelea inexacte¹³⁰ — despre el și familia sa. În amintirile sale Th. Văcărescu povestește cum, împreună cu Gh. Manu (ambii își făcuseră studiile militare la Berlin și Potsdam), în câteva reuniuni, au expus fruntașilor politici ceea ce știau despre Carol¹³¹.

Venind direct de la Paris, Ion C. Brătianu a telegrafiat din Tr. Severin la 27 martie/8 aprilie lui Ion Ghica: „Prințul Carol Ludovic Hohenzollern primește tronul cum se află”, solicitînd „consimțămîntul regelui Prusiei ca șef al familiei și agrementul Împăratului Napoleon ca membru al familiei”¹³². În cursul nopții de 29 martie/10 aprilie membrii Locotenenței Domnești și ai guvernului s-au întrunit într-o ședință extraordinară pentru a asculta relatările lui Ion C. Brătianu¹³³. Ce argumente va fi dezvoltat el cu acel prilej, ce asigurări va fi dat în numele principilor de Hohenzollern și din partea oficialităților franceze și prusiene, nu se știe; cert este că atunci, pe loc, s-a hotărît ca alegerea principelui Carol să fie supusă aprobării populare printr-un plebiscit. În consecință, a doua zi (30 martie/11 aprilie), telegrafiîndu-se lui I. Bălăceanu să propună oficial coroana principelui Carol, i se solicita un răspuns imediat pentru a se putea proceda la numirea sa de către țară¹³⁴. În aceeași zi, puțin mai tîrziu, printr-o nouă telegramă, Bălăceanu era invitat să răspundă dacă noul candidat accepta tronul chiar în cazul cînd majoritatea Conferinței de la Paris avea să-i fie potrivnică¹³⁵. Concomitent, fără a se aștepta răspunsurile lui I. Bălăceanu¹³⁶, Consiliul de Miniștri a semnat jurnalele privind plebiscitul și numirea comisarilor guvernamentali pe județe, transformate în decrete de Locotenența Domnească la 31 martie/12 aprilie¹³⁷.

Aducînd, pentru prima oară oficial, la cunoștința publică faptul că Filip de Flandra a refuzat coroana țării, decretul pentru instituirea plebiscitului chema poporul român să se pronunțe dacă voiește să înscăuneze pe tronul ereditar al Principatelor pe principele Carol Ludovic de Hohenzollern sub numele de Carol I. În acest scop, toți românii în vîrstă de 25 ani, care, bucurîndu-se de drepturile civile și politice, întruneau condițiunile de alegători pentru consiliile comunale urbane și rurale, urmau să-și înscrie votul pentru sau contra într-unul din cele două registre separate aflate la cancelariile comunale între 2/14—8/20 aprilie¹³⁸. În proclamația semnată de membrii Locotenenței Domnești și ai guvernului ce îndemna pe români să voteze pentru Carol I se scria că în acea acțiune ei erau conduși „de datorita ce avem d-a pune friu tuturor intrigilor și uneltilor ce au de scop sugrumarea naționalității noastre”, fiind „siguri că d-astă dată voința națiunii va fi încoronată de cea mai deplină izbîndă”¹³⁹.

Motivele care au determinat oficialitățile române să recurgă la calea plebiscitară pentru proclamarea de către țară a principelui Carol au fost numeroase și foarte întemeiate. La acea dată Corpurile Legiuitoare nu erau în activitate, noua Cameră urmînd să se întrunească, după alegeri,

abia către sfârșitul lunii aprilie. Amînarea, aproape cu o lună, a proclamării de către noua Adunare a Deputaților a principelui Carol nu era cu puțință, deoarece în ultimul timp pe de o parte se adînciseră neîncrederea și disensiunile dintre elementele guvernante¹⁴⁰, iar pe de alta luase avînt intrigile pretendenților autohtoni la tron, precum și anume mișcări separatiste în Moldova — ambele tendințe stimulate de marile puteri vecine și întreținute de perspectiva revenirii la domnia pămînteană. Alegerea principelui Carol de către întreaga țară — considerată ca o unitate indestructibilă — era menită a pune Unirea în afara oricărui discuții, a curma uneltirile celor care, în condițiile vacanței tronului, conspirau spre a ajunge la domnie. În plus, apelul nemijlocit la țară, sau, mai bine zis, recurgerea la mijlocul sigur de a uni imensa majoritate a poporului în favoarea candidaturii principelui Carol, trebuia să se constituie prin el însuși ca un răspuns răspicat — deși indirect — dat acelor Puteri garante care, încă de la reuniunea din 6/18 martie a Conferinței de la Paris, își exprimaseră îndoiala în privința dorinței românilor de perpetuare a Unirii. În fine, rezultatul plebiscitului trebuia, de asemenea, să inspire principelui Carol mai multă încredere, putîndu-se sprijini astfel pe voința liber exprimată a poporului român¹⁴¹.

După cum se știe, în chiar prima zi a deschiderii plebiscitului, în Iași a avut loc o mișcare de stradă separatistă a citorva sute de elemente dubioase și slugi boierești, instigate și manevrate de tînărul dar ambițiosul N. Rosetti-Roznoveanu (și oarecum patronată de „ușorul la minte” — după caracterizarea lui Titu Maiorescu — mitropolit Calinic Miclescu) care urmărea să se urce pe tronul Moldovei prin sfărîmarea Unirii. Această acțiune separatistă a căpătat consistență, fiind influențată decisiv, atît de refuzul Conferinței de la Paris de a lua în considerare cererea Principatelor privind principele străin, cit și de atitudinea marilor puteri vecine care se străduiau să impună poporului român o revenire la situația anterioară alegerii lui Cuza Vodă. În acest scop s-a remarcat în mod deosebit activitatea diplomaților țariști de la Iași și București care aveau legături strînse cu conspiratorii separatiști¹⁴², precum și a unor agenți strecurati în țară cu misiunea de a provoca confuzie și nemulțumiri în rîndurile diverselor categorii sociale¹⁴³. Aceștia acționau în Principate potrivit ordinelor prinite. Astfel, la 24 februarie/8 martie 1866 Gorceakov îi prescria lui Offenbergh să încurajeze pe sub mînă pe separatiști, atrăgîndu-i totodată atenția să dea dovadă de tact și prudență¹⁴⁴.

O asemenea politică se întemeia pe premisa falsă a unor presupuse sentimente separatiste ale populației Moldovei. În realitate, în masa poporului nu era vorba despre așa ceva. Este adevărat că, mai ales la Iași, existau încă din anii domniei lui Cuza Vodă nemulțumiri provocate de starea de decădere economico-comercială, administrativă și culturală a fostei capitale a Moldovei. Încorporate în mai multe rînduri într-o seamă de revendicări, ele fuseseră din nefericire nesocotite din diverse motive. La agitațiile întreținute pe această temă de cîțiva oameni politici proveniți dintre moșieri ori avocați, erau antrenati de regulă — prin supralicitarea sentimentelor de „patriotism” local — mici comercianți și meșteșugari, alți cetățeni care-și văzuseră diminuate avantajele materiale. Grupul politicianilor din jurul lui N. Rosetti-Roznoveanu a hotărît să profite în propriul lui interes de situația politică confuză de la Iași. În acest scop, el a făcut tot ce i-a stat în puțință pentru ca, substituindu-se la conduce-

rea agitațiilor și mișcărilor locale, să le canalizeze în beneficiul planului pe care-l urzise : desfacerea Unirii.

Mișcarea separatistă de la Iași, inițiată și pregătită conspirativ, avînd deci un evident caracter complotist, a reprezentat în exclusivitate interesele și apucăturile personale ale citorva indivizi stimulați și susținuți de diplomația țaristă¹⁴⁶. Atît prin obiectivul pe care și l-a propus — desfacerea Unirii, cît și prin căile de obținere a lui — o mișcare insurecțională, ea a fost de la început sortită eșecului, pentru că era în flagrantă contradicție cu voința de unitate a poporului român exprimată viguros prin Unire Principatelor și întărirea statului național român. Din această cauză evenimentele de la Iași au rămas izolate, neavînd ecou în nici un alt colț al țării. Chiar și în acele cîteva localități din nordul Moldovei unde se semnalaseră mai înainte anumite uneltiri separatiste, la începutul lunii aprilie nu au fost tulburate liniștea și ordinea publică. Iar faptul că la 10/22 mai 1866 N. Rosetti-Roznoveanu și Calinic Miclescu au fost amnistiați iar la 2/14 iunie 1866 mitropolitul reintegrat în scaunul mitropolitan¹⁴⁶, dovedea lămurit tuturor că dispăruse cu desăvîrșire teama de noi tulburări pentru simplul motiv că ideii ori tendințe separatiste dispăruseră cu totul din mințile și din inimile românilor.

Deși înăbușită energie de moldoveanul Lascăr Catargiu, mișcarea separatistă de la Iași a avut totuși consecințe imediate pe mai multe planuri. Astfel, ea a produs o vie emoție printre românii aflați peste hotare, ca și în cercurile diplomatice europene¹⁴⁷. Denunțarea cu curaj și fermitate de către guvern a celor care pregătiseră și dezlănțuiseră evenimentele de la 3/15 aprilie¹⁴⁸, punerea în lumină a scopurilor urmărite de aceștia, a produs o oarecare apropiere a punctelor de vedere a reprezentanților Puterilor garante întruniți în Conferința de la Paris — inclusiv ai Porții — împotriva celor care urmăreau să impună despărțirea Munteniei de Moldova¹⁴⁹.

Ar mai trebui adăugat faptul important că oficialitățile române au stabilit o interdependență între menținerea Unirii și înscăunarea pe tronul țării a dinastiei străine¹⁵⁰. Procedînd în consecință, ele au făcut totul pentru a înlătura concepțiile contrare și a-i determina pe adversarii declarați ori prezumtivi ai principelui Carol să renunțe — cel puțin vremelnic — la convingerile lor politice și să subscrie în favoarea candidaturii sale. În acest fel, tulburările separatiste de la Iași au contribuit, în pofida dorinței inițiatorilor lor, la cimentarea unirii celor două țări românești și, în subsidiar, la înmulțirea voturilor favorabile prințului Carol.

Rezultatul oficial al plebiscitului : 685 969 voturi în favoarea principelui Carol, 124 837 abțineri și 224 voturi contrare¹⁵¹ atestă faptul că marea majoritate a celor cu drept de vot s-a pronunțat pentru înscăunarea principelui Carol pe tronul României. Este în afara oricărei îndoieli că numărul celor care au votat împotriva (așa cum rezultă din numeroase materiale documentare)¹⁵² era în realitate mai mare, că această candidatură a unui principe german nu se bucura peste tot de simpatia maselor populare¹⁵³. Reducerea drastică a numărului acestor voturi concomitent cu înmulțirea celor favorabile era menită — în concepția cercurilor politice românești — să dobîndească semnificația unei sancțiuni supreme, de extracție populară, în sprijinul opțiunii lor politice. Dincolo de toate manevrele la care s-a recurs, rămîne adevărul de netăgăduit că majoritatea covârșitoare s-a pronunțat pentru aducerea la cîrma statului a principelui Carol, și deci a dinastiei de Hohenzollern, de care se legau speran-

țele preservării Unirii, asigurării ființei naționale, existenței de sine stătătoare a României în hotarele ei tradiționale.

Merită a fi reținut faptul că asupra diplomaților Puterilor garante întruniți la Paris pentru a decide în privința viitorului României, plebiscitul n-a avut valoarea și ponderea pe care i-o atribuiseră oficialitățile române. Ei au ignorat total consultarea populară ce avusese loc în Principate, menținându-se pe poziția de respingere a ideii principelui străin. Era și aceasta o probă a nerealismului politic al unora dintre Puterile garante care se îndărătniceau să nu recunoască voința unui întreg popor.

6.

Cursul atât de neașteptat și îndrăzneț al evenimentelor din Principate, unde locuitorii fuseseră chemați să se pronunțe pentru alogerea lui Carol de Hohenzollern, a provocat reacții violente din partea majorității Puterilor garante și îndeosebi a Turciei și Rusiei care continuau să se opună cu îndrjire ideii înscăunării unui principe occidental. Poarta a considerat de la început plebiscitul ca nul și neavenit, deci fără valoare principială ori însemnătate practică, exprimindu-și totodată convingerea că principele Carol nu va accepta coroana ce i se oferise iar regele Prusiei — pe lângă care se întreprinsese demersuri oficiale — nu își va da consimțământul asupra unei acțiuni ce încălca prevederile tratatelor semnate de Prusia alături de celelalte Puteri garante¹⁵⁴. La rîndul ei, diplomația țaristă era și ea convinsă că conducătorii Prusiei (care în perspectiva apropiatului conflict cu Austria nu doreau să se învrăjbească cu Rusia), nu-i vor îngădui lui Carol de Hohenzollern să le zădărnicească planurile primind tronul Principatelor¹⁵⁵.

În atari împrejurări, căutînd o soluție care să fie acceptată de toate părțile, Franța a reactualizat, la începutul lunii aprilie 1866, o idee dintr-un plan al ei mai vechi, din 1858¹⁵⁶. În substanță se prevedea alegerea provizorie, pe termen de 4—5 ani, a unui domnitor autohton cu scopul de a menține Unirea și a câștiga timp în vederea obținerii principelui străin printr-un acord ulterior al puterilor¹⁵⁷. Această combinație, datorată în mare măsură agravării bruște a crizei politice din Europa centrală, se întemeia pe faptul că Turcia (după mișcarea de la 3/15 aprilie, mai conciliantă, acceptase perpetuarea Unirii) și Rusia o vor adopta fără obiecții serioase, ajungîndu-se astfel la o destindere a relațiilor internaționale în această parte a continentului. Se punea, totodată, capăt unui provizorat intern de unde se temeau că aveau să izbucnească — dintr-un moment în altul — grave neînțelegeri. Anglia și Austria și-au dat imediat consimțământul asupra acestui plan, beneficiarul lui pîrînd a fi N. Bibescu¹⁵⁸. Sub presiunea concertată a diplomaților francezi și englezi, ministrul de externe turc a comunicat la 11/23 aprilie agentului român adeziunea Turciei la propunerea franceză, solicitînd guvernului provizoriu punerea ei în aplicare¹⁵⁹. Informate de I. Bălăceanu¹⁶⁰, precum și de reprezentanții diplomației ai Franței și Angliei la București, oficialitățile române au respins categoric noile sugestii¹⁶¹, deoarece erau într-o netăgăduită contradicție — mai ales după recurgerea la plebiscit — cu voința națiunii și cu întreaga acțiune diplomatică desfășurată pînă atunci. Reflectînd această atitudine, presa din Principate a publicat articole vehemente împotriva noilor planuri ale Puterilor garante. Într-unul din ele, de pildă, se seria : „Trimiteți oștiri străine, trimiteți tunuri și baionete spre a ne

impune caimacamii voștri. Noi ne-am ales domnul, avem guvernul nostru ce lucrează în numele său . . . Să nu ne îngrijim de urzirile diplomației. Ele sînt neputincioase în fața celor tari nu prin numărul ci prin otărîrea lor”¹⁶². În schimb, guvernul, dînd curs îndemnurilor franceze și engleze de a se înțelege direct cu turcii, a continuat să negocieze cu Poarta recunoașterea Locotenenței Domnești în componența pe care aceasta o avea¹⁶³ (tratatative în acest scop se duceau încă de pe la jumătatea lunii martie), urmărind să contracareze o eventuală numire directă a vreunui domn de către turci sub inspirația arumitor puteri, — lucru care ar fi constituit o încălcare brutală a autonomiei țării, o nesocotire a vechilor ei drepturi reconfirmate prin tratate internaționale. De asemenea, se căuta să i se întărească Locotenenței Domnești autoritatea internă și prestigiul extern, oferindu-i-se răgazul necesar spre a-și îndeplini misiunea pe care și-o luase la 11 februarie. Tratatativele au rămas însă sterile¹⁶⁴.

Pentru a se aprecia implicațiile noilor propuneri avansate de Franța, a se desprinde semnificațiile reale ale revirimentului produs în politica ei este necesar să se aibă în vedere și alte aspecte. Există dovezi concludente care dau dreptul să se creadă că gestul ei împăciuitoar, deschizînd o cale spre soluționarea, prin consensul Puterilor, a chestiunii Principatelor, era menit să liniștească scrupulele unor state, să creeze o diversivitate la adăpostul căreia — cîștigîndu-se timp — să se poată împlini încurajarea lui Napoleon al III-lea vizînd candidatura prințului Carol¹⁶⁵. Spre această concluzie converg două serii de fapte. Pe de o parte este incontestabil că Franța — secundată intermitent, din diverse motive, de o putere ori alta — a continuat sistematic în cursul lunilor aprilie — mai să se opună cu energie oricăror propuneri de a constrînge Principatele printr-o intervenție armată străină să îndeplinească hotărîrile statelor garante. Astfel, într-o altă ședință, din 12/24 aprilie, a Conferinței de la Paris, cînd s-a discutat iarăși problema menținerii Unirii și modalitățile de alegere a unui domnitor indigen în lumina noilor sugestii ale Franței, Drouyn de Lhuys s-a pronunțat încăodată împotriva „demersurilor ce pot conduce la întrebuițarea măsurilor de constrîngere”¹⁶⁶. De asemenea, ministrul francez al Afacurilor Străine l-a asigurat în cîteva rînduri la începutul lunii mai pe Ion Bălăceanu¹⁶⁷, pe delegații români¹⁶⁸, că Franța nu va încuviința o intervenție armată. Or, cunoscîndu-se dorințele Principatelor și hotărîrea lor de a le înfăptui¹⁶⁹, aceste asigurări însemnau că în fapt Franța se lipsea singură, din proprie inițiativă și cu bună știință, de unica posibilitate ce o avea ca sfaturile ei (ce urmau a fi incorporate deciziei Conferinței) să fie ascultate și puse în aplicare de autoritățile de la București.

Pe de altă parte, baronul Adolph d’Avril¹⁷⁰ care luase în primire la 29 martie/10 aprilie în calitate de gerant consulatul francez din București, înlocuindu-l pe Tillos la cererea guvernului român¹⁷¹, deși oficial se menținea în limitele indicațiilor trimise de Paris, se pare că avea instrucțiuni din partea lui Napoleon al III-lea de a sprijini discret candidatura principelui Carol¹⁷². Astfel, la 7/19 aprilie Ion Ghica îl înștiința pe Al.G. Golescu că misiunea lui d’Avril era favorabilă lui Carol¹⁷³. La rîndul său, d’Avril însuși făcuse să parvină printr-un intermediar lui Carol-Anton la 24 aprilie/6 mai sfatul său privind necesitatea plecării imediate spre România a prințului Carol¹⁷⁴. Faptele înfățișate mai sus converg în a sugera că în realitate cercurile conducătoare franceze nu urmăreau cu tot dinadinsul să impună Principatelor voința colectivă a puterilor constituite în Con-

ferință. Dimpotrivă, ele sprijineau, pe sub mână, aspirațiile românilor. Prin atitudinea ei, Franța crea astfel un cadru internațional dacă nu favorabil, în orice caz lipsit de acel mijloc de intimidare și presiune menit să curme șirul acțiunilor oamenilor politici români, lăsându-i, așadar, stăpîni pe situație.

Vestea deschiderii plebiscitului i-a surprins pe principii de Hohenzollern-Sigmaringen. Deși fuseseră avertizați asupra acestui referendum, ei nu se așteptau ca oficialitățile române să interpreteze unilateral consimțământul condiționat ca o acceptare formală, dîndu-i atît de repede și de hotărît un curs care cu greu mai putea fi schimbat. De aceea Carol Anton, răsponzînd telegramei din 3/15 aprilie a lui Ion C. Brătianu care amintea de cele 5 milioane de români ce votau în favoarea lui Carol, apăsă din nou asupra faptului că hotărîrea era în mîinile regelui Prusiei¹⁷⁵. Iar acesta, la rîndul său, cerîndu-i principelui Carol să păstreze o atitudine cu totul pasivă, îi prescria la 2/14 aprilie lui Carol Anton să fie prudent, să observe cu multă băgare de seamă evoluția evenimentelor. În același timp, el aprecia din punctul de vedere al Prusiei drept riscantă candidatura lui Carol și înjositoare situația de supus al Porții pentru demnitatea unui Hohenzollern¹⁷⁶. Față de puternicile piedici care stăteau în cale, dispoziția impulsivă a principelui Carol, comunicată tatălui său, de a primi coroana României și a plecat imediat la București¹⁷⁷, a rămas, firește, fără consecințe.

După ezitări și tatonări, cancelarul Prusiei, Otto von Bismarck, a fost acela care, ieșînd din rezerva ce și-o impusese, a oferit soluția deslegării întregii chestiuni, dîndu-i impulsul necesar. La 7/19 aprilie, ținînd seama de raporturile de forță dintre Puterile garante, de iminenta izbucnire a războiului dintre Prusia și Austria, el l-a sfătuit pe Carol să primească tronul Principatelor, indicîndu-i, totodată, un judicios plan de acțiune care va fi urmat în întregime¹⁷⁸.

Îndemnul lui Bismarck se întemeiau pe convingerea că avînd sprijinul Franței în problema Principatelor și menajînd susceptibilitățile Rusiei, Prusia nu risca nimic dacă lăsa lucrurile să-și urmeze calea dorită de români¹⁷⁹. Dimpotrivă, prezența unui Hohenzollern pe tronul unui stat care aspira puternic spre desăvîrșirea unității sale statale prin eliberarea teritoriilor românești aflate sub stăpînirea chesaro-crăiască, îngrijorîndu-i pe austrieci, avea avantajul de a-i obliga să-și mențină o parte din trupe la frontierele Carpaților tocmai în clipele de maximă încordare politică și militară din centrul Europei¹⁸⁰.

Aflînd în aceeași zi, de la principele Carol, de sfaturile lui Bismarck, regele Wilhelm I, deși nu le-a aprobat, opinînd că trebuia așteptat rezultatul Conferinței de la Paris, i-a acordat, totuși, acestuia un concediu pentru a merge la Düsseldorf¹⁸¹. Contrar așteptărilor, lucrurile nu au luat cursul rapid care se anticipa, pentru că principele Carol Anton, neavînd încredere în sinceritatea intențiilor lui Bismarck¹⁸², continua să șovăie. Prudența sa excesivă era întreținută și de știrile venite din capitala Franței, unde se manifesta o oarecare teamă de a se susține politica faptului împlinit¹⁸³ în condițiile înverșunatei opoziții a cîtorva Puteri garante.

În țară, criza politică răbufnise cu o deosebită vigoare fiindcă nu se știa dacă principele ales prin plebiscit va primi sau nu coroana. Împotriva lui Ion C. Brătianu, Ion Ghica și a celor care impuseseră noua candidatură era formulată învinuirea de a fi împins țara într-o direcție lipsită de perspective. Forțe politice interesate — stimulate și susținute îndeosebi de austrieci și turci — răsbindiseră zvonul că principele Carol nu va veni

în Principate. Pretendenții autohtoni la tron, încrezători în șansele pe care le ofereau Conferința de la Paris, începuseră iarăși, aproape fățiș, să se pună în mișcare. Confuzia din spirite, incertitudinile asupra viitorului atinseseră cote maxime. Consulul Franței la București, d'Avril, telegrafia Parisului la 12/24 aprilie că oamenii politici din toate partidele erau convinși că un refuz a lui Carol va produce în Muntenia o „revoluție” militară sau radicală ¹⁸⁴.

Pentru a-l determina pe Carol Anton să-l lase pe fiul său să accepte coroana și să vină neîntârziat în țară (repetăm, el era foarte dornic ca fiul său să devină domnitorul Principatelor, însă această acțiune nu o vroia însoțită de vreun risc personal) în ultima parte a lunii aprilie s-au întreprins demersuri pe mai multe căi. La 15/27 aprilie Locotenența Domnească a adresat celor doi principii două scrisori pledînd pentru luarea în stăpînire a tronului „cît mai grabnic posibil”, subliniind că ezitarea „ar putea da loc la dificultăți reale” ¹⁸⁵. La cererea guvernului provizoriu, Ion Bălăceanu s-a întîlnit la 15/27 aprilie cu ambii prinți la Ramesdorf (lingă Düsseldorf), fără însă a reuși să le înlătore șovăielile, să obțină un răspuns clar ¹⁸⁶, în ciuda argumentelor agentului român și a încurajărilor lui Bismarck. La rîndul ei, Hortense Cornu a trimis din Paris, prin J. A. Ubcini (un înflăcărat adept al candidaturii lui Carol) scrisori care stăruiau pentru primirea tronului, întemeiate, între altele, pe făgăduiala cuprinsă într-o notă oficioasă publicată în „Mémorial Diplomatique” din 16/28 aprilie unde se scria că, în chestiunea Principatelor, „inițiativa Franciei n-are de obiect decît *faptele împlinite* și nu fapte de împlinit” ¹⁸⁷. În fine, la 19 aprilie/1 mai au sosit din țară Ion C. Brătianu și Carol Davila. Misiunea lor era de a se convinge dacă prințul Carol refuza ori nu coroana oferită. Ei au declarat că în spiritele din Principate domnea o mare iritație din cauza intrigilor austrieșilor care răspîndiseră ideea renunțării la tron ca un fapt sigur, că s-au făcut încercări de a discreditat pe Ion C. Brătianu și guvernul pe motivul impunerii unei candidaturi lipsite de orice fundament. În concluzie, se solicita un răspuns oficial, îndemnînd la imediată declarare de primire a tronului.

Dîndu-și seama că după toate intervențiile făcute o tergiversare a lucrurilor nu mai era cu putință, cei doi principii au hotărît, împreună cu delegații români, să trimită la București o telegramă conținînd acceptarea tronului Principatelor sub rezerva aprobării regelui Wilhelm I ¹⁸⁸. În telegrama cifrată de Brătianu și expediată din Düsseldorf la 20 aprilie/2 mai semnată în clar „Prințul Hohenzollern” ca o cheazășie a autenticității conținutului ei, se scria că cei doi prinți „departe de a refuza, ei sînt mulțumiți” și că „în orice caz Carol este decis” ¹⁸⁹. Într-o scrisoare autografă tot din 20 aprilie/2 mai adresată Locotenenței Domneștii (adusă în țară de C. Davila) ¹⁹⁰, Ion C. Brătianu adăuga că tronul României a fost primit „cu căldură și cu recunoștință”, Carol încredințîndu-l că „d-aci înainte viața lui este consacrată pentru apărarea tronului României și pentru prosperitatea patriei sale adoptive”. Pentru că „considerațiuni de familie, de simplă bună-cuviință îl obliga să amîie declarațiunea sa oficială încă douăzeci de zile cel mult”, el ruga „să mențineți aceste douăzeci de zile ordinea în năuntru iar eu adaug că s-o mențineți cu orice preț fără ca să fiți, ca pînă acum, îngrijorați de amenințările d-afară, căci în orice caz avem asigurarea că invasiune nu va fi” ¹⁹¹.

Veștile de la Düsseldorf, confirmate printr-o telegramă din Paris a lui I. Bălăceanu ¹⁹², au fost primite de cercurile conducătoare de la București — potrivit unui raport a lui d'Avril. — cu o vie satisfacție ¹⁹³. Ele

au publicat în „Monitorul oficial” din 22 aprilie/4 mai și în „Românul” știrea că principele Carol a acceptat tronul, fără a menționa însă condiția pe care o pusese.

După luarea hotărîrii de principiu, evenimentele s-au desfășurat într-un ritm precipitat. La 23 aprilie/5 mai Carol-Anton de Hohenzollern s-a întîlnit cu Bismarck care, menținîndu-și opiniile exprimate anterior, a sfătuit ca faptul împlinit să fie realizat cît mai curînd. Apoi, într-o întrevedere avută în aceeași zi, regele Wilhelm I și-a dat verbal consimțămîntul tacit¹⁹⁴. Ion C. Brătianu și I. Bălăceanu, chemați telegrafic de la Paris, au examinat la 26 aprilie/8 mai împreună cu cei doi principii diverse variante ale traseului pe care urma să-l parcurgă Carol spre țară, alegîndu-se cel mai scurt, deși cel mai periculos, prin Elveția-Viena-Baziaș-Tr. Severin. El trebuia străbătut incognito, pentru ca principele Carol să nu fie capturat de austrieci¹⁹⁵. Nici chiar telegrama din 27 aprilie/9 mai din Tr. Severin, urmată de altele, care, salutînd apropiata sosire în țară a prințului Carol, dezvăluia imprudent un secret ce trebuia păstrat cu strășnicie, deși a provocat nemulțumiri, nu a modificat planul inițial¹⁹⁶. La 28 aprilie/10 mai Carol a scris regelui Wilhelm I o scrisoare de explicație și cererea de demisie din armata prusiană, pentru ca a doua zi, părăsind castelul de Sigmaringen, să se îndrepte spre Elveția.

Între timp, Conferința de la Paris a adoptat în unanimitate la 20 aprilie/2 mai declarația sa finală care, în prealabil, fusese aprobată de guvernele celor șapte state garante. Respingînd candidatura lui Carol de Hohenzollern și, implicit, nerecunoscînd voința națiunii române exprimată prin plebiscit, ea prevedea că „grija de a rezolva chestiunea menținerii Unirii trebuia să fie lăsată Adunării ce are a se întruni. Dacă majoritatea, fie a deputaților moldoveni, fie a deputaților valahi ar cere, și unii și alții vor avea facultatea de a vota separat. În caz cînd majoritatea fie moldovenească, fie valahă s-ar pronunța în contra Unirii, acest vot ar avea de consecință separațiunea celor două Principate. Această chestiune isprăvită — se stipula în continuare în declarație — Adunarea va proceda la alegerea de domn, care, după termenii articolului XIII al Convențiunii nu trebuie să se facă decît dintre pămînteni”¹⁹⁷. Cererea Porții de a primi învoiere să trimită în Principate un comisar pentru a veghea la libera și sincera exercitare a voturilor a fost respinsă, această misiune revenind consulilor diplomatici ai puterilor acreditați la București¹⁹⁸. În instrucțiunile adresate de Conferință consulilor din Principate — exprimîndu-se încrederea că hotărîrea ei va fi respectată — li se cerea să înmîneze guvernului textul declarației care, de altfel, trebuie publicat și în „Monitorul Oficial”¹⁹⁹.

Declarația Conferinței de la Paris, adusă la cunoștința guvernului român prin nota colectivă a consulilor din 22 aprilie/4 mai, a produs o impresie penibilă²⁰⁰. Deși hotărîrea ei era previzibilă după felul cum își desfășurase pînă atunci lucrările, stăruia totuși printre români un viu sentiment de nemulțumire și de mîhnire, provocat de faptul că Puterile garante refuzau Principatelor acel mijloc de stabilitate și consolidare politică, acea formă de stat și de guvernămînt considerate a fi cele mai adecvate, existente, de altminteri, în majoritatea statelor europene. Ca și în alte rînduri, românii nu ceruseră celor care diriguiau soarta Europei să-i scoată din starea precară de nesiguranță și provizorat în care-i aruncaseră vitregiile istoriei, ci numai să nu-i împiedice să-și schimbe soarta, legîndu-se, în același timp, să respecte tratatele și Convențiile care reglementaseră statutul internațional al Principatelor. Cererea lor era însă din

nou respinsă. Autoritățile române se găseau, așadar, *teoretic* în situația extrem de dificilă de a opta între aplicarea deciziei Conferinței (lucru care ar fi fost foarte greu, dacă nu imposibil, prevestitor de mari primejdii și complicații interne dacă se ține seama de rezultatul plebiscitului, de starea de spirit din țară ²⁰¹) și nesocotirea ei. Consecvent acțiunii inițiate chiar din primele momente ale preluării puterii, guvernul și Locotenența Domnească au avut în vedere *în practică* numai cea de a doua alternativă. Din două motive. Mai întâi, fiindcă având consimțământul principelui Carol, cunoscându-i hotărârea și pregătirile de a veni în țară, pentru prima oară problema înscăunării dinastiei străine trecea din stadiul năzuințelor și proiectelor în cel al certitudinilor, al realităților politice imediate. Apoi, examinarea lucidă, perspicace a situației internaționale, luarea în considerare a intereselor și poziției fiecărei mari puteri îi convinseseră pe oamenii politici români că puteau acționa, fără riscuri importante, în sensul împlinirii dorințelor lor. Într-adevăr, atitudinea binevoitoare a lui Napoleon al III-lea, a diplomației franceze în problema principelui străin în general și a lui Carol îndeosebi, opunerea ei sistematică de a se recurge la măsuri de constrângere pentru a obliga Principatele să aplice deciziile Puterilor garante dovedeau că, în fapt, amenințarea unei intervenții armate conjugată a tuturor statelor sau numai aprobarea dată Porții erau înlăturate. De asemenea, se ridicau justificate semne de întrebare asupra adevăratelor intenții ale unora dintre puteri (în special a Franței și Prusiei) de a se ajunge la o reglementare a crizei conform hotărârii din 20 aprilie/2 mai pe care — din spirit de solidaritate cu celelalte puteri — trebuiseră s-o subscrie ²⁰². Pe de altă parte, posibilitatea unei acțiuni unilaterale, abuzive, mai ales din partea Turciei, comporta riscuri și dificultăți atât de mari și de imprezvizibile încât era socotită puțin probabilă. Din aceste motive cercurile conducătoare române au considerat că pot și trebuie să se sustragă de la aplicarea deciziei Conferinței. Semnificativ din acest punct de vedere era sfatul lui I. Bălăceanu de a se publica textul declarației Conferinței, pentru că, cu siguranță, nu avea să se mai ivească ocazie mai bună care să-i pună în evidență neputința, având, totodată, aerul că-i face un act de deferență ²⁰³.

La 26 aprilie/8 mai guvernul a tipărit în „Monitorul Oficial” declarația Conferinței de la Paris, însoțind-o, spre surprinderea consulilor, de un comentariu în care se scria că prin acel gest „Puterile garante vor vedea prin fapt nu numai deferența ce avem pentru dinsele, dar și încrederea ce avem că națiunea va auzi acea deciziune cu tot respectul ce se cuvine” ²⁰⁴. În continuare, „se exprima convingerea că puterile „vor respecta în România, ca pretutindeni, voința națională, expresă neconținut și cu cea mai neclintită stăruință și vor sancționa-o . . .” ²⁰⁵. Atitudinea oficialităților române era, așadar, desemnată cu suficientă claritate. Iar dacă, cumva, mai existau îndoieli, „Românul” își luase sarcina să le împrăstie cînd, în ajunul deschiderii Adunării Deputaților, arăta că votul acesteia pentru Unire și în favoarea prințului străin va demonstra lumii că „este aici o voință constantă, conștientă care nu se știe pleca la toate vînturile, ci care țintește la mîntuirea națională . . .” ²⁰⁶. Falimentul strădaniilor diplomatice ale unora dintre Puterile garante era foarte apropiat. Sunase ceasul împlinirilor, al acțiunilor interne decisive.

7.

La 28 aprilie/10 mai 1866 și-a deschis lucrările la București noua Adunare a Deputaților aleasă între 9—17/21—29 aprilie, care mai târziu,

în lunile iunic-iulie, se va transforma în Constituantă. Ea era compusă, aproape în exclusivitate, din oameni politici aparținând forțelor aflate la cîrma statului, conservatorii avînd o ușoară majoritate. Inaugurarea lucrărilor ei fusese precedată de întrunirea secretă din seara de 27 aprilie/9 mai a aproximativ 80 deputați, la care, după explicațiile date de miniștrii Dimitrie Ghica și C. A. Rosetti — deci de liderii formațiunilor politice conservatoare și radicale aflate la conducere —, s-a hotărît validarea mandatelor deputaților (cu excepția citorva, unde se consemnaseră flagrante ilegalități) și să se susțină Unirea cu principe străin, opiniile exprimate de N. Ionescu pertru prevalarea domniei autohtone, combătute de mai mulți deputați munteni și moldoveni, neîntrunind adeziunea decît a trei-patru deputați ²⁰⁷.

În mesajul de deschidere adresat de Locotenența Domnească și de guvern, citit de L. Catargiu, se sublinia că misiunea Adunării era importantă, avînd a-i fi supuse chibzuirii „chestiunile cele mai vitale pentru existența noastră politică și națională”. În toată istoria noastră „Unirea a fost aspirațiunea principală, ținta urmărită de dînșii (de români — n.n.) ca o chestiune de viață politică și națională”; aspirațiile românilor către Unire „deși manifestate cu energie și tăria dreptului, nu s-au putut realiza într-un mod definitiv decît la începutul anului 1859” cînd țara a dovedit „o unanimă înfrățire în dorința și în voința de a o realiza”. „Unirea este astăzi — continua mesajul — un fapt puternic, intrat în dreptul ginților; l-am susținut cu prețul a imense sacrificii și voim să-l menținem neatins în viitor”. Ideea înscăunării unui principe ereditar dintr-una din familiile suverane ale Europei este „o idee de stabilitate, de întărire națională, este o pavază în contra aspirărilor și ambițiunilor hrănite de speranțe nesocotite, este garanția cea mai asigurătoare în contra vicisitudinilor ce am cercat pînă astăzi” După ce se justifica de pe pozițiile celor ce o realizase înlăturarea din domnie a lui Cuza Vodă și se amintea proclamarea contelui de Flandra, se sintetizau evenimentele survenite (mișcarea separatistă de la Iași era apreciată drept „o acțiune de moarte politică și națională pentru noi”), relevîndu-se că în situația grea și complicată în care se află țara, guvernul avea datoria „de a curma cu un fapt împlinit toate consecințele vătămătoare” și a lua o inițiativă energică și serioasă care „să ridice orice bănuială despre ezitațiunile ce ar fi putut fi despre dorința și stăruința românilor în Unire”. De aceea, el a supus aprobării plebiscitare pe principele de Hohenzollern, sub numele de Carol I. Sancționîndu-se, prin votul Adunării, noul fapt împlinit al alegerii principelui Carol, Puterile garante „vor vedea în stăruința noastră nestrămutată dorința de a intra pe calea adevărată și serioasă a progresului și civilizațiunei, care nicăeri nu s-a dobîndit decît după ce s-a asigurat viitorul națiunei”. În încheiere, mesajul invita Adunarea să delibereze „în cea mai deplină liniște”, pentru a se afirma înaintea Europei și a națiunii că, într-adevăr, „s-a deschis o viață nouă pentru România” ²⁰⁸.

Mesajul — a cărui redactare aparținea lui Ion Ghica ²⁰⁹ — dădea astfel expresie hotărîrii de a menține neștirbită Unirea Principatelor realizată prin voința și acțiunea întregii națiuni, a se aduce principele Carol la cîrma statului. Totodată, decizia luată de Conferința de la Paris nu era prezentată a fi în dezacord cu adevăratele interese ale Principatelor, atît timp cît se preservau drepturile lor suverane și se păstrau neatînse legăturile cu Poarta ²¹⁰.

După încă alte două întruniri secrete — una, numai a deputaților din Moldova, în seara de 30 aprilie/12 mai, și alta, a doua zi dimineața,

a tuturor deputaților, la care s-a căutat să se ajungă la un punct de vedere unitar ²¹¹ — la 1/13 mai, la orele 16, în prezența a 115 deputați (ale căror mandate fuseseră validate în ședințele din 29—30 aprilie/11—12 mai cînd se alesese și președintele Adunării în persoana conservatorului moderat M. Costachi Epureanu), Adunarea s-a declarat constituită și completă „atît înrunită din ambele Adunări surori, Moldova și Valahia, precum și separate” ²¹². Președintele ei, după ce a exprimat în numele și cu aprobarea deputaților recunoștința către Puterile garante și Poartă, a făcut apoi cunoscut public că, în ședința secretă de dimineață a Adunării, întrebîndu-se deputații din partea României de dincolo de Milcov, ca și pe acei de dincoace de Milcov „dacă voesc a se despărți spre a vota Unirea”, constatase că „toți au declarat că voesc să voteze împreună atît chestiunea Unirii cit și a Principelui străin” ²¹³. Pe temeiul acestei hotărîri unanime ce răspundea astfel uneia din exigențele formulate de Conferința de la Paris, Adunarea a trecut la dezbaterea proiectului de răspuns la mesajul Locotenenței Domnești, subscris de 101 deputați. În proiect se arăta că Adunarea „interpretă fidelă a voinței naționale necurmăte și afirmate cu atîta tărie de Divanurile ad-hoc, de toate Adunările ulterioare și, acum în urmă, de Corpurile Legiuitoare la 11 februarie, precum și de plebiscitul din 2—8 aprilie”, declara solemn pentru ultima oară că „voința nestrămutată a Principatelor-Unite este de a rămînea pururea ceea ce sînt, o Românie una și nedespărțită sub domnia ereditară a unui principe străin luat dintr-una din familiile suverane ale Occidentului, și că principele ereditar al României una și nedespărțită este principele Carol-Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen, pe care și Adunarea la rîndul său îl proclamă sub numele de Carol I” ²¹⁴.

La discuții, primul a luat cuvîntul Chr. Tell care a subliniat de la început că „în chestiunea Unirii nu mai este trebuință să se pronunțe cineva, pentru că și țara și noi toți sîntem și vom fi pentru Unire”. În același timp el releva dilema în care se afla Adunarea : „de ne-am supune Conferințelor, ne-ar dezavua națiunea întregă” iar „de nu ne vom supune Puterilor garante, vom avea pericolul de a fi amenințați”, adăugînd că, în ce-l privea „mă pronunț cu națiunea” deși nu era mulțumit de redactarea propunerii ²¹⁵.

A urcat apoi la tribună moldoveanul N. Ionescu, conducătorul formațiunii politice pe cale de a se închea sub denumirea de „Frațiunea liberală și independentă” (continuatoare a ideilor lui Simeon Bănuțiu) care s-a pronunțat cu tărie și consecvență pentru Unire, aceasta reprezentînd „o dorință seculară a națiunii noastre, a acestor două trunchiuri ale aceleiași naționalități”, care „este trecută în deprinderile noastre politice, e trecută în legislațiunea noastră”. „Noi sîntem uniți și vom a fi uniți cu orice preț — continuă el — pentru că vom a păstra scump și neatins patrimoniul părinților noștri”. „Unirea s-a făcut și va fi pentru totdeauna ; noi înșine chiar n-o mai putem desface, necum o intervențiune străină. În punctul acesta nu e român, de la Gorj pînă la Dorohoi, de la un capăt al țării pînă la altul, care să n-o dorească și să n-o mîntie”. Dar marile puteri ale Europei, încă din epoca Adunărilor ad-hoc, s-au opus „ca să se constituie România liberă și independentă”, neacceptînd principele străin. La fel s-au pronunțat și în 1866. Pentru a nu ne crea noi dificultăți, N. Ionescu cerea ca „Unirea să o mențineți, pentru că este un fapt irevocabil și îndeplinit, însă de dînsa să nu legăm nici o altă chestiune, pentru că fundarea unei noi dinastii, relațiunile ce această dinastie va avea

cu Poarta, este o chestiune care aparține nu numai dorințelor noastre, ci ne trebuie să împăcăm încă și dorința Europei”²¹⁶. Atît în timpul discursului, cît și imediat după terminare, Președintele Camerei și primul-ministru au precizat că la ordinea zilei nefiind problema legăturilor cu Poarta, orice referire la independență era inoportună și neavenită, — declarații înregistrate cu satisfacție de consulul Franței la București²¹⁷, iar ulterior de Poartă.

Considerînd că Unirea „e adînc săpată în inima tuturor românilor” și „nu este putere care să o poată atinge”, Al. Sihleanu aprecia că „pe cît timp sîntem garantați de Puterile Europei, nu mă tem de orice pericol din afară”²¹⁸.

Opiniile lui N. Ionescu și-au găsit un susținător în persoana deputatului de Iași D. Tacu. Declarînd că „printr-o impulsivitate comună, românii — munteni și moldoveni — au fundat un singur stat, o Românie nedespărțită pentru todeauna”, el constata „cu o vie mulțumire” că în problema Unirii toți deputații „sîntem uniți, sîntem și vom fi”, pentru că „voiesc și vor menține Unirea” căci, „numai Unirea e singura noastră speranță de mîntuire”. Tocmai de aceea trebuia disociată Unirea de chestiunea prințului străin care nu corespundea unei necesități imperioase, între altele, și fiindcă „popoarele nu se regenerează prin domnitor, dară prin ele însele”²¹⁹. Adevărata semnificație politică și autoritate morală a opoziției lui N. Tacu în problema principelui străin a fost prompt dezvăluită de un alt deputat moldovean, Gh. Mirzescu, care a prezentat Adunării un act scris în aprilie 1866 de acesta împreună cu V. Pogor și T. L. Maioreșcu prin care se angaja în fața alegătorilor ieșeni „de a nu vota în nici un mod vreun principe indigen”, mandatul imperativ al acestora prescriindu-le obligația „de a vota pentru principe străin de viță latină și Unire cu descentralizare”²²⁰.

Combătînd pe acei care credeau că în acel moment se putea menține Unirea cu un domn pămîntean, moldoveanul Ion Strat aprecia că dacă avea să se pună problema alegerii unui domnitor indigen, atunci primul rezultat va fi „desbinarea ambelor țări și pe urmă pieirea fiecăreia în parte”. Prin urmare, „Unirea nu e cu putință să o avem decît atunci cînd vom îndeplini voturile memorabile de la 1857”. Pentru că — adăuga el cu multă dreptate — „un stat mic ca al nostru, care nu poate pune 100 000 de baionete în contra forței brutale din afară care ar veni să ne impună voința sa, un asemenea stat nu are altă forță decît a veni cu demnitate de a arăta Puterilor garante că știe a-și respecta voința sa”²²¹.

Sub pretextul că nu voiește a renunța la drepturile țării desființînd „instituțiunea cea mai veche a țării mele : domnia pămînteană”, I. Lecca s-a alăturat și el celor care se opuneau principelui străin²²². Luînd din nou cuvîntul, N. Ionescu, considerînd că trebuie să se țină seama de deciziile Europei, propunea amînarea adoptării hotărîrii, pe motivul că Adunarea „nu trebuie să voteze nici principe străin, nici pămîntean; misiunea sa e de a face constituțiunea, de a da respectul cuvenit garanției colective europene și tradițiunilor noastre naționale și apoi, după ce vom face constituțiunea, va veni altă Adunare care să voteze pe principe”²²³. Printre ultimii a luat cuvîntul I. Eliade-Rădulescu care a declarat că-și menținea opiniile înscrise la 1848 în proclamația de la Islaz privind alegerea unui principe român pe 5 ani; el se pronunțase pentru Unire încă din 1856 dar nu dorea ca „două surori să fie puse sub un cap străin”²²⁴.

Trecîndu-se la votarea pe față, propunerea pentru menținerea Unirii Principatelor și proclamarea ca domn a principelui Carol de Hohenzollern

a fost primită cu 109 voturi, nefiind nici un vot contra ei doar 6 abțineri ²²⁵. Această memorabilă ședință în care, așadar, nimeni în nici un fel nu se rostise în contra Unirii ²²⁶, s-a desfășurat într-o deplină libertate de exprimare a opiniilor, potrivit însăși constatărilor agenților diplomați ai Puterilor garante prezenți la fața locului ²²⁷. Ea s-a încheiat într-o atmosferă de entuziasm, nu însă mai înainte de a exprima Puterilor garante gratitudinea, însoțită de încrederea că „de la dîsele atîrnă salvarea națiunii noastre”, iar națiunii, guvernului și armatei recunoștința pentru „împlinirea tuturor dorințelor României” ²²⁸.

Dacă consacrarea menținerii Unirii Principatelor de către Adunarea Deputaților nu a trezit reacții nefavorabile printre Puterile garante — chiar cele care urmăriseră desunirea lor între timp își dăduseră seamă că poporul român nu va mai accepta niciodată acest lucru — în schimb votul ei în favoarea lui Carol de Hohenzollern, ignorarea deciziei Conferinței de la Paris ce prescrisese alegerea unui domnitor autohton, a nemulțumit profund acele puteri care se pronunțaseră constant împotriva principelui străin. Dar în timp ce Rusia, Austria și Anglia își exprimau insatisfacția pe calea ineficientă a diplomației, în schimb Poarta, ca putere suzerană ce își vedea lezate autoritatea morală și interesele politice, a adoptat o atitudine mult mai intransigentă și mai periculoasă pentru că se dorea sustrasă controlului celorlalte state garante. Asupra poziției ei rămăsese fără urmări scrisoarea din 1/13 mai a guvernului provizoriu care, aducînd la cunoștința Sultanului votul din aceea zi a Adunării pentru Unire și pentru principele Carol, îl asigura că românii vor fi „fidele legăturilor seculare ce-i unesc cu Curtea Suzerană” ²²⁹. De aceea, neliniștită de faptul că nici hotărîrea Conferinței și nici presiunile armatei ei de la sudul Dunării nu avuseseră asupra Bucureștilor efectele scontate, Turcia începuse să se gîndească la un mijloc de a face respectată acolo voința ei și a onora dintre Puterile garante. În acest scop ea a accelerat concentrarea trupelor în cîteva zone de pe malul drept al Dunării, efectivele lor ajungînd către mijlocul lunii mai la aproximativ 30 000 oameni ²³⁰. În același timp, potrivit informațiilor nu întotdeauna exacte și puțin cam alarmiste trimise din Constantinopol de A. G. Golescu, atitudinea amenințătoare a Porții creștea în intensitate, fiind încurajată de reprezentanții marilor puteri vecine ²³¹. Tensiunea atinsese un asemenea grad încît I. Bălăceanu, înștiințînd guvernul la 2/14 mai că un ziar din Paris publicase știrea intrării în Principate a unui corp de armată turc, întreba care era situația reală ²³².

În realitate, așa după cum raporta la 16 mai (st. n.) marchizul de Moustier, ambasadorul Franței la Constantinopol, cercurile guvernante turcești, deși doreau să ocupe Principatele, nu puneau încă pe primul plan luarea unilaterală a vreunei măsuri coercitive și nici nu se hotărîseră să solicite Puterilor garante autorizarea de a acționa în acel scop. Ele insistau fie asupra desemnării unui domnitor pămîntean, pe cîteva ani, de către Conferință, fie asupra învoirii Porții de a face ea o atare numire ²³³. Aceste propuneri își aveau sorgința în convingerea lor că principele Carol va refuza tronul ce i se oferise și, în consecință, trebuia să se pună capăt cît mai neîntîrziat planurilor guvernului român printr-o reglementare, fie ea și vremelnică, a domniei.

Îngrijorat că Puterile garante ar putea autoriza o intervenție militară a Porții, guvernul a cerut lui Ion Bălăceanu să informeze Franța asupra situației și să constate poziția ei. La 5/17 mai acesta telegrafia că știrile transmise de Al. G. Golescu îi păreau lui Drouyn de Lhuys a fi

improbabile, că guvernul francez nu-și va da consimțământul decât în cazul când țara va aluneca pe panta anarhiei ²³⁴. Liniștit, întrucîtva, de aceste asigurări, guvernul a publicat la 7/19 mai o circulară a ministerului de interne în care se scria că veștile din Constantinopol și Paris „ne asigură din nou că nu poate nici o armată trece pe tărîmul românesc fără încuviințarea Puterilor garante și ni se asigură că această încuviințare a puterilor nu există” ²³⁵.

Ca răspuns la votul Adunării Deputaților din 1/13 mai, Poarta, pentru a face să prevaleze cîiniile sale, a recurs și la o altă cale, mai puțin periculoasă, și anume a cerut convocarea unei noi ședințe a Conferinței de la Paris a Puterilor garante. La 5/17 mai Savfet Pașa a făcut cunoscut Conferinței că Turcia respingea încă odată ideea principelui străin și, implicit, votul Adunării (care, protindea el, „ar fi pătat de mai multe ilegalități”), propunînd „numirea unui guvernator sau principe pentru un termen pe care l-ar hotărî Conferința” ²³⁶. După intervenția plenipotențiarului Angliei care a arătat că, potrivit informațiilor primite, majoritatea deputaților din Modova a luat parte la votul Adunării, necomițîndu-se cu acel prilej neregularități, reprezentantul Franței a accentuat că, nefiind nici un viciu de votare, „Unirea ar fi un fapt cîștigat, pentru că a fost menținută de Adunare” ²³⁷. În acest context, reprezentantul Porții și-a restrîns protestul la chestiunea principelui străin. După o lungă și încălțită discuție în care Drouyn de Lhuys a concluzionat că sugestiile anterioare ale Franței nu constituiau o încercare de a se impune un domnitor temporar, ci „de a lăsa Principatelor Unite facultatea de a-l adopta”, și că, în consecință, cel mai nimerit lucru era ca „Principatele și Poarta să se înțeleagă direct în această privință”, Conferința a adoptat fără nici o obiecție această recomandare. În continuare, reprezentantul Franței a declarat formal că se asocia (ca și ceilalți membri ai Conferinței) protestului Porții „în contra proclamării de către Adunare a unui principe străin”, deși constata iarăși „cu o adincă părere de rău” că „unele Puteri continuă a se pronunța în contra Principelui străin”, el fiind convins că această combinație era ieșită dintr-o „dorință statornică, unanimă și îndreptățită de rațiune” ²³⁸. Ridicîndu-se problema de a se ști adevăratele intenții ale principelui Carol de Hohenzollern, plenipotențiarul Prusiei, contele Goltz, a dat un răspuns evaziv privind respectarea tratatelor și înțelegerilor asumate anterior. În încheierea ședinței, Președintele Conferinței, referindu-se la concentrările de trupe turcești la sudul Dunării, a reamintit că după art. 27 al tratatului de la Paris Turcia „nu poate exercita nici o intervențiune armată în Principate” ²³⁹. Cea de a opta ședință a Conferinței se încheia prin urmare fără a se lua, așa cum sperase Poarta, vreo măsură, sau, cum scria atît de sugestiv Goltz, în raportul înaintat lui Bismarck, plenipotențiarului „au hotărît să nu facă nimic din ceea ce ar putea pune capăt actualului provizorat” ²⁴⁰.

Asigurate, momentan, în privința intervenției militare, cercurile conducătoare, menținînd ordinea și întărind — atît cît era posibil — capacitatea de apărare a țării, așteptau cu febrilitate sosirea principelui Carol, înfăptuirea noului fapt împlinit.

Plecat, după cum s-a văzut, la 29 aprilie/11 mai spre Elveția, știrile primite acolo despre votul Adunării din 1/13 mai l-au întărit pe principele Carol în hotărîrea luată iar svonorile nefondate răspîndite de ziare privind intrarea turcilor în Principate l-au făcut să acționeze cu și mai mare grabă și cutezanță. La 1/13 mai, el a scris trei scrisori : Împăratului.

Napoleon al III-lea, țarului Alexandru al II-lea și sultanului Abdul-Aziz ce urmau să fie predate prin intermediari special desemnați imediat după ajungerea lui în țară, scrisori care — așa cum bine observase N. Iorga — nu erau întocmite să împace lucrurile fiindcă „mândria făcuse pe noul domn să greșească tonul”²⁴¹. Astfel, anunțându-i că își va lua în stăpânire țara, lui Napoleon îi amintea de singole lor comun și de aventurile lui de pretendent care i-au servit ca exemplu, lui Alexandru îi scria despre înțelegerea ce a existat între cele două popoare „la umbra căreia România a crescut”, iar Sultanului îi recunoștea autoritatea însă în baza „tratatelor seculare” pe care avea de gând să le respecte în interesul celor „două state”²⁴².

După ce, prin concursul unor înalți demnitari oțevotoni, a obținut un pașaport pentru Odesa pe numele Karl Hettingen, principele Carol, întovărășit de locotenentul Sergiu Lenș (nepot al lui Ion Bălăceanu, acesta adusesse de la Paris, între altele, textul proiectului de proclamație către țară²⁴³), a plecat la 3/15 mai pe trasoul Augsburg-München-Salzburg-Viona-Pesta-Timișoara. În dimineața zilei de 6/18 mai el a sosit, fără dificultăți, la Baziaș unde a trebuit să aștepte două zile venirea vaporului pentru a-și continua călătoria. Acolo, la 8/20 mai, dimineața, l-a ajuns din urmă Ion C. Brătianu care-i venea în întâmpinare, nu întâmplător²⁴⁴, de la Paris, chemat în țară la sugestia lui Ion Bălăceanu de guvernul român încă din 3/15 mai²⁴⁵. Îmbarcați pe puntea aceluiași vapor, principele Carol, consilierii săi prusieni, Ion C. Brătianu și S. Lenș au ajuns la 8/20 mai, către orele 16, la Turnu Severin. Imediat după debarcare, între principele Carol de o parte, Locotenența Domnească și guvern de alta a avut loc un schimb de telegrame. Este de reținut faptul că cercurile guvernante române n-au fost luate prin surprindere — cum s-a scris în istoriografia din trecut — de vestea sosirii în țară a principelui Carol. Încă de la 6/18 mai ele fuseseră informate confidențial printr-o telegramă cifrată (primită la București la 7/19 mai, orele 12¹⁵) a lui Ion Bălăceanu despre plecarea acestuia spre Turnu Severin²⁴⁶.

Din acea localitate s-a continuat imediat și neîntrerupt călătoria prin Craiova și Pitești, în seara zilei de 9/21 mai alaiul poposind la Golești. De acolo, a doua zi, marți, 10/22 mai s-a plecat spre București, unde pe o ploaie puternică, într-o trăsură deschisă în care alături de principele Carol luaseră loc Locotenentul Domnesc N. Goleșcu și Președintele Consiliului de Miniștri Ion Ghica s-au străbătut străzile Capitalei, înșesate de o mulțime mai mult curioasă decît entuziastă, pînă la Mitropolie²⁴⁷.

În incinta Camerei, principele Carol — întâmpinat de deputați și o numeroasă asistență — a depus, în fața Adunării Deputaților, a Locotenenței Domnești și a guvernului, jurămîntul de credință²⁴⁸.

Astfel a fost adus și înscăunat principele Carol I, punîndu-se bazele dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen care va rămîne în fruntea României pînă la transformarea ei în republică la 30 decembrie 1947. În acest fel se împlinea ultimul punct din programul unionist adoptat în 1857 de Adunările ad hoc privind constituirea statului modern prin care, curmîndu-se luptele pentru domnie, se consolida edificiul național și se apăra integritatea teritoriului străbun. Ar mai trebui adăugat că sub forma de stat a monarhiei constituționale poporul român — prin luptă armată, nenumerate jertfe și sacrificii — și-a cîștigat independența de stat și și-a desăvîrșit unitatea național-statală.

În ce privește Conferința de la Paris, aceasta a mai ținut două reuniuni, în prima, la 13/25 mai, luînd act de protestul Porții împotriva actelor săvîrșite la București, respingîndu-i-se însă cererea de a interveni armat unilateral pentru a impune respectarea hotărîrilor adoptate la 2/14 mai, pentru ca, apoi, la 23 mai/4 iunie, să-și declare închise lucrările fără ca vreuna din Puterile garante să obțină în problema Principatelor o deplină și întreagă libertate de acțiune prin renunțarea la exercitarea împreună de către marile puteri europene a garanției colective instituite în 1856 ²⁴⁹.

8.

Dintre toate conferințele internaționale consacrate Principatelor Române din deceniul care a urmat Congresului de pace din 1856, hotărît lucru Conferința de la Paris din martie-iunie 1866 a fost cu desăvîrșire lipsită de roade. Și aceasta din cauză că majoritatea Puterilor garante a urmărit să impună Principatelor pe o formulă colectivă punctul lor de vedere derivat din cerințe specifice, aflate în discordanță cu interesele majore ale națiunii române expuse limpede de atîtea ori și statornic susținute în toate împrejurările. Atunci, în 1866, crearea (într-o primă etapă) statului român modern s-a încheiat, așadar, printr-un nou și îndrăzneț fapt împlinit întemeiat pe voința obștei românești de a desăvîrși transpunerea în practică a programului unionist și a impune tuturor statelor respectarea drepturilor de suveranitate ale țării, opunîndu-se astfel unor interese și calcule conjuncturale ale diplomației europene cu o fermitate care nu putea veni decît din încrederea în justoțea cauzei și în inevitabila biruință a forțelor proprii.

În adresa de răspuns a Adunării Deputaților la mesajul Tronului din decembrie 1866, exprimîndu-se satisfacția pentru recunoașterea pe plan internațional a noului statut al României (survenită în lunile octombrie — noiembrie 1866), se afirma încă odată convingerea reprezentanților țării că energicul act de autoritate națională îndeplinit în 1866 era menit „a face în viitor din țara noastră un stat cu stabilitate politică și cu garanții puternice de ordine, de dezvoltare și de neatîrnare națională” ²⁵⁰. Or, istoria — așa cum și-a dorit-o și a făurit-o poporul nostru — a convertit aceste idei programatice în realități politice ireversibile.

NOTE

⁹⁹ P. Henry, *op. cit.*, p. 337; Biblioteca Academiei, mss., mss. rom. 3828, f. 152 v. (*Nolițe istorice... de colonel Ion Voinescu*).

¹⁰⁰ D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit executat în 1866 de cei îndreptății*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, scria II, XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 871; cf. Biblioteca Academiei, mss., mss. rom. 5314, f. 42 v.

¹⁰¹ Povestind această scenă, gen. Th. Văcărescu adaugă că N. Haralambic „extrem de nervos și sursecat” dînd crezare svonorilor publice, a amenințat cu pistolul pe acei care vor lucra împotriva aducerii pe tron a unui principe străin (*Venirea în țară a regelui Carol*, în „Convorbiri literare”, XLVIII (1914), nr. 10, p. 976).

¹⁰² I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques...*, f. 106.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 109, 111. Este de observat că ambii nu îndeplineau cerința fundamentală de a aparține unuia din casele domnitoare ale Europei. Interesant este faptul că în august 1863 Cuza Vodă i-a declarat lui Tillos că în momentul retragerii sale de la cîrma statului, „va cere Împăratului Napoleon un general francez” (R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București 1931, p. 285).

¹⁰⁵ Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales, tome V^e : Le XIXe siècle. I. De 1815 à 1871. L'Europe des nationalités et l'éveil de nouveaux mondes*, Paris, Hachette, 1954, p. 347—349.

¹⁰⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 871—872; cf. Biblioteca Acad., msse., fond coresp., inv. 30231 (textul telegramii primită la Paris) și mss. rom. 5314, f. 43 și 419.

¹⁰⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 872.

¹⁰⁸ Biblioteca Academiei, msse., mss. rom. 5314, f. 31 v. și 108; D. A. Sturdza reproduce incomplet și inexact telegrama în *Autoritatea...*, p. 872.

¹⁰⁹ Emile Ollivier, *La première candidature Hohenzollern (1866)*, în „Revue des deux mondes”, Paris, IX (1902), p. 768—802; idem, *L'Empire libéral. Études, récits, souvenirs*, vol. VIII, Paris, 1903, p. 63—96; P. Henry, *op. cit.*, p. 60—73; Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoléon III d'après les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris, 1937, p. 58—70; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 648—649 etc.

¹¹⁰ I. Bălăceanu, *op. cit.*, f. 110—111.

¹¹¹ Dacă, într-adevăr, noua candidatură ar fi pornit de la Napoleon al III-lea, nu se înțelege de ce I. Bălăceanu în telegrama cifrată și confidențială din 14/26 martie nu a menționat — având deja încuviințarea Împăratului — acest fapt foarte important.

¹¹² P. Henry, *op. cit.*, p. 62—64; Pamfil C. Giorgian, *Întemeierea dinastiei române 1866*, București, 1940, p. 32—33.

¹¹³ Într-o convorbire avută la 12/24 martie cu V. Boerescu și L. Steege, Ministrul Afacerilor Străine al Franței a vorbit despre principiile de Hessa și Nassau, despre fratele marelui duce de Baden și „tînărul Hohenzollern”, delegaților pîrindu-li-se că numele acestuia din urmă ar fi fost pronunțat cu un anumit interes și cu o privire semnificativă (Arh. Stat. Buc., Fond Casa Regală, dos. 16/1866, f. 1—3).

¹¹⁴ Carol I. *Istoria și originea spițelor de Brandenburg, Hechingen și Sigmaringhen din casa de Hohenzollern și dorințele românilor*, ediția a III-a, adăugată și corectată, București, 1866, p. 19—22.

¹¹⁵ M. Emerit, *op. cit.*, p. 59; I. Bălăceanu, *op. cit.*, f. 110—111.

¹¹⁶ K. Marx, *Isprăvile casei de Hohenzollern*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 6, Edit. politică, București, 1959, p. 534.

¹¹⁷ N. Iorga, *Carol I^{tu}. O caracterizare. Conferință ținută la Fundația Carol*, București, 1932, p. 11.

¹¹⁸ Biblioteca Academiei, msse., arhiva 658/I A (*Memoriile regelui Carol*, traducere în l. română după ediția germană, introducere scrisă de G. Schaefer, f. LXII); Mite Kremnitz, *Regele Carol al României. O biografie*, București, 1904, p. 17.

¹¹⁹ Această ultimă versiune se întemeiază, pe de o parte, pe dorința constantă a Împăratului de menținere a Unirii și acordare a unui principe străin, iar pe de alta pe faptul că de multe ori îi plăcea să lucreze pe sugestii de împrumut venite din anturaj și pe care le încorpora deciziilor sale (P. Renouvin, *op. cit.*, p. 269).

¹²⁰ *Memoriile regelui Carol I al României. (De un martor ocular)*, București, 1909, vol. I, p. 18—20; D. A. Sturdza, *Autoritatea...* p. 873.

¹²¹ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 878; cf. Biblioteca Academiei, msse. Fond corespondență, inv. 30208 și 84616.

¹²² D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 878; Biblioteca Academiei, msse. Fond corespondență, inv. 64618.

¹²³ Dintr-o telegramă a lui Ion Bălăceanu rezultă că Boerescu și Steege, prudenți, nu erau de acord să i se ofere coroana lui Carol atîta timp cît Filip de Flandra nu notificase refuzul său (Bibl. Acad., msse., Fond coresp., inv. 28 698).

¹²⁴ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 818.

¹²⁵ Actul original în Arhiva M.A.E., vol. 125, dosar 32, f. 168—169.

¹²⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 886—889.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 890.

¹²⁸ În acest sens trebuie înțeleasă aprecierea lui N. Iorga (*Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 21), că „grăbitul negociator”, adică Ion C. Brătianu, „făcea din candidatura Hohenzollernilor același usagi ca din a contelui de Flandra”.

¹²⁹ „Trompeta Carpaților”, an IV, nr. 408, 15 martie 1866, p. 54; publicația era datată pe stil nou.

¹³⁰ Astfel, se svonise că tatăl lui Carol vînduse principatul de Hohenzollern-Sigmaringen peste care domnise pentru o despăgubire importantă (Gen. Th. Văcărescu, *loc. cit.*, p. 980). În realitate, la 7 decembrie 1849 el abdicase sub presiunea mișcării pentru unitatea națională germană.

¹³¹ Gen. Th. Văcărescu, *loc. cit.*, p. 988.

¹³² Bibl. Acad., msse., Fond. Coresp., inv. 84628.

¹³³ *Ibidem*, inv. 84633.

¹³⁴ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 891.

¹³⁵ Bibl. Acad. msse., mss. rom. 5314, f. 53.

¹³⁶ La 2/14 aprilie Ion Ghica comunica agentului român de la Paris în legătură cu cererea acestuia de amânare a plebiscitului că era imposibil deoarece „toată lumea este la postul ei, proclamațiile afișate, în patru ore începe votarea. Acționați în consecință” (Ibidem, f. 58).

¹³⁷ Arh. Stat. Buc., M.A.I., Ad-tive, dosar 136/1866, f. 1—8.

¹³⁸ Mon. of., nr. 71, 2/14 aprilie 1866, p. 317.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Sugestiv în acest sens este, între altele, faptul că după întoarcerea din străinătate, I. C. Brătianu l-a acuzat pe Ion Ghica, fără a aduce dovezi, că „trădează interesele guvernului provizoriu”; incidentul s-a considerat închis prin promisiunea lui N. Haralambie că va „ține situația în mână” (Gen. Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 131—132).

¹⁴¹ Aceste puncte de vedere se află expuse, într-o formă sau alta, în proclamații, note diplomatice ale guvernului român (vezi, de exemplu, D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 892—895, 900—901; Mon. of., nr. 79, 12/24 aprilie 1866, p. 349; Arhiva M.A.E., vol. 125, dosar 32, f. 253 ș.a.).

¹⁴² Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie mai 1866)*, în „Studii”, XX (1967), nr. 6, p. 1079—1086.

¹⁴³ Arh. St. Buc., Fond M.A.I., Cabinet Dim. Ghica, dos. 25/1866, f. 1; ibidem, dosar 12/1866, f. 2.

¹⁴⁴ G. Hilke, *op. cit.*, p. 208.

¹⁴⁵ La Conferința de la Paris ambasadorul Rusiei Budberg susținea încă de la 6/18 martie că „marea majoritate a moldovenilor dorește serios separațiunea” (D. A. Sturdza, *Insemnătatea...*, p. 805—806).

¹⁴⁶ Mon. of., nr. 127, 12 24 iunie 1866, p. 565.

¹⁴⁷ Bibl. Academiei, msse., Fond corespondență, inv. 84.645. Pe bună dreptate sublinia Ion Ghica într-o telegramă trimisă la 4/16 aprilie 1866 lui Al. G. Goleșcu la Constantinopol că nu era admisibil ca Conferința de la Paris să țină seama de Roznoveanu, Moruzi și Aslan și nu de voința întregii țări (Ibidem, mss. rom., 5314 (dosar D. A. Sturdza, II, 1866), f. 61—62).

¹⁴⁸ Mon. of., nr. 73, 5/17 aprilie 1866, p. 325—326; nr. 81, 14/26 aprilie 1866, p. 357; Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 1084—1085, analizând materialele documentare ce relevau amestecul Rusiei, sublinia cu multă dreptate: „În momentul când voința Rusiei avea o greutate atât de însemnată în cumpăna destinilor țării noastre guvernul n-ar fi comis strania imprudență de a împrăști pe seama ei însinuări gratuite și nechibzuite”.

¹⁴⁹ G. Hilke, *op. cit.*, p. 208.

¹⁵⁰ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 44, c. 326—327.

¹⁵¹ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 908; „Românul”, an X, 16 aprilie 1866, p. 193.

¹⁵² Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 1077—1078; Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 2206.

¹⁵³ La 31 mai st.n. 1866 vice-consulul Franței de la Brăila Maurin Rié raporta Parisului că „principele Carol nu pare a avea mare simpatie în popor: 1) el este catolic, 2) german, și pentru oamenii de aici german este sinonim cu austriac, rasă detestată aici” (Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 28), c. 135). În afara sensului direct, textul de mai sus lasă să se întrevadă existența unei vii conștiințe populare despre unitatea neamului românesc sub forma aversiunii pe care românii de dincoace de Carpați o aveau împotriva austriecilor ce țineau în subjugare o parte din frații lor. Interesant este că aproape aceiași termeni folosea și L. Castaing, secretarul consulatului francez din Iași, când raporta la 6 septembrie 1866 că în primăvară în cugetul multor unioniști moldoveni existase convingerea că un principe german nu va reuși în Principate unde „nu există nici o simpatie pentru germani” (Ibidem, r. 44, c. 411).

¹⁵⁴ Arh. Stat. Buc., Fond Casa Regală, dosar 23/1866, f. 89—90.

¹⁵⁵ Ibidem, dosar 17/1866, f. 8—12.

¹⁵⁶ G. I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, Paris-București, 1934, p. 36, 143—144.

¹⁵⁷ P. Henry, *op. cit.*, p. 301; Arh. Stat. Buc, fond Casa Regală, dosar 23/1866, f. 52.

¹⁵⁸ P. Henry, *op. cit.*, p. 365. De această candidatură se pare că nu erau străine anumite cercuri oficiale franceze, în pofida faptului că Drouyn de Lhuys încredințase pe reprezentanții Principatelor că Franța nu sprijinea nici un pretendent la tron. Astfel, la 6/18 mai lt. col. E. Lamy, răspunzându-i mareșalului Randon la o scrisoare confidențială (al cărei conținut nu-l cunoaștem), îi arăta că va acorda tot concursul lui N. Bibescu, care sosise în țară cu câteva zile mai înainte (Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 78, c. 533).

¹⁵⁹ Biblioteca Academiei, msse., fond Corespondență, inv. 84653; D. A. Sturdza, *Charles Ier...*, p. 152—157.

¹⁶⁰ Biblioteca Academiei, msse. fond Corespondență, inv. 84639, 84641, 84646, 84649 ș.a.

¹⁶¹ Ion Ghica cerea lui Al. G. Goleșcu să arate demnitarilor turci că ar trebui să le

fi indiferent dacă viitorul prinț ar fi român sau german din moment ce suzeranitatea Porții rămâne intactă; că un domn pămîntean pe cîțiva ani ar putea fi doar impus cu forța. D. A. Sturdza, *Charles Ier...*, p. 121—123; Arhiva M.A.E., vol. 125, dos. 32, f. 293—294.

¹⁶² „Românul”, an X, 10 aprilie 1866, p. 173; vezi și articolul din numărul de la 26—27 martie 1866, p. 135.

¹⁶³ Acele forțe politice române care erau ostile înscăunării unui principe străin pledau de mult timp pentru această recunoaștere, considerînd că „Locotenența Domnească ar prezenta prin N. Golescu principiile de la 1848, prin L. Catargiu principiul Unirii iar prin N. Haralambie forța de a apăra aceste principii”. Nerealismul lor politic se vădea atunci cînd formulau această cerere „în temeiul constituției de la 1848” (adică a proclamației de la Islaz) pe care nici un stat n-o recunoscuse la vremea ei. („Trompeta Carpaților”, an. IV, nr. 407, 27 februarie 11 martie 1866, p. 49).

¹⁶⁴ Biblioteca Academiei, msse., mss. rom. 5314, f. 48, 53; D.A. Sturdza, *Charles Ier...*, p. 143—149, 152—157.

¹⁶⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 662, înfățișează și el această opinie fără a o documenta.

¹⁶⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 922; vezi și „Archives diplomatiques...”, VII, (1867), t. I, p. 250—251.

¹⁶⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 935; Bibl. Acad., mssc. fond Corespondență, inv. 84649.

¹⁶⁸ Arh. Stat. Buc., Fond Casa regală, dosar 27/1866, f. 5.

¹⁶⁹ În anumite cercuri diplomatice și printre cîțiva oameni politici români care vînau domnia era răspîndită opinia că simpla amenițare cu intervenția era suficientă, deoarece — așa cum credea fără temei Gr. Bibescu-Brincoveanu — elementele moderate, sprijinindu-se pe hotărîrea Europei, vor găsi influența necesară pentru a duce țara la supunere (Arh. Stat. Buc., Fond Casa Regală, dosar 32/1866, f. 71).

¹⁷⁰ Căsătorit cu Maria, sora lui Alexandru Odobescu (*Al. Odobescu. Pagini regăsite. Studii și documente*, ediție îngrijită de Geo Șerban, Edit. pentru Literatură, București, 1965, arborele genealogic) el era un bun cunoscător al situației Principatelor, un prieten al românilor.

¹⁷¹ I. Bălăceanu, *op. cit.*, f. 113—114.

¹⁷² La 17 mai (st.n.) Mensdorff, ministrul de externe al Austriei, arăta lui Metternich, ambasadorul austriac la Paris, că — potrivit informațiilor ce le deținea — conduita lui d'Avril era departee de a descuraja manevrele celor care voiau să triumfe candidatura lui Carol; că el aproba la București ceea ce Drouyn de Lhuys condamna la Paris (P. Henry, *op. cit.*, p. 380).

¹⁷³ Bibl. Acad., msse, mss. rom. 5314, f. 64 (Dosar D.A. Sturdza, II (1866). La 21 aprilie st.n. d'Avril semnala într-un raport guvernului francez că „dacă prințul Carol trebuie să accepte” era necesar să se facă cunoscută fără întîrziere decizia sa pentru a se evita agravarea situației interne (Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 27), c. 340; P. Henry, *op. cit.*, p. 330).

¹⁷⁴ D. A. Sturdza, *Charles Ier...*, p. 157. Răspunzînd telegramei din 21 mai st.n. a lui Drouyn de Lhuys care îl înștiințase că Austria îi reproșa de a fi incurajat venirea în țară a lui Carol, baronul d'Avril nu respingea acuzația, mîrginindu-se să constate că, în momentul sosirii sale la București, guvernul român era definitiv angajat în acea problemă iar consuliul nu aveau nici o putere (Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 28), c. 88, 91; vezi și P. Henry, *op. cit.*, p. 386).

¹⁷⁵ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 898.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 895—898.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 898; *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. 1, p. 21—23.

¹⁷⁸ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 905—907; *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. I, p. 25—27.

¹⁷⁹ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 658.

¹⁸⁰ Problema atragerii Principatelor la războiul austro-prusian nu a intrat în calculele sale deoarece el nu urmărea distrugerea și desagregarea Imperiului austriac. După cite ne dăm seama din documente, ea avea să fie luată în considerare ca o rezervă strategică numai în eventualitatea cînd operațiunile militare prusiene nu ar fi fost încununate de succes.

¹⁸¹ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 907—908.

¹⁸² I. Bălăceanu, *op. cit.*, f. 115.

¹⁸³ M. Emerit, *op. cit.*, p. 68; D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 923—924.

¹⁸⁴ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 27), c. 345; P. Henry, *op. cit.*, p. 335.

¹⁸⁵ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 925—926.

¹⁸⁶ Bibl. Acad., msse., Fond corespondență, inv. 84657; I. Bălăceanu, *op. cit.*, f. 116—118. La 18/30 aprilie Ion Ghica telegrafia lui I. Bălăceanu că rezultatul întrevederii a produs un efect neplăcut asupra guvernului, trebuind să se evite prin toate mijloacele un refuz absolut (Bibl. Acad., msse, mss. rom. 5314, f. 68; compară cu D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 935).

¹⁸⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 929; vezi și p. 930—932; vezi și M. Emerit-
op. cit., p. 65—71.

¹⁸⁸ Bibl. Acad., msse, arhiva 658/I A, f. 30—31; compară cu *Aus dem Leben...*,
vol. I, Suttgart, 1894, p. 25—27.

¹⁸⁹ Bibl. Acad., msse., Fond corespondență, inv. 84664; pentru descifrarea ei, ibidem,
arh. Ion Ghica, VIII (1), varia 12, f. 26; vezi și ibidem, mss. rom. 5117, f. 33 v.; mss.
rom., 5314, f. 163 și 166.

¹⁹⁰ Trimiterea dr. C. Davila (cel mai competent medic din țară) la Düsseldorf in vederea
grija factorilor politici români de a se convinge de starea sănătății principelui Carol (Bibl.
Acad., msse, arhiva 658/IA, f. 31; cf. *Aus dem Leben...*, vol. I, p. 25—26).

¹⁹¹ Bibl. Acad., msse., Fond corespondență, inv. 136367.

¹⁹² *Ibidem*, inv. 84662.

¹⁹³ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 28), c. 19.

¹⁹⁴ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 937—938. La 24 aprilie/6 mai Ubicini scria din
Paris prințului Carol că în urmă cu trei zile, într-un salon ministerial unde se discuta pro-
blema tronului Principatelor, un ministru i-ar fi șoptit Hortensei Cornu: „Dar să pornească
odată!” (*Ibidem*, p. 939). Autenticitatea acestui indemn nu poate fi, evident, controlată;
el însă pare probabil în contextul politicii franceze.

¹⁹⁵ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. I, p. 32—33.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 33—36.

¹⁹⁷ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 943.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 944.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 12 (Turquie, vol. 28), f. 32, 33 v., 38.

²⁰¹ Argumentele ce pleada împotriva transpunerii în practică a hotărârii Puterilor ga-
rante au fost expuse cu o remarcabilă finețe diplomatică în nota Locotenenței Domnești din
8/20 mai adresată marelui vizir Fuad Pașa ca răspuns la scrisoarea vizirală din 25 aprilie/7 mai
care cerea aplicarea întocmai a acesteia (D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 939—940 și
998—1001).

²⁰² Pornind de la aceste constatări unii oameni politici — de pildă Ion C. Brătianu
în scrisoarea amintită din 20 aprilie/2 mai — afirmau că, în realitate „puterile amice au pri-
mit acea decizie ca să câștige timp”, pînă cînd Carol I va putea să vină în țară (Bibl. Acad.,
msse., Fond corespondență, inv. 136367).

²⁰³ *Ibidem*, inv. 84668.

²⁰⁴ „Mon. Of., nr. 90, 26 aprilie/8 mai 1866, p. 393.

²⁰⁵ *Ibidem*.

²⁰⁶ „Românul”, an X, 27 aprilie 1866, p. 225. Peste cîteva zile în coloanele aceluiasi
periodic se putea citi următoarea declarație categorică: „Diplomația nu poate impune po-
poarelor voința sa prin baionete; cu atît mai puțin atunci cînd ea nu este unanimă” (*Ibidem*,
8 mai 1866, p. 261).

²⁰⁷ Arh. Stat. Craiova, arh. gen. Gh. Magheru, pach. LXI bis./86. (Scrisori ale depu-
tatului Gh. [= Ghiță] Gh. Magheru către sora sa Alexandrina).

²⁰⁸ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 945—951.

²⁰⁹ Biblioteca Academiei, msse., mss. rom., 2821, f. 113—123 (Ion Ghica, *Articole
și discursuri*).

²¹⁰ La 21 aprilie/3 mai, C. A. Rosetti și D. A. Sturdza telegrafiau la Iași lui M. Cos-
tachi Epureanu și D. Cozadini că în opinia cercurilor conducătoare românești hotărîrea Con-
ferinței de la Paris „lasă Camerei în întregime chestiunea Unirii și a Prințului străin” (Bibl.
Acad., arhiva 1235. D. Cozadini, copii de pe depeșe și scrisori din 1866, sub dată).

²¹¹ Arh. St. Craiova, arh. gen. Gh. Magheru, pach. LXI bis/88.

²¹² D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 953.

²¹³ *Ibidem*, p. 956.

²¹⁴ *Ibidem*.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 957—958.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 959—964.

²¹⁷ Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12 (Turquie, vol. 28), c. 61—62.

²¹⁸ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 965—966.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 966—968.

²²⁰ *Ibidem*, p. 968—969.

²²¹ *Ibidem*, p. 969—972.

²²² *Ibidem*, p. 972—973.

²²³ *Ibidem*, p. 973—974.

²²⁴ *Ibidem*, p. 974—978.

²²⁵ *Ibidem*, p. 979—981.

²²⁶ Consulul englez Green — consemna Riker într-o formă rezumativă — „recunosc deservită armonie dintre moldoveni și munteni și declară că numai forța ar fi putut împiedica această manifestație națională” (T. W. Riker, *op. cit.*, p. 667).

²²⁷ Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 12 (Turquie, vol. 28), c. 49—51, 54, 61—62. Toți consuli căzuseră de acord că asupra Adunării nu se exercitase presiuni sub nici o formă. (*Ibidem*, c. 54).

²²⁸ D. A. Strudza, *Autoritatea...*, p. 981.

²²⁹ *Ibidem*, p. 985.

²³⁰ Arh. St. Buc., Casa Regală, dos. 23/1866, f. 104; dos. 79/1866, f. 212, 213.

²³¹ Bibl. Acad., msse., Fond corespondență, inv. 29 470, 84 694, 84 700 ș.a.

²³² *Ibidem*, inv. 84 686.

²³³ „Archives diplomatiques...”, VII (1867), tome I, p. 256. O notă telegrafică conținând acest punct de vedere a fost trimisă la 22 mai (st.n.) guvernului român de către marele vizir (Bibl. Acad., msse., mss. rom. 5315, f. 450; *ibidem*, Fond corespondență, inv. 84 705).

²³⁴ Bibl. Acad., msse., Fond corespondență, inv. 84 696.

²³⁵ Mon. of., nr. 99, 7/19 mai 1866, p. 435.

²³⁶ D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 1002—1003.

²³⁷ *Ibidem*, p. 1003.

²³⁸ *Ibidem*, p. 1005.

²³⁹ *Ibidem*, p. 1006.

²⁴⁰ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 670.

²⁴¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, *Întregitorii*, București, 1939, p. 27.

²⁴² D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 988—989. Menționăm că mai bine de două luni sultanul a refuzat să primească scrisoarea lui Carol, lezând astfel orgoliul lui de principe de Hohenzollern; cit privește țarul, el a fost nemulțumit și de faptul că scrisoarea ce-i fusese adresată trecuse mai întâi pe la Paris.

²⁴³ Arh. St. Buc., fond Casa Regală, dosar 8/1866, f. 67—69.

²⁴⁴ La 11/23 mai I. Bălăceanu telegrafia lui P. Mavrogheni, noul ministru al afacerilor străine în guvernul constituit la 11/23 mai și prezidat de Lascăr Catargiu, în care intrase și Ion C. Brătianu ca ministru de finanțe, ca să-l informeze pe principele Domnitor — dacă considera convenabil — că venirea sa în țară împreună cu I. C. Brătianu făcuse o proastă impresie asupra lui Napoleon al III-lea și a corpului diplomatic, el străduindu-se să-i convingă că întâlnirea dintre aceștia fusese întâmplătoare (Bibl. Acad., msse, Fond Corespondență, inv. 84 707). A doua zi, P. Mavrogheni, însușindu-și sugestia lui I. Bălăceanu, îl autoriza în numele principelui Carol să-i asigure pe interlocutorii săi că întâlnirea sa cu I. C. Brătianu la Baziaș fusese, într-adevăr, întâmplătoare, pricinuită de lipsa vaporului (*Ibidem*, inv. 29 740 și 108 939). Adăugăm că aversiunea oficialităților franceze față de Ion C. Brătianu era veche și se exprimase constant sub forme variate, atît din cauza participării (încă insuficient elucidată) la atentatul din 1854 la viața lui Napoleon, cît, mai cu seamă, datorită concepțiilor sale radicale, legăturilor avute cu cercurile democrat-revoluționare europene. Această îndrăjire a cercurilor guvernante franceze împotriva radicalilor în general și a lui I. C. Brătianu îndeosebi — constatată documentar în tot timpul domniei lui Cuza Vodă — își avea explicația și în faptul că agenții diplomatice francezi trimiteau de regulă Parisului informații eronate, aprecieri lipsite de obiectivitate despre concepțiile politice și activitatea acestora. Așa, de pildă, la 9 iulie (st. n.) 1861 Tillos raporta că radicalii urmăreau „formarea unei republici sub dictatura lui Ion Brătianu” — ceea ce, evident, nu corespundea realității (Arh. St. Buc., microfilme Franța, r. 9 (vol. 21), f. 334).

²⁴⁵ Bibl. Acad., msse., mss. rom. 5314, f. 78.

²⁴⁶ Bibl. Acad., Fond corespondență, inv. 84 699.

²⁴⁷ *Ibidem*, mss., rom., 5741, f. 54—55; Arh. St. Craiova, arh. gen. Gh. Magheru, pach. LXI, bis./90.

²⁴⁸ Jurământul avea următorul cuprins: „Jur a fi credincios legilor țării, a păzi religiunea românilor, precum și integritatea teritoriului și a domni ca domn constituțional” (D. A. Sturdza, *Autoritatea...*, p. 1008). El a fost citit de Locotenentul domnesc Haralambie iar principele Carol a spus în l. română: „Jur”.

²⁴⁹ D. A. Strudza, *Autoritatea...*, p. 1011—1014, 1015—1022; vezi și Arh. St. Buc., Fond Casa Regală, dosar 47/1866, f. 30, 37, 41, 44—45; „Archives diplomatiques”..., VIII (1868), tome I, p. 280 și urm.

²⁵⁰ Mon. of., nr. 275, 18/28 decembrie 1866, p. 1307.

LA ROUMÂNIE ET LA CONFÉRENCE DE PARIS — FÉVRIER—JUIN 1866 (II)

Dans la seconde partie de l'étude on examine comment — dans les conditions de la non-acceptation du trône par Philippe de Flandre — l'on a abouti à la candidature du prince Charles de Hohenzollern — Sigmaringen, approuvée par la majorité écrasante du peuple par vote plébiscitaire. Entre temps, la Conférence de Paris adoptait le 20 avril/2 mai la déclaration finale par laquelle elle laissait à l'Assemblée des députés la tâche de résoudre le problème du maintien de l'Union, lui recommandant que le futur prince soit élu seulement parmi les autochtones. Le 1er/13 mai, les 105 membres de l'Assemblée des députés décidèrent à l'unanimité la perpétuation de l'Union et avec une grande majorité de voix (l'on a enregistré seulement six abstentions et aucune voix contre), Charles de Hohenzollern a été proclamé prince de Roumanie. En dépit du fait que la Conférence a continué de ne pas reconnaître le prince élu par les Roumains, celui-ci est venu dans le pays et le 10/22 mai il prêta le serment de foi. De la sorte, par l'instauration au trône de Charles Ier furent jetées les bases de la dynastie de Hohenzollern-Sigmaringen en Roumanie qui y demeurera jusqu'au 30 décembre 1947, sous la forme d'Etat de la monarchie constitutionnelle le peuple roumain conquérant son indépendance d'Etat (1877) et parachevant son unité national-étatique (1918). Pour ce qui est de la Conférence de Paris, celle-ci a tenu deux séances (en mai-juin 1866) demeurées sans résultat. Parmi toutes les réunions internationales qui ont suivi le Congrès de Paris de 1856, consacrées aux Principautés Danubiennes, la Conférence de 1866 a été infructueuse, parce que la majorité des Puissances garantes ont visé à imposer leur point de vue en flagrante discordance avec les intérêts majeurs de la nation roumaine : la création d'un Etat unitaire moderne, présentant des garanties d'ordre, le développement et l'indépendance nationale.

PREOCUPĂRI ACTUALE ALE ISTORIOGRAFIEI DIN REPUBLICA POPULARĂ CHINEZĂ

ANA BUDURA, TATIANA ISTICIOAIA

Înscriindu-se în revirimentul cultural, pe plan național, în R. P. Chineză, științele istorice — cu o tradiție milenară și cu o valoroasă contribuție la patrimoniul culturii și civilizației universale cunosc în ultimii ani o dezvoltare deosebită, ele se caracterizează printr-o sporită deschidere și receptivitate față de problematica istorică națională și universală.

Din parcurgerea studiilor și materialelor din revistele de specialitate, articolelor din cotidiene, și în urma discuțiilor purtate cu factori de răspundere din institutele de resort, cu cercetători și istorici, se evidențiază imaginea noilor direcții ale preocupărilor istoriografiei chineze cît și bilanțul importantelor realizări și succese din acest domeniu.

Astfel după ce a traversat perioada de 10 ani cunoscută sub numele de „revoluția culturală” (1966—1976), perioadă în care a fost perturbată și subordonată tendințelor stîngiste și politizante, cercetarea științifică a istoriei a înregistrat evoluții pozitive, posibile în atmosfera de stabilitate politică, de elan creator, de abordare deschisă, realistă a problemelor.

Plenara a III-a a Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, din decembrie 1978, a marcat începutul noului curs de eliberare a gândirii, în paralel cu promovarea în cercurile științifice a mișcării pentru „afirmarea celor o sută de școli (curente)”.

Consecințe semnificative le constituie formarea și stimularea gândirii originale, novatoare, în permanent efort de desprindere de șabloane și prejudecăți, precum și, învierea climatului științific, caracterul său nedogmatic, receptiv și tolerant.

A fost elaborat „Planul național de opt ani privind dezvoltarea științelor istorice, 1978—1985” care a prevăzut sarcini concrete pentru cercetarea fundamentală, pentru sistematizarea și reorganizarea fondului documentar și elaborarea unor lucrări de sinteză.

În ultimii șapte ani, s-a reorganizat și dezvoltat cadrul instituțional al activității științifice.

În 1977 a luat ființă Academia de științe sociale avînd ca nucleu inițial secția de filozofie și științe sociale a Academiei Chineze, cu filiale în marile centre culturale. Sub egida Academiei de științe sociale își desfășoară activitatea Institutul de studii istorice (pentru epoca veche și feudală), Institutul de arheologie, Institutul de istorie modernă, Institutul de istorie contemporană și Institutul de istorie universală.

Au fost refăcute, totodată, centrele de cercetare din școlile superioare cu tradiții și au fost înființate altele noi acolo unde s-au creat condiții (de exemplu, în cadrul Universității Poporului funcționează Institutul pentru studiul istoriei dinastiei Qing (1644—1911). Începutul anilor '80

a fost marcat de o tot mai accentuată atmosferă de lucru, fiind create pentru fiecare cercetător condiții să gindească neîngrădit de formulări stereotipe, să participe la dezbateri și să elaboreze lucrări solid documentate. Numai pe parcursul anului 1980 au fost înființate sau și-au reluat activitatea nu mai puțin de 40 de organisme academice, sau de masă, cu caracter național sau local, în domenii ale cercetării istorice, precum: Asociația istoricilor din China — (care și-a propus ca sarcină „desfășurarea activității de cercetare și organizarea manifestărilor științifice în spiritul teoriei marxiste și al respectului pentru realitatea istorică”), Asociația de cercetare a istoriei dinastiilor (Tang, Song, Ming, Qing etc.), Asociația de cercetare a revoluțiilor țărănești, asociații de studiere a etapelor revoluției chineze, Asociația de cercetare a modului de producție asiatic, etc.

Materializarea rezultatelor cercetărilor istorice și facilitarea circulației informației științifice este asigurată prin intermediul unui număr impresionant de publicații de profil editate aproape de fiecare din organismele mai sus amintite.

Prin ținuta lor științifică, în prim-plan, se impun: „*Anuarul istoriografiei chineze*” (Zhongguo lishi xue nianjian, publicat periodic din 1979) și revistele institutelor din subordinea Academiei de științe sociale; „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), „Zhongguo Lishi Yanjiu” („Studii de istoria Chinei” — epoca veche), „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă), „Shijie Shi” (Istoria universală), „Waiguo Shi Zhishi” (Cunoștințe despre istoria universală), „Kaogu” (Arheologie).

De asemenea, Academia de științe sociale publică bilunar („Zhongguo Shehui Kexue” (Științele sociale din China) și o selecție trimestrială în limba engleză, „Social Sciences in China”, în care pe lângă articole din domeniul economiei, filozofiei, artei, literaturii etc., apar și studii de istorie.

Institutele de învățământ superior, din întreaga țară, sînt și ele prezente, în acest peisaj de emulație intelectuală, cu propriile publicații în care secțiunile de profil fructifică rezultatele activității de cercetare, desfășurate de cadrele didactice și studenți. (Se impun universitățile din Beijing, Tianjin, Shanghai, Jilin etc.)

În acest context, sînt demne de menționat și publicațiile care ilustrează reluarea preocupărilor privind metodologia predării istoriei în institutele de învățământ superior sau mediu („Lishi Jiaoxue” din Tianjin și „Zhongxue Lishi Jiaoxue” din Guangxi).

În domeniul editorial, atenția este îndreptată în direcția culegerilor de documente, a enciclopediilor istorice și a altor lucrări care reprezintă instrumente de lucru indispensabile.

S-a ajuns la concluzia că în ciuda faptului că pînă în prezent au apărut opt lucrări de „istorie generală a Chinei” elaborate de autori (Fan Wenlan, Guo Moruo, Jian Bozan, Bai Shouyi) sau de colective (de la Academia de științe sociale, Universitatea Nankai din Tianjin etc.) totuși, pentru întocmirea istoriei generale — autentice și complete, multilateral documentate — a Chinei feudale, moderne și contemporane se impune elaborarea unor lucrări pe perioade istorice (epoci dinastice) și a unor monografii, ca, de pildă, istoria economică, istoria răscoalelor țărănești, istoria sistemului agrar, istoria statului, istoria culturii și civilizației, etc. În prezent se încurajează și se stimulează cercetarea în această direcție. Au apărut deja volume privind istoria „Statelor războinice” (403—221 î.e.n.), istoria hirtiei, de Pan Jixing (foarte bine apreciată de specialiștii din străinătate, în special de cei din Japonia), o istorie a războaielor țără-

nești, o istorie a dreptului (de Xiao Yongqing), o culegere de date statistice privind populația, fondul funciar și impozitul agrar de-a lungul istoriei din China (de Liao Fangchang; o carte de certă valoare documentară), este în curs de elaborare o istorie a arhitecturii, a tehnicii și științei, a costumelor, a astronomiei etc. Toate acestea sînt lucrări de autori, rod al stimulării inițiativei personale în cercetarea și exprimarea a cît mai multe păreri pe baza cărora să se poată configura liniile principale ale evoluției societății chineze de-a lungul mileniilor.

S-a reluat, de asemenea, publicarea, începută în anii '50, a unor culegeri de documente referitoare la mari evenimente ale istoriei moderne a Chinei (ca de pildă Revoluția Taiping Tianguo, Reforma din 1898, Primul război al opiumului, Al doilea război al opiumului, Războiul sino-japonez din 1895, Revoluția din 1911).

Ca o sarcină de mare importanță și de stringentă necesitate apare inventarierea documentelor din arhive, clasificarea lor și deschiderea lor accesului public.

În această direcția au fost luate măsuri pentru prelucrarea științifică a documentelor aflate în Arhivele guvernului chinez (1911—1949) din Nanjing, a arhivelor administrației de stat locale și a celor particulare. În același timp, s-a ridicat cu stringență necesitatea formării unor specialiști care să ducă la bun sfîrșit munca de conservare, valorificare, sistematizare și, în unele cazuri, de recuperare a documentelor.

În scopul completării bazei documentare a cercetării istoriei se acordă o mare importanță reeditării adnotate și comentate a lucrărilor clasice ale istoriografiei chineze¹ și inventarierii și prelucrării recentelor descoperiri arheologice (care cuprind scrieri și inscripții din timpul dinastiei Han) și arhive ale unor formațiuni statale sau ale unor personalități de seamă.

I. ACCENTUAREA PREOCUPĂRILOR TEORETICE ȘI METODOLOGICE ÎN ȘTIINȚA ISTORIEI

În materialele publicate, în comunicările susținute la numeroase reuniuni științifice cercetătorii chinezi fac o permanentă pledoarie pentru necesitatea și oportunitatea abordării consecvente, tot mai aprofundate, a aspectelor de teorie și metodologie a istoriei, ca o cale de perfecționare a activității de cercetare, de fertilizare a eforturilor și pasiunii de a pune în valoare adevărul istoric.

Se apreciază că aceasta este o cerință firească a unei activități politico-ideologice desfășurată de Partidul Comunist Chinez după Congresul al XII-lea care a trasat științelor sociale importanta misiune de a contribui la făurirea civilizației spirituale socialiste².

În climatul științific în care progresiv au fost eliminate manifestările de schematism, șabloanele, în care au fost reconsiderate pozițiile tributare dogmatismului, interogațiile asupra metodologiei și obiectului cercetării nu au mai fost considerate speculații străine științei istorice.

În dezbaterile desfășurate la începutul anilor '80, s-au confruntat trei orientări, care sintetic pot fi formulate astfel :

„Concluzia să decurgă din cercetarea faptelor istorice”, „Cercetarea istorică să fie subordonată unei concepții teoretice” și „Realizarea legăturii intrinsece dintre istorie și concepție teoretică”. Din urmărirea revis-

telor de specialitate reiese că majoritatea istoricilor sînt adepții primei orientări, revendicată ca o continuare firească a tradițiilor istoriografice atît de bogate ale Chinei. După experiența tendințelor deformatoare din perioada „revoluției culturale”, în ultimii ani s-a subliniat în repetate rînduri necesitatea ca „în orice moment, în orice condiții, să se respecte faptul istoric și documentul original, să nu se permită nici o modificare, adăugire sau omisiune voită”; s-a subliniat importanța cunoașterii „faptelor reale” și a fost combătută orice absolutizare, în sens pozitiv sau negativ, în aprecierea faptelor istorice sau în evaluarea rolului personalităților istorice”³.

Dezbaterile teoretice au dus la cristalizarea unor cerințe ale cercetării științifice evidențiate, mai mult sau mai puțin sistematic. A fost proclamată necesitatea ca istoricul să fie înzestrat cu o pregătire teoretică solidă, care să-i asigure capacitatea explicativă și integratoare, un nivel științific, conceptual, de abordare și generalizare a faptelor⁴.

S-a relevat, totodată, necesitatea aprofundării permanente a fundamentării teoretico-filozofice marxiste de către cercetătorii confrunțați cu fenomene complexe, sau chiar singulare, ale istoriei Chinei, deoarece s-a constatat că, deși declarațiile de intenții vizau aplicarea principiilor teoretice și metodologice marxiste, în lucrările publicate s-au manifestat încă interpretări și abordări neadecvate, unilaterale⁵.

În conformitate cu rigorile demersului științific autentic, s-a subliniat dialectica procesului cercetării istorice, care trebuie să cuprindă atît acumuarea unui material factic și documentar suficient, cît mai ales, analiza adecvată a masei de fenomene istorice pentru relevarea legității complexe care guvernează existența și dezvoltarea lor.

Această cerință ține seama de faptul că procesualitatea istorică se constituie prin consumarea unui mare număr de evenimente care materializează dialectica necesarului și întîmplătorului⁶.

O cerință complexă formulată ca un leitmotiv, cu caracter aproape emblematic și metaforic, este aceea a „eliberării gîndirii”, ea vizînd atît orientarea ideologică, statutul epistemologic și etica subiectului cunoscător⁷.

Receptivitatea oamenilor de știință chinezi față de acest imperativ a condus, într-un timp relativ scurt, la promovarea unui spirit științific-novator, explorator, opus inerției cît și noului cu orice preț, la adoptarea unei atitudini deschise favorabilă multiplicării contactelor și schimburilor științifice, atît pe plan național cît și internațional, slujind fertilizării eforturilor proprii de cercetare⁸.

II. TEME MAJORE ÎN ATENȚIA CERCETĂRII ISTORICE CHINEZE.

În aceeași măsură, rod al noului climat științific fertil, semnificative și substanțiale sînt evoluțiile de conținut ale cercetării istorice, atît în direcția extinderii și diversificării domeniilor și aspectelor de interes actual, cît și în aceea a reconsiderărilor și confruntărilor de opinii asupra unor teze consacrate.

Judecînd după frecvența unor studii în paginile revistelor de specialitate, după problematica abordată cu prilejul unor reuniuni științifice interne sau cu participare internațională, următoarele teme polarizează atenția :

În dorința de a elucida configurația procesului de evoluție a societății chineze, istoricii au căutat să marcheze și să delimiteze etapele dezvoltării sale istorice. Deși dezbaterile asupra criteriilor de periodizare a istoriei generale continuă, în general, este utilizat criteriul fundamentat de marxism, respectiv succesiunea modurilor de producție dominante, combinat cu cel cronologic. Demn de reliefat este efortul de cercetare și aprofundare a concretului istoric, în primul rînd în abordarea perioadelor de tranziție.

Cităm în acest sens investigațiile asupra împrejurărilor și momentului formării statului chinez în sec. XXI—XVI î.e.n., asupra vestigiilor trecerii de la comuna primitivă la sclavagism, dar mai ales pe cele privind începutul orînduirii feudale în China⁹.

Confrunțați cu un tablou social-istoric complex, marcat de o specificitate locală ce nu permite transferul mecanic al demersurilor conceptuale și metodologice instituite în istoriografia europeană, istoricii chinezi au avansat, în principal, patru teze relative la momentul apariției societății feudale în China.

a. Autori consacrați ca Fan Wenlan și Jian Bozan¹⁰ consideră că acest moment a avut loc în timpul dinastiei Zhou de Vest (sec. XI—771 î.e.n.). Teza se întemeiază pe câteva elemente considerate semnificative:

— diferența de structură socială din perioadele dinastice Yin (XVI—XI î.e.n.) și Zhou (XI—VIII î.e.n.) dovedită prin compararea numărului de morminte în care au fost îngropate persoane decedate cu oamenii vii (pentru sacrificiu), număr extrem de redus în perioada apreciată a reprezentă, începutul epocii feudale;

— procesul de aservire ireptată a țărănimii față de principalii proprietari de pămînt (regele, prinții și seniorii feudali);

— împărțirea timpului de muncă al țăranilor în muncă pe pămîntul ce-l aveau în folosință și pe pămîntul seniorial (ilustrată prin citate din *Cartea cîntecelor* și din *Mencius*) [— sistemul patriarhal, de clan, care era cea mai importantă parte a suprastructurii determinată de respectiva formă de proprietate asupra pămîntului și care a angrenat instituirea unui cod etic rigid avînd drept valori centrale cultul strămoșilor, respectul ierarhiei și pietatea filială.

b. Teza, elaborată, inițial, de Guo Moruo¹¹ și care se bucură de recunoaștere în programele instituțiilor de învățămînt mediu și superior, susține că începutul orînduirii feudale a avut loc în momentul trecerii de la perioada consemnată în „Cronica Primăverii și a Toamnei” (772—475 î.e.n.) la perioada „Statelor războinice” (475—221 î.e.n.).

Argumentele vizează următoarele aspecte:

— utilizarea uneltelor de fier în agricultură (consemnată în *Opiniile regatelor*) respectiv, creșterea productivității, a subminat vechiul sistem agrar *jing-tian*¹², și a condus la eroziunea modului de producție sclavagist.

— introducerea, în anul 594 î.e.n., a taxelor asupra terenurilor private (apărute ulterior prin extinderea suprafețelor agricole) reprezentînd prima recunoaștere oficială a clasei proprietarilor de pămînt.

— schimbarea statutului social al *shu-ren*, (oameni de rînd) principalii producători, din sclavi în „oameni relativ liberi”, în contextul întăririi proprietății private asupra pămîntului și al luptelor pentru putere dintre familia regală și proprietarii de sclavi.

— apariția unor elemente ideologice și de cultură specifice epocii feudale.

c. Istoricii ca Hou Wailu și Jin Jingfang consideră că procesul de feudalizare a Chinei a început în perioada dinastiilor Qin (221—206 î.e.n.) și Han de Vest (206 î.e.n.—23 e.n.¹³, și cursul specific al acestei transformări, poate fi studiat luind ca referință — dar nu prin substituție — evoluția Romei antice. Trecînd în revistă o masă numeroasă de fapte istorice — din domeniul economic, politic, legislativ și ideologic — ei aduc următoarele trei aspecte în sprijinul tezei lor :

— imbinarea producției agricole cu producția artizanală casnică formează fundamentul epocii respective, consecință a reformelor inițiate de Shang Yang (aprox. 390—338 î.e.n.) și instituirea sistemului *zu-diao* (rentă în grîne și țesături), formă specifică a exploatații feudale în China veche, perpetuată și consolidată în legislația dinastiilor ulterioare.

— în perioada celor două dinastii, de drept (în special, în legile și decretul epocii Han) statul deținea în mod exclusiv proprietatea asupra pămîntului, dar, de fapt, nobilii feudali a căror ascensiune pe cale militară, prin forță, începuse de timpuriu, precum și nobilii, din cele șase regate supuse de Qin, își însușiseră aceste terenuri.

— stabilirea de districte și prefecturi pe baza numărului de locuitori înregistrați indică o creștere a micii economii țărănești. În același timp, statisticile demografice respective reflectă procesul de aservire feudală a țărănimii.

d. Formarea categoriei țăranilor șerbi (numiți *bu-qu* și *dian-ke*) este considerată de unii istorici (ca de exemplu, profesorul He Ziquan) fenomenul care marchează debutul orînduirii feudale, în perioada dinastiilor Wei (220—265) și Jin (265—316)¹⁴, pe fundalul :

— crizei societății selvagiste în timpul dinastiei Han, accentuată de valul migrațiilor demografice și de răscoalele țărănești ;

— degradării economiei urbane în „Perioada celor Trei regate” aflate în permanent conflict (220—265), creșterea ponderii economiei naturale ;

— ascensiunea marilor proprietari feudali de pămînt, grupați în clanuri patriarhale, a căror putere deriva și din sistemul funcționăresc al guvernului imperial centralizat sau din relațiile cu despoții locali, în timpul dinastiilor Wei și Jin.

Dacă în perioada secolelor III î.e.n. — II e.n., în principal, se produce acapararea pămînturilor țărănești de către latifundiarilor, demnitari și mari negustori, — afirmă ei — în perioada dinastiilor Wei, Qin și a Dinastiilor de Nord și Sud, respectiv secolele III—VI, lupta dintre stat și proprietarii de pămînt pentru controlul și aservirea populației, devine dominantă, proces reflectat și în legile dinastiilor respective.

2. MODUL DE PRODUCȚIE ASIATIC

În mod firesc, preocupările privind periodizarea istoriei, și implicit adoptarea criteriului instituit de viziunea marxistă, respectiv, succesiunea modurilor de producție dominante în istoria societății, au condus pe istoricii chinezi la examinarea problemei modului de producție asiatic.

Interesul manifestat pentru aceasta s-a concretizat în organizarea, în aprilie 1981, a unui simpozion¹⁵ la care au participat cercetători în

domeniul istoriei Chinei, istoriei universale, istoriei economiei, etnograficii și ai problemelor din Asia de Sud de la Institutul de cercetare a istoriei Chinei, de la Institutul de cercetare a istoriei universale din cadrul Academiei științelor sociale, membri ai Asociației istoricilor din Tianjin. Dezbaterile au vizat trei probleme, respectiv, semnificația și conținutul conceptului privind „modul de producție asiatic”, raportarea sa la realitatea istorică din țările Asiei precum și la teoria marxistă cu privire la modurile de producție dominante.

Participanții la simpozion au constatat că interesul, atât pe plan mondial cât și pe plan național, pentru elucidarea noțiunii „modului de producție asiatic” a izvorât dintr-o necesitate reală, determinată de creșterea mișcărilor de eliberare națională și de tentativele țărilor în curs de dezvoltare în direcția găsirii unei căi proprii de dezvoltare.

A fost subliniată semnificația teoretică a problemei „modului de producție asiatic”, considerându-se că elucidarea sa este strins legată de numeroase elemente fundamentale ale teoriei marxiste, precum legea dezvoltării istorice, legea schimbării orînduirilor sociale, caracterul specific al societăților orientale și altele.

În luările de cuvînt participanții s-au pronunțat pentru „înțelegerea și însușirea poziției, concepției și metodei marxiste cât și a principiilor fundamentale ale marxismului combătîndu-se tendința unora de a se reduce totul doar la repetarea formală a unor afirmații, concepții și concluzii izolate ale marxismului”.

În acest spirit, dezbaterile au evidențiat atât poziții de susținere a teoriei „celor cinci moduri de producție”, parcurse de toate țările lumii dincolo de trăsăturile lor specifice, dar și afirmații că legea comună a dezvoltării istorice a omenirii nu se concretizează în „cele cinci moduri de producție”, ci în formula celor trei etape : a proprietății colective, apoi a proprietății particulare (care la rîndul său cuprinde modul de producție asiatic, cel sclavagist, feudal și capitalist), și din nou a proprietății colective.

În viziunea unor cercetători, „modul de producție asiatic” este o orînduire socială, de clasă, specifică orientului, diferită atât de comuna primitivă, cât și de sclavagismul și feudalismul european. Au fost folosite în sprijinul acestei afirmații cercetările lui Marx cu privire la formele de proprietate precapitaliste, care au dovedit că dintre modurile de producție precapitaliste doar feudalismul din Europa occidentală „a dat naștere la capitalism, în schimb nici una din sistemele de proprietate asiatică, extra-europeană, nu a putut să se transforme în capitalism”.

În identificarea caracteristicilor „modului de producție asiatic” opiniile au fost diverse, cercetătorii încercînd să determine condițiile istorice specifice acestei zone a lumii; unii au desemnat existența obștilor sătești, a proprietății de stat asupra pămîntului, autocrația, prezența sistemelor de irigații, contopirea rentei cu impozitul de pămînt, ca esențiale pentru caracterizarea acestui mod de producție; respingînd aceste elemente ca nesemnificative pentru conținutul „modului de producție asiatic”, alți poziții au identificat aici proprietatea comună primitivă, respectiv, orînduirea comunei primitive; au fost exprimate și opinii potrivit cărora această structură socială are la bază economia naturală — în care s-au contopit agricultura patriarhală și meșteșugurile — și care are drept suprastructură autocrația de tip oriental. Această structură aparte are un caracter stagnant și se deosebește de cea occidentală.

Abordînd cu deosebită sensibilitate problema specificului societății orientale, cercetătorii chinezi au căutat să analizeze realitățile istorice din țările acestei zone geografice în raport cu celelalte regiuni ale lumii. În această privință, au existat aprecieri că împărțirea lumii, în Orient și Occident, este neștiințifică și nemarxistă, reflectînd poziția ideologilor burgheziei din secolele al XVIII-lea și XIX-lea. În ciuda existenței unor caracteristici diferite, proprii țărilor din Orient și Occident, este inacceptabilă ideea unei căi de dezvoltare specifică Orientului, deosebită de Occident, căci, în mod evident, lucrările de irigații, cit și comunitățile sătești, proprietatea de stat asupra pămîntului și sistenui autocratic nu constituie „monopolul” societăților orientale. Analizînd concret istoria unor țări asiatică (China, India și Japonia) unii cercetători au încercat să surprindă în ce măsură conceptul de „mod de producție asiatic” corespunde realităților lor istorice; deși anumite aspecte concrete au creat controverse, s-a căzut de acord că cercetarea trebuie să pornească de la realitate, de la concretul istoric, și că este inadmisibilă operarea mecanică cu acest concept asupra istoriei acestor țări: ilustrîndu-se teza că este greșită identificarea societății orientale cu „modul de producție asiatic” au fost citate părerile istoricilor din India care resping respectivul concept, dar au existat și opinii ale cercetătorilor istoriei Japoniei care au afirmat că evoluția acestei țări corespunde concepției privind „modul de producție asiatic”.

La simpozion, s-a constatat, în unanimitate, necesitatea continuării și aprofundării cercetării conceptului privind „modul de producție asiatic”, cit și a adecvării sale la analiza istoriei țărilor din Extremul Orient, desfășurării unei cercetări comparative complexe a istoriei pentru a crea o bază documentară științifică și multilaterală; s-a subliniat necesitatea acordării unei atenții sporite teoriei și metodologiei istoriei, decurgînd din dezbaterile la simpozion a unor probleme teoretice importante, ca de pildă problema orînduirilor sociale, legea comună a dezvoltării istorice a societății umane și formele sale specifice de manifestare, problema generalizării societății sclavagiste, problema apariției capitalismului, caracteristicile specifice ale societăților orientale, problema legăturii dintre comuna sătească și sistemul autocratic, rolul suprastructurii, rolul condițiilor geografice, criteriile ce determină caracterul unei societăți, etc.

Concluziile articolelor publicate în unele reviste de specialitate pînă în prezent conturează următoarele trei păreri;

a) Conceptul de „mod de producție asiatic” constituie caracterizarea științifică, dată de fondatorii marxismului, societății primitive¹⁶. Inițial acest lucru era foarte clar, problema s-a născut în clipa în care cercetătorii au căutat să-l transfere în abordarea societății divizate în clase.

b) Conceptul inițial avea în vedere tocmai societatea divizată în clase și cercetătorii nu i-au transformat conținutul după bunul lor plac; atunci cînd au scris „Manifestul partidului comunist” Marx și Engels nu examinaseră încă societatea comunismului primitiv¹⁷.

c) „Modul de producție asiatic” constituie prima formațiune social-economică antagonistă; în cadrul său, datorită gradului scăzut de dezvoltare a forțelor de producție, relațiile dintre oameni în procesul de producție, nu s-au putut îndepărta total de influența colectivității, iar forma de organizare a producției nu puteau fi altceva decît un sistem patriarhal care îmbina înguste relații de rudenie cu relațiile locale. Această formațiune economică antagonistă avea la bază — ca și celelalte formațiuni similare, cea antică, feudală și capitalistă — proprietatea particulară. Cauza per-

sistenței îndelungate, în unele țări și regiuni, a modului de producție asiatic o constituie nivelul scăzut al forțelor de producție și dezvoltarea incompletă a economiei de mărfuri ¹⁸.

3. FEUDALISMUL ȘI CAUZELE MENȚINERII SALE ÎNDELUNGATE

Dimensiunea temporală a epocii feudale, care acoperă peste două milenii (aprox. 475 î.e.n. — 1911) din istoria Chinei, și mai ales consecințele pregnante asupra evoluției națiunii și societății chineze pînă în zorii epocii contemporane ¹⁹, au incitat pe istorici să se angajeze cu interes, dar mai ales cu responsabilitate, în investigarea acestui fenomen de o extremă complexitate ²⁰.

Diversitatea unghiurilor de abordare și a concluziilor extrase din diferite sfere ale cercetării istorice poate fi rezumată în următoarele aspecte identificate în explicarea persistenței structurilor feudale ²¹.

a) Sistemul conservator și superstabil : unii istorici apreciază că structura societății chineze consta din trei subsisteme — economic, politic și ideologic — care interacționau formînd o entitate centralizată de mare stabilitate ²². Evoluția în patru faze ale celor trei subsisteme — formare, consolidare, creștere și osificare — a determinat două caracteristici ale respectivei societăți : stabilitatea structurii sociale, foarte lentă dezvoltare a forțelor de producție ; în al doilea rînd, apariția ciclică a unor ample frământări sociale, schimbările dinastice. Caracterul ciclic al acestor fenomene constituind atît calca necesară a regăsirii stării inițiale a societății, cît și expresia concretă a efectului produs de mecanismul stabil al subsistemelor. Aceste subsisteme, deși accentuau caracterul unitar și armonios, respectiv, centralizarea, nu erau favorabile apariției noului și dezvoltării, ci erau de natură conservatoare.

b) Nivelul scăzut de dezvoltare al bazei economice : majoritatea istoricilor sînt de părere că „societatea se întemeia pe o economie autarhică a micii gospodării țărănești, care era, de asemenea, și baza autocrației feudale. Caracterizată de rigiditate conservatoare și stagnare, această bază economică a frînat dezvoltarea germenilor capitalismului și a rezistat influenței economiei capitaliste din afară. Ca rezultat, societatea feudală chineză a supraviețuit multor schimbări și a devenit renumită prin dezvoltarea sa lentă și prin persistența sa” ²³.

c) Caracterul defavorabil al factorului demografic : unii cercetători apreciază că sporirea lentă a populației agricole — la care s-a adăugat gradul intens al exploatării de către proprietarii de pămînt, războaiele pustiitoare, invaziile — nu au creat „presiunea care să determine dezvoltarea forțelor de producție” ²⁴.

d) Au fost formulate opinii care explică prelungirea respectivei perioade istorice prin faptul că în China nu se desăvîrșise procesul de feudalizare, „sistemul centralizat autocratic perpetuîndu-se fără a da naștere structurii sociale necesare unei dezvoltări libere și independente a meșteșugurilor și comerțului, obstrucționînd activitatea de invenție, aplicare și dezvoltare a științei și tehnicii legate direct de progresul forțelor de producție” ²⁵.

e) Adversarii tezei de mai sus susțin că tocmai feudalizarea completă (într-un grad înalt) a societății a permis întîrzieră crizei sociale generale, deschizînd largi perspective, forțelor de producție, chiar prin menținerea sistemului seniorilor feudali. Expresie concretă a acestei vitalități o con-

stituie capacitatea societății de „a trece de la instabil la superstabil” în trei aspecte: *relațiile agrare* (proprietatea asupra pământului este factorul stabil; transmiterea pământului prin vânzare, concentrare, etatizare, este un factor de reglare socială parțială, dar curentă; tulburările sociale sînt factor de reglare globală, extraordinară); *structura politică* (are un caracter dual — puterea imperială și supușii — a nu se confunda cu structura de clasă — iar tensiunea socială este reglată pe trei căi: prin exercitarea autorității și forței imperiale împotriva adversarilor, prin „promovare selectivă” (vezi sistemul examenelor imperiale), sau prin schimbarea dinastiei compromise, realizînd un permanent proces de rotație la putere a partenerilor politici, fără a permite gruparea de stabilizatoare a oponentilor); *ideologia dominantă* (reflectă multiplicitatea structurii economice și mobilitatea politică, fiind caracterizată printr-o capacitate integratoare, dar și de „toleranță eclectică”, astfel a fost posibil ca în fiecare epocă, „să înflorească o sută de flori, să se dispute o sută de școli”) ²⁶.

f) Coaliția dintre proprietarii de pământ, cămătari și negustori în condițiile menținerii proprietății private asupra pământului, a vânzării libere a acestuia, mai exact, „existența parazită” a capitalului comercial — investit în terenuri agricole făcînd a-și putea îndeplini rolul de a „eroda” economia feudală ci dimpotrivă — constituie, după alți cercetători, una din cauzele persistenței structurilor anacronice ²⁷.

4. FORȚELE MOTRICE ALE DEZVOLTĂRII SOCIALE

În strînsă legătură cu tema precedentă, cercetătorii chinezi sînt preocupați de identificarea forțelor motrice care determină dezvoltarea socială, deoarece, în ciuda ritmului lent al dezvoltării societății feudale nu se poate nega desfășurarea unui proces evolutiv al acesteia.

Dezbaterile — cu un pronunțat caracter teoretic — au permis definirea a cinci categorii de opinii care consideră ca forțe motrice respectiv: forțele de producție; lupta de clasă; dinamica contradicțiilor sociale; interesele economice și materiale ale omenirii; dorințele umane (de bunăstare, de putere, etc.) ²⁸.

5. ROLUL RĂZBOAIELOR ȚĂRĂNEȘTI

Cercetat în același context, rolul jucat de-a lungul secolelor de numeroasele și amplele mișcări țărănești este acum abordat într-o lumină nouă, încercîndu-se rectificarea evaluărilor eronate din trecut.

În timpul „revoluției culturale” sub influența tendințelor stîngiste, atît dezvoltarea forțelor de producție, cît și progresul societății erau considerate în mod simplist ca efecte ale războaielor țărănești; în prezent, însă, unii cercetători apreciază că acestea au avut un caracter distructiv, au constituit una din cauzele dezvoltării lente a societății chineze și le consideră factorul principal ce a împiedicat desăvîrșirea procesului de feudalizare în China, deoarece de fiecare dată războaiele țărănești au distrus rezultatele progresului și au provocat întoarcerea societății într-o etapă inferioară ²⁹.

În același spirit, alți istorici atribuie războaielor țărănești un rol de „ameliorare”, de „recondiționare” a structurilor feudale. În mod concret, după aceste mișcări, se producea o refacere a micilor gospodării țărănești, ceea ce echivala cu o „revitalizare” a bazei economice feudale ³⁰.

Alți cercetători caută să restabilească echilibrul între tendințele stingiste din trecut și tendințele actuale de a accentua doar consecințele negative ale războaielor țărănești și susțin că acestea au condus la răsturnarea dinastiilor decadente, au avut un impact decisiv asupra unor laturi anacronice sau reacționare ale relațiilor feudale de producție, determinând clasele dominante să facă reajustări și reforme ale politicii lor economice (așa cum au avut loc în perioadele de început ale dinastiilor Han (206 î.e.n. — 220), Tang (618—907), Ming (1368—1644), Qing (1644—1911), când au fost reduse impozitele și corvezile, s-au extins suprafețele agricole, s-au realizat proiecte în domeniul irigațiilor).

6. APARIȚIA ȘI EVOLUȚIA GERMENILOR CAPITALISMULUI ÎN CHINA

Temă cu caracter sintetic, ea este abordată în contextul cercetării persistenței îndelungate a orînduirii feudale, cit și cel al dezbatelor cu privire la istoria modernă, reflectînd eforturile istoricilor de a găsi un concept care, în lumina teoriei marxiste, să surprindă în mod adecvat specificul evoluției societății chineze la hotarul dintre aceste două perioade istorice.

În mai 1981, a avut loc în orașul Nanjing un simpozion pe care îl menționăm pentru meritul de a fi inițiat, pe scară largă, dezbaterile acestei teme cu importanță teoretică și practică.

În cercurile academice chineze nu s-a ajuns la un consens în ceea ce privește conținutul conceptului de germeni ai capitalismului.

Evident, detectarea prezenței fenomenelor denumite generic „germeni ai capitalismului” impune cercetătorului parcurgerea unei cantități masive de date și evitarea extrapolării unor cazuri izolate, fortuite, în favoarea faptului istoric cu caracter frecvent, real, continuu.

Conceptul se referă la relațiile de producție și de organizare a producției capitaliste într-un stadiu incipient, ele reprezentînd premisele apariției și dezvoltării noului mod de producție, iar cercetarea trebuie să „determine dacă în cadrul lor se producea plusvaloarea și dacă se folosea realmente forță de muncă salariată. Trebuie, de asemenea, să se determine dacă existau condițiile necesare dezvoltării treptate și transformării finale într-un mod de producție capitalist”³¹.

Evidențînd caracterul lent al apariției și dezvoltării germenilor capitalismului, opiniile istoricilor chinezi se împart în trei categorii atunci cînd se referă la cauzele acestui fenomen :

— unii incriminează structura internă și stabilitatea vechiului mod de producție care depășeau cerințele nivelului de dezvoltare al forțelor de producție la acea epocă ; deoarece în China centralizarea puterii și unificarea țării s-a realizat de timpuriu (221 — î.e.n.), iar pămîntul putea fi vîndut și cumpărat în mod liber, acest tip de economie feudală mai adaptabil și mai stabil, nu putea fi dezintegrat de noile relații de producție³².

— alții studiază suprastructura și în special, mecanismul puterii și întreaga politică economică, constatînd că în toată epoca feudală statul mai mult a restrîns, decît a încurajat, comerțul și meșteșugurile atît prin pîrgihii economice, cit și ideologice (normele tradiționale ale eticii confucianiste disprețuiau comerțul, industria, știința și tehnologia) protejînd în schimb economia naturală — cu mica gospodărie țărănească drept celulă de bază — și simpla reproducție³³.

— un alt grup de cercetători completează cauzele de mai sus cu : ravagiile provocate de războaie ; vastitatea teritoriului și inegalitatea dezvoltării economice a regiunilor ; presiunea demografică, intervenția, restricțiile și oprinerea impuse de forțele coloniale occidentale.

Un interes deosebit au manifestat cercetătorii chinezi în detectarea germeilor capitalismului în importante sfere ale activității sociale și economice pe baza investigării unor numeroase materiale de arhivă, ca de pildă :

— întemeierea de către negustori a unor întreprinderi miniere în timpul împăratului Kangxi (1662—1722) și pînă la mijlocul perioadei de domnie a lui Qianlong (1736—1795) ³⁴.

— la transportul sării în zonele de graniță de către negustorii, care în colaborare cu guvernul au contribuit la stimularea pieții interne și la creșterea prestigiului categoriei lor sociale.

— amploarea transporturilor comerciale cu jonei în ajunul Războiului opiului.

— prezența breslelor (hang-hui) ³⁵, a unor asociații ale comercianților concetățeni (hang-bang), a caselor pentru membrii aceleiași bresle (liu-guan). În privința acestor organizații, dezbaterile sînt controversate, în special referitor la similitudinile și diferențierile față de cele din Europa, dar și în analiza aspectelor relative la germenii capitalismului.

— eliberarea forței de muncă din relațiile de aservire feudală și angajarea sa ca forță de muncă salariată apare în agricultură în perioada dinastiilor Ming și Qing ; fenomenul are un caracter temporar, limitat, producîndu-se în gospodăriile „oamenilor de rînd”, respectiv arendașii și micii proprietari de pămînt care foloseau munca salariată. Este demn de menționat că nici aceste relații capitaliste incipiente nu aveau condiții de dezvoltare întrucît mulți din cei care își vindeau forța de muncă o făceau pentru a obține venitul necesar achiziționării de terenuri devenind și ei proprietari de pămînt ³⁶.

Cercetătorii mai evidențiază că angajarea pe termen lung sau scurt a forței de muncă avea loc în interiorul structurii economice feudale, influențată de natura relațiilor feudale, fenomenul specific societății chineze constituindu-l persistența dependenței celui salariat de proprietarul de pămînt, dependență instituită de normele moralei confucioniste, patriarhale, și consacrată în legile dinastice ³⁷.

7. BURGHEZIA ȘI ROLUL EI ÎN CHINA MODERNĂ 1840—1919

Continuînd și aprofundînd, în studiul configurației societății chineze moderne, orientările inițiate în lucrările teoretice ale lui Mao Zedong, cercetătorii chinezi caută să elucideze „care sînt noile structuri economice, noile forțe sociale și idei care au apărut în China în lupta împotriva vechilor structuri economice și a suprastructurii lor politice, culturale, în perioada de peste un secol ce s-a scurs de la Războiul opiului (1840)” ³⁸.

În acest context, studiul dezvoltării elementelor capitaliste autohtone și a burgheziei naționale ocupă o poziție centrală ³⁹, antrenînd o diversitate de modalități de abordare :

a) se manifestă preocupare pentru analiza transformărilor ce au survenit în structura economică în urma pătrunderii imperialismului străin, pentru examinarea modului în care a fost introdusă tehnologia occidentală, cît și evaluarea influenței sale asupra societății chineze.

În acest sens, au apărut controverse referitor la aprecierea „Mișcării pentru occidentalizare” (1860—1894), mișcare inițiată de un grup de funcționari imperiali care apelau la elemente ale progresului tehnic în dorința de a menține ordinea feudală și monarhia⁴⁰.

Partizanii caracterului progresist al Mișcării afirmă că un număr de proprietari de pământ și personalități luminate din epocă, au favorizat dezvoltarea forțelor de producție cînd, în dorința lor de a menține dominația feudală și de a găsi căile „prosperității naționale și întăririi armatei”, au promovat studiul experienței occidentale și au inițiat industrializarea Chinei.

Din acest punct de vedere, Mișcarea a răspuns imperativelor istorice, deși nu și-a atins scopurile declarate inițial și nici nu a schimbat relațiile de producție existente.

Adversarii, din rîndul istoricilor, declară Mișcarea drept un produs nefast al alianței funcționarilor imperiali cu elemente compradore (coalitia a două forțe reacționare — feudalismul și imperialismul) în scopul opririi revoluției chineze.

b) momentul apariției burgheziei naționale și a celei compradore este localizat de unii cercetători în perioada de sfîrșit a secolului al XIX-lea, cu următoarele argumente : nivelul de dezvoltare a întreprinderilor aparținînd capitalului național, la acea dată ; creșterea numărului capitaliștilor autohtoni și indiciile economice și politice ale independenței progresive a acestui grup ; formarea unei generații de literați, ideologi și intelectuali din rîndul burgheziei ; afirmarea burgheziei naționale în arena vieții politice⁴¹.

După alți autori, evenimentul se produce abia la începutul secolului XX, dar burghezia este încă relativ slabă ; în ajunul Revoluției de la 1911, puterea ei economică este insuficient consolidată, iar rolul politic este limitat de numărul relativ redus al membrilor acestei clase ; în condițiile istorice și naționale specifice ea va eșua și nu va putea deveni o forță politică puternică și independentă⁴².

c) *Statutul și rolul istoric al burgheziei* sînt examinate de istoricii prin raportarea la direcția principală a dezvoltării societății chineze moderne — lupta pentru independență națională și progres social, la căile de materializare a acesteia — preluarea experienței occidentale, dezvoltarea capitalului național.

În acest context, o serie de istorici evidențiază rolul progresist al burgheziei, respectiv, de lider al Revoluției democratice de tip vechi (1840—1919) ; alții resping această teză considerînd-o o exagerare și o absolutizare a rolului istoric real jucat de acest grup social ; o a treia poziție o reprezintă istoricii care consideră că țărănimea a fost o forță mult mai activă în lupta antifeudală și antiimperialistă⁴³.

În aceeași tentativă de a delimita rolul și statutul burgheziei, istoricii chinezi desfășoară o polemică pentru definirea liniilor de continuitate în formarea conștiinței politice a acestei clase, reflectate în curentele de idei ale epocii moderne.

Sînt identificate trei faze — „Mișcarea pentru occidentalizare”, Mișcarea reformistă din 1898, Revoluția burgheză din 1911 — care, în succesiunea lor, reprezintă un proces de continuitate prin negarea dialectică a momentului anterior de cel următor : „partizanii” occidentalizării erau monarhiști și antidemocrați ; reformiștii de la 1898 luptau pentru democrație parlamentară, iar revoluționarii burghezi de la 1911 pentru instaurarea Republicii⁴⁴.

a. Cu privire la momentul de debut al epocii contemporane în istoriografia chineză s-au conturat două păreri : una care îl fixează la începerea „Mișcării de la 4 Mai” (1919) și alta, la proclamarea Republicii Populare Chineze (1 octombrie 1949) ⁴⁵.

În sprijinul primei păreri, pînă în prezent consacrată în sistemul de învățămînt chinez și acceptată de un număr mare de cercetători, sînt aduse următoarele argumente : după „Mișcarea de la 4 Mai”, proletariatul devine principala forță socială, îndeplinind rolul conducător în Revoluția democratică de tip nou ; în perioada istorică inaugurată de Marea Revoluție din Octombrie, procesul revoluționar din China devine parte integrantă a luptei popoarelor din colouii împotriva imperialismului și feudalismului.

În rîndul istoricilor cîștigă teren cea de-a doua părere care se întemeiază pe considerentul că periodizarea etapelor istorice trebuie realizată după criteriul teoriei marxiste — respectiv, succesiunea modurilor de producție dominante — căruia i se adaugă criteriul cronologic și evenimential.

Ei optează pentru identificarea momentelor istorice care reflectă schimbările ce au avut loc în structura modului de producție, proclamarea Republicii Populare Chineze marcînd, în acest sens, un salt calitativ, respectiv încheierea etapei societății semif feudale și semicoloniale, punerea bazelor unui sistem social radical nou. Totodată se consideră că divizarea în două epoci istorice distincte a perioadei 1840—1949, nu este corespunzătoare, întrucît cele două etape ale procesului revoluționar — Revoluția democratică de tip vechi (1840—1919) și Revoluția democratică de tip nou (1919—1949) — se consumă în cadrul aceluiași sistem social și vizează obiective comune — lupta antif eudală și antiimperialistă, democratizarea structurilor sociale și politice, natura relațiilor de proprietate rămînd neschimbate.

b. Cercetarea istoriei Partidului Comunist Chinez a cunoscut evoluții semnificative în ultimii ani. În spiritul documentelor de partid ⁴⁶, istoricii au procedat la o revizuire a modului de prezentare a acesteia, conferindu-i un spor de conținut științific bazat pe investigarea și analiza documentelor istorice, accentuîndu-i caracterul integrator prin raportarea la contextul istoric general al evoluției societății chineze, evidențînd aspectul unitar al procesului revoluționar în cadrul căruia s-a dezvoltat mișcarea comunistă.

Pe linia acestei orientări, la sesiunea științifică consacrată celei de-a 60-a aniversări a întemeierii P. C. Chineze, în iulie 1981, s-a subliniat necesitatea manifestării accentuate a „spiritului de răspundere față de adevărul istoric” și s-a insistat asupra intensificării muncii de stringere și ordonare a documentelor, a memoriilor și altor materiale de referință, aceasta constituindu-se într-o premisă a activității de cercetare a istoriei P. C. Chinez ⁴⁷.

În ultimii ani au fost publicate documente de partid, culegeri de lucrări ale unor personalități politice, precum *Operele alese* ale lui Zhou Enlai (1898—1976), Zhu De (1886—1976) Liu Shaoqi (1898—1969), Chen Yun, Deng Xiaoping (n. 1904), memoriile altor personalități de seamă ale revoluției chineze ca Dong Biwu (1885—1975), Chen Yi (1901—1972), și alții — precum și biografiile ale personalităților de frunte ale P. C. Chinez.

În 1980 a luat ființă Comitetul pentru colectarea documentelor privind istoria Partidului Comunist Chinez, iar în 1981, Asociația pentru studiul biografiilor și activității personalităților din istoria P.C.C.

În ceea ce privește aria tematică investigată, așa cum o dovedesc studiile și materialele publicate recent, atenția cercetătorilor s-a îndreptat asupra celor trei etape ale mișcării revoluționare conduse de P. C. Chinez și anume : primul război revoluționar civil (1924—1927), etapă în cadrul căreia s-au analizat condițiile creării P. C. Chinez și relațiile sale cu Cominternul, evoluția atitudinii P. C. Chinez față de problema luptei armate, colaborarea dintre P. C. Chinez și Partidul Național ș.a. ; al doilea război revoluționar civil (1927—1937), în cadrul căruia s-a cercetat complexitatea problemei agrare și procesul de maturizare a Partidului Comunist Chinez și de formare a Armatei Roșii ; războiul de rezistență anti-japoneză (1937—1945), în cadrul căruia s-a acordat atenție atât aspectelor fundamentale, precum elaborarea de către Partidul Comunist Chinez a politicii de front unit anti-japonez și colaborarea în acest cadru cu Partidul Național, cât și elemente ale situației istorice concrete care pot contribui la înțelegerea amplului proces al luptei anti-japoneze și a contribuției Partidului Comunist Chinez la înfrângerea agresiunii japoneze ⁴⁸.

C. Se remarcă ca un element nou al cercetării istorice contemporane, inițierea studiului istoriei Chinei republicane (1911—1949). În acest scop, în anul 1972, a fost creat un colectiv de cercetare care, în anul 1978, s-a transformat într-un Cabinet de studii din cadrul Academiei de științe sociale, pentru studiul perioadei republicane în istoria Chinei. Această preocupare s-a materializat într-un plan de cercetare și editarea unei lucrări de sinteză *Istoria Chinei Republicane* (în 3 volume).

În același timp, sînt depuse eforturi în vederea realizării unor lucrări cu caracter documentar, precum : *Republica China. Cronologie. 1905—1949*, *Dicționarul biografic al personalităților din perioada Republicii China*, *Culegere de documente și materiale privind economia, politica și cultura în perioada Republicii China*.

În cadrul celei de-a III-a sesiuni științifice anuale a Asociației pentru studiul istoriei contemporane (Xiamen, noiembrie 1982) s-au prezentat opinii și rezultate ale cercetării privind : fracțiunile din sinul Partidului Național ; conflictele din grupările militariste ; constituirea „Clanului Jiang Jieshi” (Ciang Kai-Shek) și procesul de consolidare a poziției sale politice ; cauzele trădării lui Wang Jingwei ; personalitatea lui Sheng Shicai, militarist din Xinjiang ș.a. Pe parcursul discuțiilor s-a relevat necesitatea aprofundării studiului unor aspecte precum : motivația participării lui Jiang Jieshi la revoluție, natura de clasă a atitudinii sale înainte de trădarea cauzei revoluției, rolul său în realizarea unificării țării ⁴⁹.

9. STUDIUL ISTORIEI UNIVERSALE

Reluarea și extinderea preocupărilor de studiu al istoriei universale, sînt o expresie a noilor evoluții din orizontul științific chinez. În mod evident, un volum apreciabil de articole și studii sînt consacrate, în primul rînd, istoriei popoarelor din zonele geografice învecinate, și mai ales, relațiilor acestora cu China, interferențelor și transferurilor culturale.

Demn de menționat este existența sub egida Academiei de științe sociale a șapte institute care cercetează problemele unor zone geografice, precum Asia de Sud-est, Japonia, Asia și Africa, U.R.S.S. și Europa,

America, avind și secții de studii istorice. Au fost înființate Asociații pentru cercetarea istoriei Japoniei, a relațiilor chino-sovietice și a Americii.

Este în curs de editare *Tratatul de istorie universală*, din care în perioada 1979—1981 au apărut două volume de *Istorie universală antică*.

Studiile de istorie universală reflectă alături de preocuparea cercetătorilor de a asigura lectorului chinez o informație istorică corespunzătoare deschiderii orizontului său cultural către fluxurile internaționale, și în același timp, dorința de a aprofunda demersurile teoretice și conceptuale pentru a surprinde, de exemplu, particularitățile evoluției societății feudale în Europa, trăsăturile specifice ale dezvoltării sociale în țări asiatice ca India și Japonia, respectiv, elucidarea unei problematice care să permită un spor de înțelegere și de configurare a istoriei naționale în aspectele sale concret-istorice, dar și în cele universale.

Am încercat pe parcursul acestei sumare treceri în revistă să schițăm coordonatele principale care să permită urmărirea evoluției recente a cercetării istorice în China, a modului în care aceasta, în concordanță cu orientările fundamentale trasate de Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Chinez, desfășoară un efort propriu de abordare științifică aducându-și contribuția la făurirea civilizației spirituale socialiste.

Ne-am străduit să conturăm imaginea unui univers științific în dinamismul caracteristic perioadei sale recente, imagine ce ilustrează într-o manieră specifică vocația umanistă a unei națiuni cu o contribuție inconfundabilă la tezaurul de valori al umanității.

NOTE

¹ Un succes de prestigiu l-a reprezentat în anul 1978 încheierea realizării ediției critice integrale a celor „24 de Istории”, sub această denumire generică sînt reunite cronici și sinteze istorice redactate de istoricii curților dinastice începînd din secolul I î.e.n. pînă în secolul al XVII-lea.

² Liu Danian, *Cercetarea istoriografică actuală și misiunea ei istorică*, „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă), 1983, nr. 3, p. 1—26; *Să depunem eforturi pentru a crea o nouă etapă a cercetării istorice*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1983, nr. 1, p. 3—5.

³ Wang Guixiu și Wang Qianyu, *Să păstrăm adevărata realitate a documentelor istorice*, „Renmin Ribao” (Ziarul Poporului) din 22 august 1980; vezi și Sun Sibai, *Relația și distincția dintre realitate și istoric*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1982, nr. 6, p. 3—9.

⁴ Liu Danian, *op. cit.*, p. 19, 23 și p. 25; Yang Shengmin, *Marxismul trebuie să fie călăuză cercetării istorice*, „Guanming Ribao” (Ziarul „Lumina”), din 18 mai 1981.

⁵ *Să depunem eforturi pentru a crea o nouă etapă a cercetării istorice*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1983, nr. 1, p. 4.

⁶ Liu Danian, *op. cit.*, p. 3.

⁷ Zheng Tianting, *Istoriografia chineză în 1980*, „Guangming Ribao” („Ziarul „Lumina”) din 10 februarie 1981.

⁸ Se cuvine a fi menționată prezența activă a oamenilor de știință chinezi în contextul internațional: Congresul internațional al științelor istorice (București, 1980); Sesiunea științifică cu participare internațională cu prilejul celei de a 70-a aniversări a Revoluției burghezo-democratice de la 1911 (Wuhan, 1981); care a fost urmată de reuniuni științifice cu aceeași temă organizate la Tokyo (octombrie 1981) și Chicago (aprilie 1982); Simpozion chino-american *Istoria socio-economică a Chinei din epoca Song pînă la 1900*, (Beijing, 1980), etc.

⁹ Wang Sizhi, *Periodizarea istoriei antice a Chinei. Originea disputelor*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie) 1980, nr. 5, p. 27—36; Tian Jujian: *When did feudalism begin in China?* Free discussion resumed in the last two years paves the way for a final solution. „Social Sciences in China”, 1980, nr. 2, p. 5—20.

¹⁰ Fan Wenlan, *Compendiu de istorie generală a Chinei*, Beijing, Edit. Poporului, 1953, vol. 1; Jian Bozan, *Schiță a istoriei Chinei*, Edit. Poporului, Beijing, 1956.

¹¹ Guo Moruo, *Epoca selavagistă*, Edit. Poporului, Beijing, 1954.

¹² După cum consenmează *Cartea cîntecelor*, 'regele („Fiul cerului”) acordă pămînt (feude) și sclavi nobililor și demnitarilor care aveau doar drept de folosință, plătind impozitele drept „venit public”.

¹³ Hou Wailu, *Formarea relațiilor feudale în China și reflectarea acestui proces în legislația vremii*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1956, nr. 8 (citat în Zheng Tianting, *op. cit.*, p. 16) și Jin Jingfang, *Demarcația dintre epoca selavagistă și epoca feudală în istoria Chinei*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1979, nr. 2, p. 48–57 și nr. 3, p. 50–63.

¹⁴ He Ziquan, *Epoca de tranziție de la dinastia Han de Est și dinastia Wei marchează începutul feudalismului în China* (sec. III), „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1979, nr. 1, p. 87–96.

¹⁵ „Modul de producție asiatic” și cercetarea istoriei universale. Rezumatul discuțiilor din cadrul simpozionului „Modul de producție asiatic”, „Shijie Lishi” (Istoria universală), 1981, nr. 4, p. 75–78.

¹⁶ Colectivul *Tratatului de istorie universală antică*, „Modul de producție asiatic” — o problemă elucidată, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1980, nr. 2, p. 3–24.

¹⁷ Qi Qingfu, *Conceptul de „mod de producție asiatic” se referă la orînduirea primitivă ?*, „Shijie Lishi” (Istoria universală), 1980, nr. 1, p. 55–64.

¹⁸ Zhang Yaqin și Bai Jinfu, *Unde se află punctul crucial în problema „modului de producție asiatic” ?*, „Shijie Lishi” (Istorie universală), 1981, nr. 4, p. 29–36.

¹⁹ Implicațiile actuale și semnificația elucidării acestei teme a cercetării istorice a fost relevată cu acuitate în *Rezoluția referitoare la istoria Partidului Comunist Chinez (1949–1981)* adoptată la Plenara din 27 iunie 1981 a Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez: „Feudalismul a avut în China o foarte îndelungată istorie. Partidul nostru a acționat cu fermitate și în mod radical împotriva lui, în special împotriva proprietății feudale asupra pămîntului, împotriva moșierilor și a despoșilor locali. Rămîne, însă, încă dificilă, eliminarea influenței ideologice și politice nefaste a autocrației feudale, care a persistat secole de-a rîndul” (p. 47).

²⁰ *Discuții privind metologia cercetării orînduirii feudale*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1982, nr. 5, p. 87–92.

²¹ *Dezbateri cu privire la cauzele menținerii îndelungate a feudalismului în China*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1982, nr. 1, p. 103–110 (în cont. *Dezbateri...*).

²² Jin Guantao și Liu Qingfeng, *Un sistem superstabil — structura societății feudale chineze*, „Guiyang Shiyuan Xuebao” (Revista Institutului pedagogic Guiyang), 1980, nr. 1, și 2. (Citată în *Dezbateri...*, p. 105).

²³ Chen Juncong, *Debats on certain historical issues*, „Beijing Review” din 7 februarie 1983, p. 24. De asemenea vezi și Chen Jiaye, *Menținerea îndelungată a feudalismului în China privită din perspectiva evoluției micii economii sărăcești și a micii economii de mărfați*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1982, nr. 1, p. 90–102.

²⁴ *Dezbateri...*, p. 110.

²⁵ Liu Chang, *Despre cauzele menținerii îndelungate a feudalismului în China*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1981, nr. 2, p. 22.

²⁶ Cheng Hong, *Cu privire la cauzele menținerii îndelungate a feudalismului în China*, „Fudan Xuebao” (Revista Universității Fudan), 1981, nr. 4 (citată în *Dezbateri...*, p. 108).

²⁷ Fang Xing, *The economic structure of Chinese feudal society and seeds of capitalism*, „Social Sciences in China”, 1981, nr. 1, p. 136 și urm.

²⁸ Chen Juncong, *op. cit.*, p. 23–24.

²⁹ Chen Wutong, *Opinii cu privire la cercetarea actuală a istoriei războaielor sărăcești*, „Guangming Ribao” (Ziarul „Lumina”) din 17 august 1981.

³⁰ *Dezbateri...*, p. 106.

³¹ Chen Juncong, *op. cit.*, p. 25.

³² *A Symposium on the sprouts of capitalism in China*, „Social Sciences in China”, 1981, nr. 4, p. 5–20 (în cont. *A Symposium...*).

³³ Studii referitoare la această temă au apărut în „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie) (numerele 2/1980, 4/1981 și 6/1981) și „Social Sciences in China” (numerele 4/1980, 1/1981, 4/1981 și 2/1982).

³⁴ *A Symposium...*, p. 18–19.

³⁵ O trecere în revistă a trăsăturilor specifice breslelor în China este făcută în *A symposium...*, p. 11–14.

³⁶ Yi Jin, *Despre germeii capitalismului în agricultură*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1980, nr. 2, p. 107–122; Li Wenzhi: *Economia proprietarilor de pămînt și germeii capitalismului în China*, „Zhongguo Shehui Kexue” (Științele Sociale în China), 1981, nr. 1, p. 143–160.

³⁷ Hong Huanchun: *The impact of feudal autocracy on nascent capitalism in the Ming and Qing dynasties*, „Social Sciences in China”, 1982, nr. 1, p. 193–220.

³⁸ *Selected works of Mao Zedong*, Beijing, Foreign Languages Press, 1981, vol. 5, p. 58.

³⁹ *Dr. Sun Yat-sen and the 1911 Chinese Revolution* — Debate at Symposium touches basic questions of modern Chinese history, „Social sciences in China”, 1980, nr. 4, p. 227—232; Wang Jingyu, *Apariția burgheziei chineze*, „Zhongguo Shehui Kexue” (Științele sociale în China), 1981, nr. 5, p. 105—120, *Chinese historical studies on early modern China's bourgeoisie*, „Social Sciences in China”, 1984, nr. 1, p. 9—30.

⁴⁰ Trecece în revistă a punctelor de vedere în Huang Yifeng și Jiang Ze, *Cum trebuie evaluată „Mișcarea pentru occidentalizare”*, „Hong Qi” (Drapelul Roșu), 1984, nr. 7, p. 26—30.

⁴¹ Lin Zengping, *Cînd s-a format burghezia națională în China*, „Hunan Shifan Xuebao” (Revista Institutului pedagogic al provinciei Hunan), 1980, nr. 1 (citată în *Chinese historical studies on the early modern China's bourgeoisie*, p. 17).

⁴² Li Shu, *A re-evaluation of some questions concerning the Revolution of 1911 on its 70th anniversary*, „Social Sciences in China”, 1981, nr. 4, p. 84—123.

⁴³ Hu Sheng, *Despre unele probleme privind istoria modernă a Chinei*, „Guangming Ribao” („Ziarul „Lumina”) din 20 aprilie 1981.

⁴⁴ Liu Danian, *Sun Yat-sen — mare patriot și democrat*, „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă), 1981, nr. 3, p. 1—26.

⁴⁵ *Rezumatul dezbatărilor de la Sesiunea științifică anuală a Asociației pentru studiul istoriei contemporane a Chinei (1983)*, „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie), 1983, nr. 1, p. 191 și urm.

⁴⁶ „*Hotărîre cu privire la unele probleme ale istoriei partidului nostru*” în Mao Tze-dun, *Opere alese*, vol. 4, p. 321—403 (ed. românească); *Rezoluția referitoare la istoria Partidului Comunist Chinez (1949—1981)* adoptată la Plenara din 27 iunie 1981 a Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez.

⁴⁷ Xiao Ke, *Unele probleme ale cercetării istoriei partidului*, „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă), 1982, nr. 1, p. 22—23.

⁴⁸ Vezi recenziile la „Lishi Yanjiu” (Studii de istorie, nr. 1—6 (1982) apărută în „Anale de istorie”, nr. 5/1983 și la „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă), nr. 1—4 (1981) și nr. 1—4 (1982) apărute în „Anale de istorie”, nr. 2/1983 și, respectiv, nr. 2/1984.

⁴⁹ Rezumatul dezbaterilor este prezentat în „Jindai Shi Yanjiu” (Studii de istorie modernă) 1983, nr. 1, p. 192—193.

PROBLÈMES ACTUALES DE L'HISTORIOGRAPHIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE

RÉSUMÉ

L'étude constitue un bref aperçu des principales coordonnées de l'évolution de récente date des sciences historiques de la R. P. de Chine.

Les préoccupations des historiens chinois convergent vers les domaines de recherches suivants : la théorie et la méthodologie des sciences historiques, thèmes majeurs de l'histoire nationale (la délimitation par périodes de l'histoire de Chine, le féodalisme et les causes de sa longue existence, les forces motrices du développement social, le rôle des guerres paysannes, l'Etat et le rôle historique de la bourgeoisie chinoise etc.), le mode de production asiatique et l'étude de l'histoire universelle).

L'étude s'applique à broser l'image d'un univers scientifique caractéristique à sa période actuelle, image qui illustre d'une manière spécifique la vocation humanitaire d'une nation ayant une remarquable contribution au trésor de valeur de l'humanité.

OPERA LUI DOBROGEANU — GHEREA ÎNTR-O NOUĂ
EXEGEZĂ

Nevoia de simetrie, aproape perfectă, a fost probabil unul dintre elementele care l-au stăpinit cu temei pe Z. Ornea atunci când a pornit la elaborarea celor două volume ale sale despre C. Dobrogeanu-Gherea. A dedicat vieții circa 500 de pagini, trebuia să scrie și despre operă tot atîta. Și, în adevăr, a scris la fel, cu cîteva pagini mai multe chiar, încît și ultimul volum este masiv, impunător, categoric*.

Dată fiind diversitatea domeniilor cultivate de Gherea și pluridisciplinaritatea elementelor care se contopesc în multe dintre scrierile sale, Ornea argumentează nevoia tratării în consecință a operei gînditorului socialist. Mai mult, în *Preliminarii* el aruncă direct mînușa prezumtivilor critici ai unui asemenea demers și o aruncă de o manieră care nu îi este proprie: „De ce am refuza sau — și mai abitir — încrimina deci pluridisciplinaritatea, cînd e atît de necesară și utilă în cazurile date? Că ea nu stă oricui la îndemină, e perfect posibil și de înțeles. Dar cînd unii o pot practica, de ce am condamna-o neînțelegători?” (p. 19).

Consecvent aserțiunii sale, Z. Ornea procedează, în adevăr, la examinarea „rotundă” a operei lui Gherea, explorează toate direcțiile preocupărilor sale pe care le compartimentează de fapt în trei secțiuni: teoreticianul și criticul literar; doctrinarul; sociologul. Nu se poate spune că diviziunea nu e justificată și că n-ar surprinde ipostazele cîmpului de creație a lui Gherea. La drept vorbind, însă, marile despărțăminte sînt tot două, adică cel de critică literară și cel care reunește preocupările lui Gherea ca gînditor socialist. Desigur, în acest cadru unele lucrări ale sale se implică direct activității mișcării socialiste, sînt texte de orientare ideologică și politică — așa cum e *Ce vor socialiștii români?*; altele nu stau sub semnul unor comenzi imediate, dar analizează realitatea românească sau aspecte parțiale ale ei tot în scopul constituirii fundamentului teoretic al socialismului român — ca de pildă „*Neiobăgia*”. Că lucrarea prezintă interes în sine, dincolo de această finalitate, nu mai e nevoie să spunem.

Oricum, Z. Ornea rezervă prima parte a lucrării sale lui Gherea ca teoretician și critic literar. Este cel mai întins comentariu analitic asupra acestei sfere de preocupări ale lui Gherea și e făcut cu o vigoare, siguranță și perseverență care nu lasă îndoială că autorul vrea să fixeze, în sfîrșit, rolul și semnificația operei critice a gînditorului socialist în evoluția esteticii și criticii românești, și pe plan internațional, pledînd energic pentru optica sa de înțelegere, de judecată și de interpretare. În textul lui Ornea sînt, evident, numeroase observații demne de reținut, sînt incursiuni nu odată utile în evoluția ideilor estetice mai vechi și contemporane, sînt asocieri și disocieri fine de poziții și perspective apte să pună în lumina cea mai potrivită și de ce nu — cea mai convenabilă — opera lui Gherea.

* Z. Ornea, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Editura Cartea Românească, 1983, p. 512.

În demersul dat, Ornea adoptă o metodă caracteristică întregii lucrări și de aceea se cere cu atât mai mult relevată. Autorul nu dezbate sistematic studiile sau lucrările lui Gherea; textul său nu urmărește traseul lor, nu le reface conturul. El se oprește la câteva idei forță, la câteva teze care reprezintă, după opinia sa, nucleul generator al gândirii lui Gherea, enunțul cheie care relevă caracterul concepției sale, al poziției și orientării sale, al viziunii sale în ansamblu.

În prima secțiune Ornea dezbate, de pildă, relația artă și mediul ambiant formativ în concepția lui Gherea, raportul etic-estetic, tezism-tendenționism-intenționabilitate conceptuală, critică și creație literară, problema curentelor literare în viziunea lui Gherea etc.

Există, fără îndoială, în scrisul lui Ornea o acuitate specială pentru specificul actului creator în artă și se întrevede efortul de a pune în valoare tot ce înseamnă contribuție efectivă a lui Gherea în cimpul — să-i spunem — esteticii marxiste.

Cum știm, în aprecierea lui Gherea accentul nu poate să cadă pe finețea cutărei observații sau pe caracterul pătrunzător al unei anume judecăți, pe fulgurantele sclipiri ale intelectului, ci pe structura construcției teoretice pe care caută s-o edifice.

Or, tocmai aici tendințele sociologice din opera lui Gherea apar mult mai pronunțate și mai manifeste decât vrea să ne încredințeze Ornea. Și ele nu se pot estompa prin insistența inutilă asupra faptului că Gherea nu a ignorat esteticul. În fond e vreun critic sau teoretician serios al artei care să spună că în creația artistică îi este indiferentă valoarea artistică, altfel spus că în domeniul artei nu-l interesează arta?

Ceea ce ar fi vrut însă Gherea de la artă era să vadă aspecte ale vieții transpuse și filtrate în ea într-un anume mod, ghidate ideologic de o anume viziune. De aici tendința de a dezbate *conținutul* fenomenelor reflectate în opera de artă ca probleme de ordin sociologic, nu ca întrupări ale artei.

La un moment dat Ornea introduce în dezbateră raportul tezism-tendenționism în viziunea lui Gherea, adăugându-i categoria, mai nouă de *intenționabilitate conceptuală* pentru a justifica, într-un fel, imanența tezei și cu atât mai mult a tendinței în actul creației artistice și deci caracterul judicios al vederilor gânditorului socialist. Dar există o similitudine de înțelesuri și de sensuri între demersul lui Ornea și al lui Gherea? Credem că nu. În fond Gherea atribuia un sens ideologic celor două concepte — tezism și tendenționism — așa încît examenul său trebuie judecat în acest registru.

Ornea introduce în dezbateră un element nou, util în cazul de față, pentru perceperea din perspectivă contemporană a relației teză-tendență. De multe ori în întreaga lucrare ne întimpină însă adausuri de sinestătoare, nereclamate strict de firul explicativ al operei lui Gherea, care dau cărții un caracter compozit, nu odată stufos. Preocuparea contextualizării se transformă — trebuie să spunem lucrurilor pe nume — în erudiție grăbită și în pletorice incursiuni secundare în dauna adâncirii analizei textului lui Gherea ca atare.

Să luăm un exemplu: căutînd să prezinte consubstanțialitatea eticului în actul creației artistice, autorul recurge la foarte numeroase nume — de la antici — Platon și Aristotel — la esteticienii contemporani. Era cazul unei asemenea rețenșii de nume. Și ceea ce e mai important,

simplă invocare a lor rezolvă oare chestiunea care trebuie demonstrată analitic?

Anticipind vom spune că în secțiunile consacrate lui Gherea ca doctrinar politic și sociolog, acest aspect se dilată încă în incursiuni sintetice, inevitabil grăbite, fie despre starea gândirii socialiste pe plan internațional până la Gherea și în vremea lui, fie despre dezbaterele teoretico-ideologice în jurul problemelor suscitade de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, fie despre căile evolutive ale societăților înapoiate, despre căile pătrunderii capitalismului în agricultură, despre eficiența și rentabilitatea diferitelor tipuri economice de exploatare agricole etc. etc. Nefiind organice subsumate analizei gândirii și operei lui Gherea ele reprezintă o contextualizare în sine, rarefiată prin forța lucrurilor datorită vastității chestiunilor puse în dezbatere, cu inexactități chiar, pe care un autor de carura lui Ornea le putea foarte bine evita.

Revenind la ipostaza de teoretician și critic literar a lui Gherea am putea admite că registrul determinist în care el situează geneza și datele actului creator e mai suplu și mai elastic decât al lui Taine, să spunem. În acest sens se poate vorbi de superioritatea „autorului nostru”, cum se exprimă cu obstinație Ornea. Esențial este însă ce se află dincolo de tezele, de enunțurile și motivațiile ce țin de construcția gândirii marxiste. Or, în acest plan un text din Gherea se prezintă, desigur, mai stingaci, greu chiar de pus în comparație cu superbeles esuri ale lui Taine, sau ale altor mari critici ai veacului XIX-lea. Acest aspect nu poate fi trecut cu vederea, cu atât mai mult cu cât textul lui Ornea degajă — uneori — un aer ușor minimalizator vorbind de Taine, de Hegel — „e drept că Hegel nu și-a prea pus asemenea probleme” (p. 50), sau de Plehanov („Gherea e mai aproape de Lukács decât de contemporanii săi Mehring sau Plehanov” (p. 46). Să fie chiar așa? Lectura operelor lui Plehanov și Mehring nu ne îngăduie o asemenea concluzie).

În general problema raporturilor artei cu societatea, a oglindirii epocii în și prin artă, a mimesisului în artă implică o conștiință a complexității acestor raporturi pe care prima generație de socialiști de după Marx — din care a făcut parte și Dobrogeanu-Gherea, începeau abia s-o dobîndească.

Distanța între această generație și monumentală operă a lui Georg Lukács este o distanță ca de la primele aparate de zbor de la începutul secolului la avioanele supersonice de astăzi.

Își pierde prin aceasta operele amintite semnificația de pionierat? Și nu vom descifra în operele precursorilor sugestii demne de reținut, elemente și puncte de pornire proaspete și interesante?

Răspunsul este evident și la fundamentarea lui își aduce contribuția și analiza lui Ornea. Că ea se desfășoară cumva mai mult extensiv, că nu scapă tentației de a supralicita opera de teorie literară a lui Gherea, transformînd uneori examenul și susținerea argumentată în pledoarie, este, credem, adevărat. Orice demers viitor asupra operei critice a lui Gherea va trebui să țină seama însă de această abordare, ceea ce, desigur, nu este puțin.

După examenul activității lui Gherea de critic literar și de teoretician al artei, Z. Ornea analizează „doctrina” și „sociologia” gânditorului socialist.

Comentînd unele obiecții la adresa teoriei neoioabăgiei Z. Ornea remarcă: „...mai toate incriminările aduse operei sociologice a lui Gherea, inclusiv cele privind conceptul de neoioabăgie și soluțiile abolirii sale, se bizuie pe ocultarea vinovată a istoricității. Supuse la obiect, multe (dacă nu toate) imputările aduse operei sociologice și chiar ideologice a lui Gherea, se spulberă” (p. 438—439). Este o aserțiune simptomatică pentru perspectiva analitică a lui Ornea. Ea denotă comprimarea severă a spiritului critic pe care apelul la „istoricitate”, „realism” și alte considerente ce țin de obiectual n-o pot legitima.

Specific demersului lui Ornea este, cum aminteam, nu refacerea liniei evolutive a ideilor lui Gherea sau examenul anatomic al lucrărilor sale; această operație este în parte realizată în volumul dedicat vieții gînditorului socialist. Aici el se oprește la anumite puncte nodale ale gîndirii lui Gherea proiectate pe fundalul nișcării de idei socialiste din epocă.

Există și în această parte a volumului de față numeroase comentarii, observații și aprecieri, fără îndoială interesante, judicioase și expuse într-o manieră personală, nelipsită de atractivitate, de putere de seducție chiar. Remarcile lui Ornea privind viziunea istorică și deterministă a socialiștilor la sfîrșitul secolului trecut, problema infiltrărilor pozitivistice în corpul doctrinei marxiste, „modelul” societății socialiste în viziunea lui Gherea, întinse comentarii privind teoria specificului transformării socialiste a țărilor înapoiate, punerea în valoare a filonului genetic al unor concepte cheie din opera lui Gherea, pînă la cristalizarea lor deplină, poziția fruntașului socialist față de război și în problema națională, toate acestea, ca și alte chestiuni dezbătute în volumul său, sînt repere solide, temeinice și neîndoios valoroase în demersul interpretativ al operei și gîndirii lui Dobrogeanu-Gherea.

Dar analiza întreprinsă de Ornea conține puncte de vedere și aprecieri care nu se adecvează, după părerea noastră, conținutului real al problemelor tratate. Unele se referă la însăși substanța concepțiilor lui Gherea, altele se datorează incursiunilor colaterale, foarte numeroase, dese și insistente.

Fiind vorba de aspecte de principiu, dezbaterile lor, ca și delimitările necesare se impun de la sine. Le adăugăm și remarci cu caracter mai restrîns pentru diversitatea dialogului.

De pildă, Ornea socotește că un indiciu revelator despre receptarea schematică a marxismului este denotația însăși folosită în epocă de socialiști marcanți, anume *materialismul economic*. Mai mult, la un moment dat Ornea socotește că eroarea *economismului* (i.e. exacerbarea economiei) a fost a însăși fondatorilor (p. 238). Autorul are dreptate, dar nu în toate semnificațiile pe care le degajă textul său. În primul rînd, reducționismul economic nu se află exclusiv la rădăcina reformismului; limitarea la acțiunea de formare și dezvoltare a conștiinței, fără articularea ei cu acțiunea practică revoluționară, poate constitui la fel de bine o sursă a reformismului.

Apoi, adîncimea viziunii teoretice nu e legată neapărat de exactitatea formulării unui concept. Fondatorii socialismului științific au numit concepția lor *materialismul istoric*, și nu altfel. Ceea ce nu înseamnă că folosirea formulei consacrate — *materialismul dialectic și istoric* ar trebui dezațuată.

Există în opera lui Dobrogeanu-Gherea o serie impunătoare de idei valoroase și de contribuții novatoare. De la analiza contradicțiilor societății românești la consecvența convingerii în idealul socialist. Nu însă și poziția sa față de *revoluție înțeleasă în termeni de acțiune*. În această privință Gherea împărtășea moderatismul socialismului epocii Internaționalei a II-a, prefera hotărît mijloacele „pașnice” de cucerire a puterii, accentua modalitățile „legale” de acțiune (adică cele permise de cadrul legal existent). Un examen atent al scrierilor sale nu lasă dubii în această privință. Chiar în etapa „Revistei sociale” (1884—1887) prevalează preferința sa pentru „căile pașnice”. Ornea selectează mai ales remarcile în care Gherea operează cu categoriile „căi pașnice — mijloace violente” (puciste, teroriste etc.). În fapt Gherea subsuma mijloacelor violente (teroriste) și acțiunea practică revoluționară, ceea ce, evident, nu e tot una. Iar extinderea discuției, în lucrarea lui Ornea, la cadrul Revoluției din Octombrie și chiar la raporturile social-democrați — comunism în epoca interbelică (în afara tangențelor cu poziția propriu-zisă a lui Gherea) introduce noi elemente de complicație. Astfel, în anii avîntului revoluționar (1917—1921) toate curentele socialiste și militanții acestora recunoșteau că s-a intrat în „epoca revoluției sociale” (deci nu cum afirmă Ornea că „unora le-a venit greu s-o facă” p. 253). Ceea ce îi despărțea era perspectiva de înțelegere a „epocii revoluționare”.

De asemenea, dacă Ornea a adus în discuție poziția lui Kautsky, ar fi fost de mare interes, pentru a surprinde direcțiile principale ale dezbaterii, să o aducă și pe cea a Rosei Luxemburg și a lui Otto Bauer. Mai departe „marca schismă din mișcarea socialistă și muncitorească internațională” trebuie considerată istoric, în geneza ei, încă înainte de primul război mondial, în anii războiului și după acesta căpătînd caracter organizatoric (p. 205).

Subliniem, de asemenea, că fără disecarea acțiunii și gândirii celor două curente din mișcarea muncitorească interbelică — social-democratism — comunism — relațiile dintre ele se plasează într-un cadru de suprafață. Or, chestiunea nu se reduce la tensiunile polemice, la vehemența etichetărilor și la acuzele reciproce, așa cum desprindem din textul lui Ornea (vezi p. 265—266). În cauză e, în fapt, fundamentul teoretico-ideologic al curentelor. El necesita un examen adecvat. Sau, mai bine, se putea renunța la întreaga problemă intrucît depășea tema volumului. Așa este luminat numai un aspect al ei.

Un rol central în dezbaterea lui Ornea îl ocupă concepția lui Dobrogeanu-Gherea asupra dezvoltării țărilor înapoiate în orbita celor înaintate și teoria neoiobăgiei.

În cazul primei probleme se remarcă inflexiunile pe care Ornea le face între concepția lui Gherea asupra socialismului în țările înapoiate și postulatele contemporane ale unor neomarxiști. Se pot regăsi, în adevăr, rezonanțe demne de atenție și sugestii stimulative, numai că diferă esențial planurile în care se dezvoltă raționamentele lui Gherea și ale neomarxiștilor contemporani, motivațiile și sensul raționamentelor lor. La Gherea prefacerea socialistă a țărilor înapoiate pornea de la teza lui Marx privind victoria simultană a socialismului în principalele țări europene și avea un pronunțat substrat politic-ideologic (nu în subsidiar, cum susținea Ornea — p. 366) legitimînd căile și metodele pașnice, pregătitoare de acțiune. Or, altele sînt, se înțelege, planurile de judecată și concluziile politico-ideologice ale neomarxiștilor contemporani.

Nici raportarea la anumite teze ale lui Lenin nu este tocmai reușită. În adevăr, concepția lui Gherea privind dezvoltarea țărilor înapoiate în orbita celor înaintate și condițiile transformării socialiste a primelor e comparabilă nu cu teza lui Lenin despre cele două căi de dezvoltare a capitalismului în agricultură — cum procedează Z. Ornea — ci cu teoria leninistă asupra dezvoltării inegale și în salturi a lumii capitaliste, ajunsă în faza imperialistă de dezvoltare, și de aici a posibilității victoriei socialismului într-o singură țară, sau într-un grup de țări.

Aglomerarea unor chestiuni totuși distincte, tratarea lor de-a valma — și tipul de dezvoltare a capitalismului în agricultură, și nivelul economic al agriculturii, și posibilitatea socialismului într-o singură țară — face dificilă stringența analizei și urmărirea ei.

Pe Ornea îl surprinde oarecum faptul că Gherea nu a meditat asupra consecințelor care decurg din angrenarea țărilor înapoiate în orbita celor înaintate, a raporturilor de subordonare economică și politică a primelor, a relațiilor inegale dintre „centru” și „periferie” (vezi p. 373—375). Răspunsul la întrebarea pusă de Ornea e că autorul *Neoiobăgiei* nu sesizase încă stadiul imperialist de dezvoltare a capitalismului și semnificațiile sale. El vedea relațiile economice între state și tipuri de societăți la nivelul schimbului comercial de mărfuri; le judeca, deci, în termenii economiei preimperialiste. (Despre imperialism va vorbi cu ocazia primului război mondial, într-o accepție precumpănitor politică și militară). Apoi, Gherea privea înriurile transformatoare ale capitalismului dintr-o perspectivă istorică universală, nu în planul aspectelor concrete ale raporturilor dintre metropole și periferii.

Că interpretarea realității românești în *Neoiobăgia* reține pînă astăzi atenția și că orice demers global asupra civilizației române moderne trebuie s-o aibă în vedere, este de domeniul purei evidențe. Aici darurile de sociolog și economist ale lui Gherea s-au relevat din plin și dacă *Neoiobăgia* s-ar fi limitat la analiza statistică-economică a problemei agrare, interesul ei ar fi astăzi mai mult de ordin documentar. Dar Gherea face operă de doctrină socială, caută să descifreze problema agrară în toată întinderea ei, în toate implicațiile și consecințele ei asupra realității românești.

Ornea relevă aceasta și susține cu justețe caracterul fundamental al contribuției lui Gherea la dezbaterea fenomenului românesc sub impactul acutei probleme agrare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru.

Dacă aspectele social-istorice ale operei lui Gherea sînt pertinente puse în valoare, credem că nu rezistă considerațiile lui Ornea în marginea unor aspecte economice ale *Neoiobăgiei*. În principiu, Ornea acceptă și este de acord cu imaginea despre realitatea agrară românească proprie *Neoiobăgiei* ca și cu soluțiile rezolvării problemei agrare propuse de Gherea.

Nu putem însă vorbi despre aceasta înainte de a semnala prezența unor formulări improprii care grevează serios claritatea ideilor lui Ornea în această secțiune a volumului. El scrie, de pildă, că reforma din 1864 a fost „un proces social natural”, cînd se știe că a fost un act politic, că ea „a trebuit să fie alcătuită astfel încît să împiedice (!) evoluția spre capitalism a întregii agriculturi” (!?) (p. 409) că reforma și „legiurile agrare din 1866 au desăvîrșit legarea de glie” a țăranului (p. 400), că „alte legiuri ulterioare (ca aceea din 1872 și cea din 1882) nu au făcut decît să sporească aservirea țăranului și să legalizeze reintroducerea iobăgiei în noi ipostaze”, că țăranul era, oficial, legat de pămînt” (p. 401) etc., etc.

În fapt, riguros vorbind, condiția iobagă a țăranului încetase încă din timpul lui Constantin Mavrocordat, raportul de servitute al producătorilor direcți cu stăpînul de pămînt fiind după 1746 (respectiv 1749) acela de clăcaș. Reforma din 1864 este un reper fundamental în procesul evolutiv al agriculturii spre capitalism. Nu se poate afirma nici un moment că ea a împiedicat evoluția economiei rurale spre capitalism. Altceva este puterea impulsului dat de reformă, dimensiunea deschiderii capitaliste pe care a realizat-o. În această privință concluzia lui Timov privind rolul și semnificația reformei agrare din 1864 este mai adecvată realității (vezi p. 411, trimiterea 3 din volumul recenzat) decît cea propusă de Ornea. (Apoi, oricîte erori ar fi comis S. Timov în *Antineoioabăgia*, nu poate fi taxat de „sociolog improvizat” (p. 412) un om studios, cu destule scrieri, militant comunist, mort în împrejurările luptei de rezistență împotriva fascismului).

S-ar putea spune că în textul lui Ornea nu e vorba în fond decît de inexactități terminologice care nu întunecă sensul expunerii. Ele ne par totuși articulate cu pledoaria sa în favoarea receptării datelor realității agrare așa cum le prezintă Gherea în „*Neoioabăgia*”. Or, acest tablou nu poate fi acceptat pentru că estompează nivelul și progresele înregistrate de dezvoltarea capitalismului în ansamblul economiei, inclusiv în agricultură. Nu se poate trece cu vederea peste faptul că Gherea a marcat doar prin mențiuni fugitive asemenea fenomene ca prezența unor inovații tehnice în economia agrară, procesul de stratificare a țăranimii, extinderea folosirii muncii salariate, apoi creșterea explozivă a suprafețelor cerealiere și comercializarea produselor agrare — ca indicatori globali ai progreselor de ordin economic în agricultură, și conținutul însuși al dijmei socotită de Marx și Lenin ca făcînd trecerea, în anumite condiții, „de la clacă la capitalism”, sau „de la forma inițială la renta capitalistă” (vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 15, p. 72 ; Marx-Engels, *Opere*, vol. 25, p. 341).

Este adevărat, Gherea și-a concentrat atenția asupra apăsătoarelor raporturi semifeudale „în lucrarea sa căpătînd extensie analitică stările de fapt specifice” (p. 412). Aceste raporturi au fost examinate de Gherea cu remarcabilă forță de pătrundere în ce privește structura lor intimă, mecanismele funcționării și repercusiunile lor. Dar ele au și o componentă cantitativă, nu numai determinări calitative. Or, cînd este vorba de ponderea lor, ca și de dezvoltarea tendințelor proceselor evolutive în economia agrară, tabloul „neoioabag” al lui Gherea înăbușe elementele capitaliste, în dezvoltare, estompează transformarea capitalistă a agriculturii.

Iar în privința soluțiilor preconizate de Gherea pentru rezolvarea problemei agrare, oricît s-ar pleda pentru justificarea economică a propunerii sale — păstrarea mării proprietăți în limite rezonabile — ea este puternic cariată de moderatism. A apăra această poziție a sa pe considerente economice înseamnă a trece cu vederea (să nu zic a ignora) faptul că problema repartizării proprietății este în primul rînd de *ordin social* și că aproape în toate transformările din istoria agrară europeană au prevalat considerentele sociale. Gherea a văzut corect că problema agrară nu rezidă — nici atunci și nici altcîndva — doar în structura relațiilor de proprietate și că aspectelor economice de ansamblu trebuie să li se acorde mai multă importanță decît au fost înclinați s-o facă doctrinarii marxiști (vezi „*Neoioabăgia*”, ediția 1977, p. 185—186). A invoca însă raportul forțelor de clasă, în epocă, și improbabilitatea înfăptuirii unei prefaceri agrare radicale, sub cuvînt că **www.dacoromanica.ro** puternice, înseamnă a

deplasa inutil chestiunea, căci lucrarea lui Gherea nu e o platformă de tratative cu clasele dominante, ci o mărturisire de principii din perspectiva intereselor maselor muncitoare. (Ce să mai spunem despre compararea soluțiilor lui Gherea — social-democrat — cu ale lui Garolliid — moșier liberal moderat — cu încheieri favorabile primului ! E aproape o lipsă de tact !). Că soluția lui Gherea a fost ezitantă și moderată pentru un socialist — oricite judecăți economice utile ar fi făcut el — o vădește faptul că în „era reformelor” din 1913 — 1914 mișcarea socialistă adoptă ca platformă de revendicări și militează deschis pentru desființarea ca atare a marii proprietăți moșierești.

În alt plan, găsim desigur, necesară restabilirea termenilor exacti în polemica Timov-Gherea. Problema este examinată relativ amplu în cartea lui Z. Ornea. Dar erorile, inadvertențele și chiar perspectiva inadecvată de analiză a „*Neoiobăgiei*” și a concepțiilor lui Gherea în general de către S. Timov nu pot estompa un fapt fundamental : între cele două războaie mondiale moștenirea teoretică a lui Gherea a fost revendicată și preluată — nu discutăm aici cât de exact — de social-democrație. Această moștenire nu putea forma — tale-quala — fundamentul teoretic, tactic și strategic al mișcării comuniste, al Partidului Comunist Român. O delimitare se impunea. Dar operația nu excludea, ci, dimpotrivă, impunea o apreciere și o *analiză istorică* a rolului și semnificației operei lui Gherea.

Din păcate destinul în posteritate al operei lui Gherea (am în vedere între cele două războaie mondiale) în mișcarea muncitorească din România nu s-a lămurit nici prin lucrarea lui Ornea. Problema e de mare importanță, e frumoasă, generoasă și beneficiază de material semnificativ. Ar fi bine ca tratarea ei să nu treneze atîta.

★

Cu *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Z. Ornea încheie o lucrare impunătoare în care viața, acțiunea și ideile gînditorului socialist se desfășoară pe spații largi și în contexte ample, uneori excesiv dilatate. Dintre cele două volume opțiunea noastră se îndreaptă decis spre cel consacrat vieții lui Gherea.

Totuși și cel despre operă relevă știute calități ale autorului, de analist atent la nuanțe, capacitate asociativă și disociativă, celeritate în trăsarea datelor unei probleme. Ornea scrie cu o anume voluptate, abundant, rapid și productiv. În destule locuri, în cazul de față, rapiditatea se transformă însă în grabă, forța asociativă în incursiuni prea mult prelungite, iar plăcerea scrisului în crochiuri interesante, dar întocmite parcă pentru propria lămurire.

În mod special am fi dorit ca punctarea liniilor de principiu să fie mai decisă și mai riguroasă, iar spiritul critic să opereze cu mai mare libertate și mai viguros.

A surprinde trăsături esențiale ale operei lui Gherea, a contribui la definirea locului său în spațiul gîndirii românești și a încerca să ridici la nivelul mondial dezbateră în jurul unor idei ale sale sînt, oricum, aspecte importante care se cuvin relevate ca atare și care fac din cartea lui Ornea o investigație demnă de atenție.

LABORATORUL DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ ÎN ANUL
UNIVERSITAR 1984—1985¹

Temeiuri teoretico-motodologice și realizări științifice. Activitatea în anul universitar 1984—1985 a început sub semnul Congresului al XIII-lea al P.C.R., în cinstea căruia a fost organizată ședința inaugurală, în colaborare cu Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București, cu tema „525 de ani de glorioasă istorie bucureșteană (1459—1984)”.

Dedicat aniversării a 20 de ani de la istoricul Congres al IX-lea al partidului, al IV-lea Simpozion de demografie istorică a tratat „Demografia istorică și cercetările interdisciplinare”, ceea ce-l plasează pe o orbită de maximă importanță a mersului actual al științelor. Este îmbucurător faptul că se dovedesc activi propagatori ai colaborării între științe tocmai cercetătorii interesați de istoria populației. Și din multe, cite se pot cita aici, amintesc o frumoașă inițiativă din jud. Călărași², repetată și în anul 1985, precum și preocupările dr. Paul Cernovodeanu³, exprimate și în recente comunicări încă nepublicate⁴.

Laboratorul a omagiat septuagenatul acad. Ștefan Pascu (n. 14 octombrie 1914) prin ședința de lucru, în care s-a audiat și dezbătut comunicarea oaspetelui *Mutații demografice ca urmare a marilor migrații de populație (sec. IV-IX)*; autorul a apreciat crearea și activitatea Laboratorului de Demografie Istorică drept „o inițiativă de mare importanță, care trebuie sprijinită de toți”. Ședința a ocazionat exprimarea vicii prețurii a muncii istoricului precum și un fructuos schimb de păreri, de înalt nivel științific. Prof. Ștefan Ștefănescu a exprimat bucuria de a avea în mijlocul nostru pe prof. Ștefan Pascu și a elogiat activitatea sa ca unul din citorii demografiei istorice postbelice la noi, precum și ca președinte, în al doilea mandat, al Comisiei Internaționale de Demografie Istorică.

La apariția acestor rinduri, sărbătorim 70 de ani de viață (n. 28 februarie 1916) și bogată activitate de statistician și demograf a prof. univ. dr. Vladimir Trebici, președintele de onoare al Laboratorului. Multe din lucrările sale interesează pe istoricii-demografi, inclusiv incitantele sale comunicări la ședințele noastre; și-a atras recunoștința cercetătorilor în științele sociale mai ales prin cele două recente enciclopedii, serioase instrumente de lucru și pentru istorici⁵.

Parcurerea rezumetelor lucrărilor, prezentate în acest an Laboratorului (*vide infra*), demonstrează multitudinea și importanța ideilor formulate. Mersul înainte al cercetării noastre demoistorice este pregnant reliefat și de publicațiile intrate în circulația internațională (a se vedea paragraful următor).

Aspecte organizatorice. În anul universitar 1984—1985, la ședințele lunare și la Simpozion s-au susținut 22 de comunicări⁶. *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique*, ed. prof. Etienne Ilélin, Liège, 1984 a inclus notițe bibliografice asupra următoarelor lucrări românești: D. Berindei, Irina Gavrilă, *Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829*, în „Revista de Istorie”, 36, 4, 1983, p. 349—362; P. Binder, *Epidemiile de ciumă din Transilvania secolului al XVI-lea (1511—1603)*, în *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, red. dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1983, p. 99—111; Cornelia Bodea, V. Căndea, *Transylvania in the History of the Romanians*, Columbia Univ. Press, New York, 1982; G. Brătescu, *Karl Ludwig Sigmund despre carantinele românești de pe linia Dunării, în Momente...*, p. 341—352; idem, *Morbiditatea, excedentul natural și imigrarea la București în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Igienă”, XXXII, 2, 1983, p. 153—158; P. Cernovodeanu, *Epidemia de holeră din 1848 în Principatele dunărene, după rapoartele consulare engleze*, în *Momente...*, p. 297—317; E. Comșa, *Curentele sudice în neoliticul României*, în „Revista de Istorie”, 36, 5, 1983, p. 478—496; J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ed. C. Feneșan, „Facla” Timișoara, 1982; I. Imreh, *Viața cotidiană la secui 1750—1850*, trad. G. Păteanu, „Kriterion”, București, 1982; A. Olaru, *Interferențe medico-culturale. File din istoria medicinei românești*, „Scrisul românesc”, Craiova, 1983; Șt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1983; Ileana Petrescu, *Statistica patentarilor mehedințeni din 1835*, în „Mehedinți — istorie și cultură”, Drobeta-Turnu Severin, IV, 1982, p. 127—146; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei (1926)*, ed. R. Florescu, „Meridiane”, București, 1982; L. Roman, *Epidemiile în context social: Țara Ro-*

mânească (1739—1831), în *Momente...*, p. 153—170; idem, *Al doilea an al Laboratorului de Demografie Istorică*, în „Revista de Istorie”, 36, 11, 1983, p. 1141—1147; Gabriela Rusu. *Extinderea rețelei medico-sanitare miniere în Transilvania (1740—1840)*, în *Momente...*, p. 225—240; Elena Słupiu, *Bălgarskata emigrantska inteligencija v Rumănija prez XIX vek*, Sofija, Izd. na BAN, 1982; N. Stoicescu, *Unitatea romănilor în evul mediu*, Edit. Academiei, București, 1983; R. Vasile, *Urbanizare și urbanism în România. Structuri socio-profesionale în orașele din Muntenia (1863)*, în „Revista de Istorie”, 36, 8, 1983, p. 774—801; C. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Edit. Militară, București, 1983.

La cursul „Demografia istorică” au fost invitați: prof. V. Trebici, *Probleme actuale ale demografiei romănești*; dr. G. Brătescu, *Impactul epidemiilor asupra demografiei în țăările române*; dr. P. Cernovodanu, *Ecologia și demografia istorică*; Irina Gavrilă, *Statistică și demografie: metode neparametrice aplicabile în demografia istorică*.

Comunicările științifice la ședințele lunare ale Laboratorului. Acad. prof. Ștefan Pascu, *Mutații demografice ca urmare a marilor migrații de populație (sec. IV-IX)*⁷. Tema — de interes general-european — este importantă și pentru istoria românească. Cercetarea demografică este însă foarte dificilă prin lacunele izvoarelor; aplicarea diferitor procedee (mărirea așezărilor și necropolelor, toponimia ș.a.), în corelație cu studiarea surselor narative, arheologice etc. permite însă anumite concluzii. În Europa, migrațiile din prima perioadă au fost mai distrugătoare; în toate perioadele, ele au adus perturbări cu efecte demografice însemnate (distrugerii, orașele golite de locuitori, sporirea morbidității și mortalității, regres demografic, de care orașele au suferit cel mai mult); refacerea s-a realizat inegal de la o regiune la alta. În ciuda șocurilor suferite, permanența românească n-a putut fi clintită; deși migrația slavă a fost masivă, populația greacă s-a menținut; bulgarii au fost slavizați; etc. A existat și un aport demografic al migratorilor în ținuturile sedentarizării lor, dar nu trebuie uitat că — în comparație cu populația autohtonă — ei erau relativ puțini, precum nici că acest aport n-a putut compensa pierderile cauzate de migrații ca urmare a înrăutățirii condițiilor locale de viață. În diferite părți ale continentului, migratorii au fost învingători; în perspectiva vremurilor însă ei n-au putut rezista în fața civilizației locuitorilor sedentari ai zonei date.

Dr. Iosif I. Adam, *Populația activă a Transilvaniei în preajma primului război mondial*⁸. Marea majoritate a populației Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, ca întotdeauna, o constituiau românii: în 1910, ortodocșii și greco-catolicii reprezentau 58,1 %; după datele centralizate în 1919 de Consiliul Dirigent, pe baza unui chestionar, românii erau 57,2 % din populație (constituiau integral sau marea majoritate a acesteia în 2892 din cele 4105 localități). La 1910, populația activă (= „persoanele cu venit” și „membrii de familie ajutători”) a fost de 2 276 520 de persoane (47,3 % din total, dar trei pătrimi din indivizii între 15 și 59 de ani). Cea mai mare parte a populației active era înglobată în sectorul primar, mai ales în agricultură și grădinarit (în aceste două ramuri, la 1910 era 73 % din totalul populației active). Sectorul secundar (industrie și minerit), în același an, cuprindea 14 % din totalul populației active; în industria propriu-zisă (în care nu se includea industria casnică și cea ambulantă) populația activă a crescut de la 198 975 persoane în 1900, la 256 717 în 1910. În acest din urmă an, sectorul terțiar cuprindea 11,2 % din populația activă; ca urmare a dezvoltării căilor ferate, numărul persoanelor ocupate în transporturi a crescut în anii 1900—1910 de la circa 26 000, la 39 000. Structura populației active a anului 1910 reflecta stadiul de dezvoltare economico-socială a provinciilor romănești de peste Carpați în preajma primului război mondial: o economie preponderent agrară și o industrie aflată în faza incipientă.

Dr. Dan Berindei, *Problemele populației Principatelor Unite Române în viziunea lui Dionisie Pop Marțian*⁹. Acesta a realizat o operă impemersonantă: a creat Oficiul statistic al Țării Romănești (apoi a condus pe cel unificat al României), a organizat recensământul muntean din 1859—1860, iar cu începere din 1860 și pînă la sfârșitul vieții (1865) a fost redactorul principal (în largă măsură, și autorul materialelor) publicațiilor periodice „Anale statistice” și „Anale economice”. Problemele economico-sociale cele mai arzătoare ale țării stat național român le-a abordat cu înalt simț patriotic și erudiție, de pe una din pozițiile cele mai înaintate ale epocii. Analizând statisticile regulamentare (1863), Marțian sublinia carențele catagrafurilor și registrele de stare civilă ale perioadei; el a fixat teluri îndrăznețe — la nivelul țărilor dezvoltate — operațiilor demografice întreprinse (numărătoreea întregii populații, repartizarea pe sexe, vîrstă, stare civilă, profesii, cult, drepturi politice, stare materială etc.). Recensământul din 1859—1860, acțiune remarcabilă, are o importanță deosebită pentru înțelegerea împrejurărilor, premergătoare reformei din 1864, ca și ale celor ale secularizării. Și după efectuarea recensământului, s-a continuat culegerea de informații prelucrate statistic (migrația externă, mișcarea bolvanilor, „străinii indigenați” ș.a.).

Dr. Gheorghe Brătescu, *Implicații demografice ale statisticii medico-sanitare bucureștene*¹⁰. Se constată vechi și importante valențe demografice ale acestei statistici, încă din 1838,

cînd „Cantorul de avis” inserează „liste de născuți, bolnavi și morți” în Capitală. Iacob Felix — medic șef al orașului din 1865 — reorganizează biroul de statistică al Serviciului sanitar și întreprinde analize anuale ale dinamicii demografice; în 1875 se iau măsuri pentru înregistrarea mai precisă a bolilor. După 1930 — odată cu înființarea Institutului central de statistică al României — evidențele statistice ale Bucureștilor au devenit mai exacte. După 23 August 1944, posibilitățile și mijloacele statisticii sanitare a municipiului au dobîndit dimensiuni inedite. Ca și în restul țării, în ultimele două decenii au fost efectuate în Capitală cercetări minuțioase, care se constituie în contribuții de mare interes la cunoașterea potențialului productiv real al societății. Se constată deci o conlucrare rodnică între studiul demografic și statistica medico-sanitară.

Mihai Chiriță, *Noi deslușiri asupra sloboziilor din Muntenia în anii 1818—1831*¹¹. Variațiile — uneori mari de la o tetraminie la alta — în evidențele isprăvnicatului străinilor se explică nu numai prin băjeniri și noi imigrări, ci mai ales prin măsurile Vistieriei: „dați în dajdie pe la sate”, „ridicați cu poruncă și trecuți peste Dunăre”, „dați poslușnici” la consulate sau ca „iamaci”, „duși în Țara Nemțească cu poruncă” etc. Analiza Obșteștii catagrafiilor de la 1838 arată — în cele 13 județe de la est de Olt (lipsește înregistrarea orașului Tîrgoviște, iar din jud. Ialomița se păstrează numai datele referitoare la plasa omonimă) — 224 706 familii, din care minimum 89,5% români; dintre minorități se detașează „srbii și bulgarii” (8 709 familii), precum și grecii (1 909 familii). „Srbii” din cele 5 județe de peste Olt erau relativ mai puțini decît sud-slavii de dincoace de rîu.

Prof. dr. Radu-Ștefan Ciobanu, *Date de demografie istorică în literatura orașenească franceză din secolul al XIII-lea*¹². Operele abordate furnizează deslușiri suplimentare față de alte surse, cu referire la: definirea unei localități drept *bourg*/*borg* (E. Baratier); estimarea cotei-părți a populației rurale (G. Duby, R. Mols, J. Dupâquier); migrația din și spre orașe (aceasta din urmă fiind mult mai des întilnită); vîrsta la prima căsătorie (ca și în restul lumii medievale, pentru fete era în jur de 15 ani, pentru băieți — aproximativ 20); fertilitate (ridicată în mediul rural, dar tînzînd a se reduce la orașe); calamități naturale la începutul secolului al XIV-lea (între cca. 1280—1320 s-a produs o schimbare cu caracter topoclimatic în Europa occidentală — P. Alexandre; perioada s-a caracterizat printr-o mortalitate crescută în Țile de France, poate în întreaga Franță — R. Lopez).

Prof. Alexandru V. Diță, *Banatul în 1774. Contribuții demografice și statistice*¹³. Suprafața totală a Banatului (inclusiv *praedia*) — 21 746 kmp.; pădurile — 538 041,76 ha. (26,455%); *praedia* — 172 650 ha. (7,844%) etc. 83 494 gospodării în întreaga provincie (4,498 suflete în medie; harta din 1771—1772, studiată de N. M. Popp, dă 83 694 gospodării); 17,272 locuitori pe kmp.; 50,115% bărbați. Din cele 641 de localități: românești — 420, sîrbești — 83, germane — 43, bulgare — 2, maghiară — 1; restul cu populație mixtă (români și sîrbi — 70, români și germani — 9 etc.). Comparîndu-se datele lui J.J. Ehrler cu cele ale lui Fr. Griselin, se conchide că numărul coloniștilor rămași în Banat a fost mult mai mic decît al celor veniți. Populația totală a provinciei: 375 613 locuitori; luînd în considerare eventualele scăpări, precum și locuitorii fără domiciliu stabil, se admite o majorare de cel mult 10% pentru a se ajunge la numărul real.

Prof. univ. dr. Ladis Kristof (Univ. Portland, Oregon, S.U.A.), *Transformări demografice în Statele Unite și America Latină și relațiile fundamentale dintre aceste două lumi*¹⁴. Se înfățișează mutații etno-demografice postbelice în S.U.A., printre care se detașează creșterea influenței negrilor și mexicanilor în viața publică. În istoria țării, a fost tradițională deplasarea treptată dinspre est spre vest („frontiera” agrară și forestieră, căutarea minereurilor ș.a.), dar în ultima vreme deplasarea se face spre sud (în legătură cu dezvoltarea aici a noilor ramuri industriale); în sens contrar se realizează o imigrare ilegală din America Latină. Se analizează perspectivele relațiilor dintre aceasta și țara de la nord de Rio Grande. Dezvoltarea S.U.A. se va face desigur spre o mai largă acceptare a diferențelor etnice și religioase: se răspîndește bilingvismul (studierea în școlile din anumite regiuni a englezei și spaniolei, de ex.); printre negri și amerindieni se vîdește tendința de întoarcere spre origini (*roots*); etc.

Prof. Mihai Manea, *Consecințele demografice ale revocării Edictului din Nantes — 1685 (cu ocazia împlinirii a 300 de ani)*¹⁵. Comunitatea hughenotă era o importantă forță social-economică, de considerabil potențial demografic; în ciuda unor susținute presiuni pentru convertirea la catolicism, în ajutorul revocării edictului din 1598 protestanții numărau totuși cca 1 milion de persoane (R. Mandrou). Persecuțiile religioase au determinat o masivă emigrație, cu începere chiar din 1680 și pînă către mijlocul secolului al XVIII-lea; ea a cuprins cîteva sute de mii de persoane, elemente întreprinzătoare, agenții progresului social-economic al vremii (J. Michel), avînd consecințe negative asupra meșteșugurilor și manufacturilor, comerțului și capitalului financiar etc., consolidate în țările de emigrație. Refugiații s-au așezat masiv în Olanda, Elveția, statele germane, Danemarca, Anglia, America ș.a. Pierderile demografice cauzate de revocare s-au adăugat celor determinate de calamitățile naturale și războaiele vremii; laolaltă cu imensul deficit bugetar, ele au grăbit declanșarea crizei de structură a feudalismului, în Franța.

Prof. univ. dr. Radu Manolescu, *Societatea florentină oglindită în „Catasto” din 1427*¹⁶. Acest recensământ fiscal indică o populație de 264 210 persoane (59 765 de gospodării), din care orașul Florența 37 223 suflete, iar fiecare din orașele subordonate (Pisa, Pistoia, Arezzo, Prato, Volterra, Cortona) între 7000 și 3000; în mediul urban trăiau 26 % din locuitorii republicii. O gospodărie avea în medie 4,7 persoane în teritoriul rural, dar numai 3,8 la Florența; în orașe, dimensiunea mai redusă se datora frecvenței celibatului, căsătoriei târzii a bărbaților (la peste 30 de ani), dificultăților de asigurare a unui mijloc de existență și de întreținere a unei familii mai numeroase în păturile mijlocii și mai ales mărunte, precum și tendinței de a nu fărâmița averea în păturile bogate. Analiza avuției republicii atestă concentrarea ei în orașe (mai ales la Florența), dar și mari diferențieri între păturile sociale: la Florența, 1 % din populație (100 de familii: *uomini di grandi affari, popolo grosso/grasso*) aveau o avuție medie de 28 835 de florini (de 105 ori mai mult decât media de 273 de florini pe oraș), 85 % din populație constituiau păturile mijlocii și mărunte, iar 14 % familiile lipsite de orice avere.

Conf. univ. Constantin Mocanu, *Conceptele demografiei istorice și însemnătatea lor pentru istoria epocii socialiste din România*¹⁷. Demografia istorică are o apreciazabilă încărcătură teoretică, a cărei valoare reiese mai pregnant prin sistematizarea ansamblului său de concepte. Este necesar un studiu comparativ al demografiilor istorice și al istoriei (ca știință unică, sintetizatoare și cumulativă) pentru a desprinde particularitățile celor două discipline, dar și confluențele, notele comune. Astfel se reliefează și valoarea demografiei istorice pentru istoria contemporană a României, pentru istoria epocii socialiste a țării.

Dr. Ecaterina Negruți, *Migrațiile la munci agricole în România în secolul al XIX-lea*¹⁸. Zeci de mii — uneori chiar peste 200 000 de oameni — veneau anual, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, la lucru în vechea Românie; în ultimul deceniu al veacului trecut, peste 71 % din ei se angajau la munci agricole. În unele județe, mai ales în sudul țării, ei reprezentau mai mult de 17 % din totalul celor angajați la lucrările agricole. Veneau din Imperiul Austro-Ungar (peste 80 % din ei erau români din Bucovina, Transilvania și Banat), precum și din Serbia și Bulgaria (probabil peste 50 % erau români). Dezvoltarea în România independentă, în ritm alert, a economiei, inclusiv a celei agricole, solicita un număr mereu mai mare de brațe de muncă, a căror lipsă decurgea din conjunctura de după reforma de la 1864, cind deplasarea și angajarea liberă a țăranilor la lucru pe alte moșii decât cea de locuință întâlneau mari obstacole. Totodată, din teritoriile învecinate se prezenta o bogată ofertă de mână de lucru ieftină, determinată de situația țăranimii locale. Fenomenul analizat a generat urmări cu efecte considerabile pentru viața economică și social-politică a României.

Prof. dr. Panait I. Panait, *Demografia zonei Bucureștilor în perioada stabilirii reședinței domnești, în lumina cercetărilor arheologice*¹⁹. Documentele interne (pînă la anul 1625) semnalează 41 de localități pe teritoriul actual al municipiului: arheologia impinge cu mult mai departe vechimea lor, astfel încît zona Bucureștilor se înfățișează ca o concentrare puternică de sate medievale, ceea ce a predeterminat procesul de formare a orașului. Cercetările din vatra satului Măicănești pe Colentina au arătat circa 10 locuințe și 76 de înmormîntați la sfîrșitul veacului al XIV-lea și în primele două decenii ale celui de-al XV-lea (o populație de 40—50 de indivizi). Pe baza izvoarelor scrise și a descoperirilor arheologice, se stabilește că satele amintite erau locuite de 1120—1450 de persoane; se estimează, de asemenea, că bucureștenii, contemporani hotărîrii lui Vlad Țepeș de stabilire a reședinței domnești, erau în număr de aproximativ 2000. Așadar, cam 3100—3500 de indivizi erau legați nemijlocit de procesul de urbanizare a noii reședințe.

Dan Nagi Pienaru, *Realizări ale istoriografiei turcești contemporane în demografia istorică*. Informațiile sînt mai abundente pentru secolele XV—XVII și mai ales pentru cel de-al XIX-lea. S-au publicat registre de recensămînt (*tahrir defterleri*) de către H. Inalcik, Ömer L. Barkan, M.T. Gökbilgin, precum și *kanunname-le* ale sangeacurilor, ceea ce a permis descifrarea politicii demografice a Istanbulului. Deplasările și colonizările de populație — de dincolo de Bosfor în regiunile europene ale Imperiului, uneori masive (prin *sürgün*) — urmăreau fortificarea prin elemente otomane a unor zone de importanță strategică, revitalizarea economică a unor regiuni depopulate, chiar musulmanizarea. S-a studiat în special orașul, dar prea puțin mediul rural.

Dr. Șerban Rădulescu-Zoner și Irina Gavrilă, *Cu privire la recensămîntul populației bucureștene din anul 1917*²⁰. Presa vremii și memorialistica au zugrăvit refugii bucureștenilor din calea trupelor invadatoare, la finele anului 1916. Analiza recensămîntului, efectuat la 6 ianuarie 1917 st.n. de către autoritățile germane (308 987 locuitori; 38,82 % bărbați; 61,18 % femei) permite a se preciza și nuanțat proporțiile exodului: 86 456 persoane au plecat în Moldova (77 775 bărbați și 8881 femei; 21 % din populația preexistentă a orașului), în care număr se includ nu numai refugiații, ci și cei chemați sub arme, precum și tinerii neincorporabili, dar dornici de a se înrola. Rezultă totodată că cifrele din *Anuarele statistice interbelice* — referitoare la populația Bucureștilor la sfîrșitul anilor 1917 și 1918, calculate fără a se lua în considerare menționatele mutații — nu corespund realității.

Prof. univ.dr. Vladimir Trebici, *Trăsături definitorii ale demografiei contemporane bucureștene*. Numărul populației a crescut de la 20 040 în 1925 la 1 079 076 în 1982, dar în ultimii

ani au fost contracarate tendințele de megalopolis. Repartiția pe sexe și vîrstă se deosebește sensibil de cea din județe, căci în Capitală se remarcă: o îmbătrînire demografică mai avansată; raportul de masculinitate de 90 de bărbați la 100 de femei (97 la nivel național) etc. (se explică prin scăderea natalității, aportul migrației și creșterea duratei medii de viață). Mortalitatea a scăzut rapid. Nupțialitatea este cea mai înaltă din țară, fiind avantajată de imigrarea de cohorte tinere (dar și divorțialitatea este înaltă: 3,16 divorțuri la 1000 de locuitori, față de 1,48 pe țară). Rata totală de fertilitate este cea mai scăzută din România: în 1982 a fost de 1,34 copii, cu mult sub nivelul necesar de înlocuire a generațiilor, care este 2,14; în aceste condiții, populația autohtonă a municipiului cunoaște tendința de scădere numerică absolută, principalul factor de creștere fiind imigrarea (la recensămîntul din 1977 se constata că 59 % din locuitori erau veniți din altă parte: cca. 200 000 din Moldova, 144 000 din Oltenia, 130 000 din provinciile istorice de peste Carpați). Cele mai profunde schimbări au afectat caracteristicile calitative ale populației Bucureștilor, care oferă astfel imaginea cea mai concludentă a României socialiste: aproximativ 35 % din locuitori au studii medii și superioare; structura economică a populației reflectă nivelul de dezvoltare a municipiului, prezența ramurilor de vîrf; structura socială este elocventă (muncitori cca. 63 %, intelectuali-funcționari 33 %, meseriași 3,5 % etc.).

Al IV-lea Simpozion de demografie istorică, avînd tema „Demografia istorică și cercetările interdisciplinare”, s-a desfășurat în ziua de 19 iunie 1985, sub conducerea prof. Șt. Ștefănescu, sub auspiciile Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” și ale Laboratorului. Au participat:

Prof. V. Trebici, *Demografia contemporană românească: prezent și viitor*. După manifestarea din 1984 (desfășurată sub egida O.N.U.)²¹, între 5—12 iunie 1985 a avut loc la Florența cel de-al XX-lea Congres al Uniunii Internaționale pentru studiul Științific al Populației (U.I.E.S.P.), cu 1500 de participanți de diferite specialități, din zeci de țări. Comunicările solicitate au fost reunite în trei volume; în total au fost dezbătute circa 350 de comunicări. Demografiei istorice i-au fost dedicate Secțiunea 24 („Cauze determinante și fluctuații pe termen lung ale populațiilor din trecut”) și Masa rotundă 14 (comunicări spontane). Congresul atestă puternica dezvoltare a demografiei din ultimii ani. În lumina rezultatelor acestor întîlniri internaționale se continuă analiza situației științifice demografiei în țara noastră²², reamintindu-se succesele raportate, dar și numărul redus de cărți și articole apărute în ultimii ani, precum și absența totală a studiilor de demografie a familiei. Este de presupus că viitorul recensămînt al populației (1987), ca și noua anchetă a fertilității (întreprinsă de Ministerul Sănătății) vor juca un rol pozitiv în relansarea studiilor demografice; sînt necesare și anchete pe anumite probleme. Se propun teme de cercetare prioritară, de mare utilitate pentru politica demografică a statului.

Dr. doc. Victor Săhleanu, *Teze pentru o istoriografie interdisciplinară: spre o ecologie a războiului*²³. Implicațiile ecologice ale acestuia sînt analizabile pe două planuri: 1) războiul *in actu* (în timpul și mai ales după cea de-a doua conflagrație mondială, impactul nu numai demografic, dar și antropologic și ecologic al războaielor a devenit evident: etnocidul planificat de hitleriști, pustiirea de regiuni întregi cu substanțe exfoliante în luptele din Vietnam; implicațiile ecologice ale războiului nuclear — Hiroshima, Nagasaki, primejdiile unei viitoare conflagrații nucleare —, precum și implicațiile războiului ecologic etc.); 2) pregătirile pentru război (decierea resurselor materiale și umane în sens neproductiv înseamnă nu numai foamete și boală pentru țările mai puțin dezvoltate, dar și o deliberată demobilizare în fața deteriorării ecologice spontane a milioane de hectare ș.a.). O ecologie a războiului devine acum posibilă (prin dezvoltarea ecologiei și înmulțirea datelor documentare) și necesară (ca o explicare a riscurilor unui război cu mijloacele perfecționate actuale).

Lector univ. dr. Lucian Boia, *Mediul inconjurător și demografia istorică*²⁴. Variațiile climatice, ca și mediul microbian pot avea serioase implicații asupra evoluției demografice („mica cră glaciară” de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, epidemiile de ciumă în Europa cu începere din veacul al XIV-lea ș.a.). Factorii de mediu nu acționează izolat, ci într-un complex de determinări, în cadrul cărora factorii sociali sînt esențiali; o anumită „rcație în lanț” (dereglări climatice-dezastru agricol-foamete-epidemii) reprezintă o cheie pentru înțelegerea evoluției societăților preindustriale. Se constată influența tot mai decisivă a omului asupra mediului, utilizarea tot mai eficientă a resurselor naturale, o evoluție demografică normală trebuie să se bazeze pe luarea în considerare și rezolvarea adecvată a problemelor mediului inconjurător, preîntîmpinînd deteriorarea ecologică.

Dr. Dardu Nicolăescu-Ploșcor, *Corelații demo-culturale în epoca bronzului*²⁵. În cercetările de la Sărata-Monteoru, tabelele de mortalitate au fost stabilite pe baza cercetării antropologice, prin dublă testare: demografică și culturală; s-au utilizat și tipurile de dinamică demografică (P. Râmneanțu, 1930). La Sărata-Monteoru și Cîrna s-a operat analiza pe grupe de vîrstă și s-au formulat aprecieri asupra populației totale. Pe baza acestor cercetări, precum și a studierii materialelor de la Năeni, jud. Buzău și a celor de la Schela Cladovei se poate conchide în sensul unui fond demografic al continuității culturale.

Dr. Liviu Mărghitan, *Sate pe Mureș în epocile dacică și daco-romană*²⁶. Abundențele descoperiri arheologice (realizate de Muzeele Hunedoara-Deva, precum și de cel din Arad în colaborare

cu Institutul de istorie din Cluj-Napoca) se completează cu materiale, apărute de-a lungul extremității inferioare a Mureșului, până la vărsarea sa în Tisa (publicate de cercetători din Ungaria), pentru a demonstra continuitatea dacică în epoca romană. Autorul a transpus localitățile dacice și romane din zonă pe o hartă unică, prin care se demonstrează că, după 106 e.n., așezările romane — în care se găsesc destule fragmente de vase dacice — sînt plasate aproape în același perimetru, în care se aflau anterior satele dacice; se constată însă mutarea autohtonilor de pe locurile înalte în cîmpia mureșeană, cultivată de noile așezări. Coloniștii și-au putut deci întemeia sate numai în preajma vechilor localități băștinașe, din necesitatea de a avea mîna de lucru pentru agricultură și creșterea vitelor; astfel s-a petrecut și procesul de integrare a autohtonilor în angrenajul vieții economice a provinciei.

Dr. Elena Siupir, *Demografie bucureșteană din perspectiva mișcării intelectuale în secolul al XIX-lea*. Continuînd analizele precedente asupra a 3000 de intelectuali din țările române în anii 1800—1878²⁷, de data aceasta se oprește asupra Capitalei: procentul lor în populația totală (1,8 %), proveniența socială, centrele și domeniile de studii, tendința de concentrare la București, legătura cu evoluția instituțiilor moderne ale țării, apariția și impunerea a peste 50 de noi profesii, venirea multor intelectuali din alte spații locuite de români (de dincolo de hotarele Țării Românești, apoi ale României vremii), schimbarea frecvență a clasei sociale ca urmare a intrării în modelul intelectual, influența *intelligentia*-ei asupra mentalității societății românești. Centrul nostru politic-cultural fiind locul de refugiu al multor intelectuali bulgari, greci, albanezi, polonezi etc. (cca. 0,3—0,4 % din populația orașului), intelectualii balcanici de aici — sub protecție politică și administrativ-financiară românească — devin liderii mișcărilor culturale și revoluționare din țările proprii. Devenit centru de studii de tip european, orașul atrage și sute de elevi și studenți din Peninsula.

Pe baza comunicărilor oferite Laboratorului au avut loc interesante, pasionante debateri.

Aprecierea și perspectivele activității au fost formulate de prof. Ștefan Ștefănescu, președintele Comitetului director al Laboratorului, la ședințele de lucru, precum și în concluziile, expuse la Simpozion. Cei patru ani care au trecut de la înființarea Laboratorului au fost plini de multiple eforturi pentru a defini identitatea instituției, pentru ca ea să fie recunoscută în interior și-n exterior. Constatăm cu bucurie o largă participare la lucrările noastre a multor cercetători de diferite specialități, cu comunicări valoroase, cu intervenții avizate, ceea ce dovedește marele interes existent în țară pentru problemele demoistorice și, în general, pentru cele istorice. Meritul instituției constă în faptul că întreține spiritul unor preocupări științifice de maximă importanță, care au ca principal scop studierea istoriei populației țării, rolul evoluției demografice multiseculare în întărirea unității poporului, cultivarea tradițiilor demografiei istorice la noi, pe care românii au realizat-o timp îndelungat din necesități politice. Activitatea — deși cu caracter istoric — este adînc implantată în actualitate. La Laborator se discută o largă problematică, ce include frecvent raportul dintre populație și factorul social. Dorim ca această atmosferă efervescentă să atragă cît mai mulți tineri.

O mare importanță are cultivarea interdisciplinarității — între demografia istorică, istoria economică și socială, istoria politică și culturală, biologie și genetică etc. —, poziție pe care s-a așezat Simpozionul și în general activitatea Laboratorului, o recentă carte²⁸ ș.a. Este totuși puțin. A continua acest drum este o obligație, dacă nu vrem să rămînem la periferia cercetării: cine parcurge programele întîlnirilor internaționale, înțelege cît este de actuală și însemnată o asemenea orientare pentru a realiza o cercetare contemporană. Academia de Științe Sociale și Politice, Institutul de Istorie „N. Iorga” și Laboratorul de Demografie Istorică urmăresc cu asiduitate scopul amintit.

Marii istorici din multe țări au fost și sînt preocupați de problemele istoriei populației. Acordăm deci atenția cuvenită lucrărilor realizate în alte părți ale lumii, precum și celor ce se fac la noi despre ele, ceea ce facilitează deschiderea orizontului nostru european și mondial. Legăturile internaționale ale Laboratorului se lărgesc. Bibliografiile au, desigur, un rol de seamă, inclusiv în difuzarea în străinătate a realizărilor românești, în intensificarea relațiilor noastre științifice internaționale. În acest scop s-a lucrat o bibliografie a studiilor românești de istorie universală. La al XV-lea Congres de Științe Istorică (București, august 1980) s-a difuzat o bibliografie analitică a demografiei istorice românești din anii 1972—1978, scrisă de secretarul Laboratorului²⁹; el a întocmit o nouă bibliografie, continuatoare a celei anterioare și referitoare la anii 1978—1984, care se va publica de asemenea într-o limbă de largă circulație. Activitatea noastră este cuprinsă în *Bibliographie Internationale de la Démographie Historique*, ca și în „Annales de Démographie Historique”, principala revistă de specialitate din lume. O strînsă legătură s-a stabilit între Laboratorul bucureștean și cel parizian, condus de J. Dupâquier, una din personalitățile cele mai de seamă ale demografiei istorice actuale; recenta sa carte *Pour la démographie historique* se constituie într-un realist program de cercetare³⁰. Universitatea din Roma s-a interesat de asemenea de activitatea noastră.

În spiritul acestor orientări — ca și al altora asemănătoare — ne propunem să acționăm și în viitor, avînd încredințarea că ele vor contribui la dezvoltarea pe mai departe a științei istorice românești, la creșterea prestigiului României socialiste în lume.

Louis Roman

NOTE

¹ Raportul precedent de activitate: „Revista de Istorie” 37, 12, 1984, p. 1228—1236. Cei ce vor utiliza date și concluzii ale comunicărilor și intervențiilor, prezentate rezumativ în rapoarte, sînt rugați să citeze autorul comunicării/intervenției date.

² C. Tudor, *Simpozionul „Permanență și continuitate în evoluția socio-demografică a Cîmpiei Bărdăganului”*, în „Revista arhivelor”, an. LX, vol. XLV, 4, 1983, p. 446—447 (inițiat de Filiala Arhivelor Statului Călărași și Comisia județeană de demografie).

³ Mai ales: P. Cernovodeanu, *Environment and History* . . ., în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, VI/1, ed. Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, D. Berindei, Edit. Academiei, București, 1980, p. 297—307; idem, *Importanța istoriei mediului înconjurător pentru demografia istorică*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 422—429.

⁴ La Uniunea Societăților de științe medicale — Filiala București (21 ianuarie 1985: analiza impactului factorilor ecologici și epidemici, împlețiți cu efectele războaielor și cotropirilor dușmane, asupra evoluției demografice și socio-economice a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, în secolele XIV—XVIII); la Institutul de Studii Sud-Est Europene (12 iunie 1985: cercetarea structurii și evoluției boierimii moldo-muntene în veacul al XVIII-lea).

⁵ V. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1975; M. Iosifescu, C. Moineagu, V. Trebici (coord.), Emiliana Ursianu, *Mică enciclopedie de statistică*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

⁶ Dintre lucrările dezbătute anterior la Laborator au mai apărut: St. Brezeanu, *Les „Daces” de Suidas* . . ., în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, XXII, 2, 1984, p. 113—122; Ș. Papacostea, *Din nou cu privire la demografia Țării Românești în secolul XV*, în „Revista de Istorie”, 37, 6, 1984, p. 578—581.

⁷ Pentru contribuția demoistorică a prof. Șt. Pascu a se vedea: L. Roman, în „Revista de Istorie”, 33, 7—8, 1980, p. 1588; idem, în „Journal of Family History”, Cambridge (Massachusetts, U.S.A.), 2, 2, 1981, p. 231—232.

⁸ Continuă studiul I.I. Adam, *La structure de la population de Transylvanie du point de vue des recensements hongrois de 1900 et 1910*, în *Populație și societate*, IV, ed. Șt. Pascu, „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, p. 98—106.

⁹ În lucrări mai vechi, autorul a inclus și aspecte demografice (îndeosebi D. Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, București, 1963/Societatea de Științe Istorice și Filologice). În vremea din urmă s-a ocupat și de analize demoistorice speciale (în special D. Berindei, Irina Gavrilă, *Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829*, în „Revista de Istorie”, 36, 4, 1983, p. 349—362).

¹⁰ Se încadrează într-o temă predilectă a cercetătorului: a se vedea mai ales G. Brătescu, *Sănătatea Bucureștilor (1862—1944)*, Edit. Medicală, București, 1970.

¹¹ Continuă o cercetare precedentă (M. Chiriță, *Sloboziile din Oltenia din perioada 1819—1831* . . ., în „Mehedinți — istorie și cultură”, Drobeta-Turnu Severin, IV, 1982, p. 147—158), precum și alte comunicări prezentate Laboratorului (mai ales „Revista de Istorie”, 36, 11, 1983, p. 1143).

¹² Se încadrează într-o mai veche preocupare (R.—Șt. Ciobanu, *Mediul înconjurător și societatea din Europa apuseană între secolele al XI-lea și al XIII-lea*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 439—447).

¹³ Calculele se bazează în principal pe datele din J.J. Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum (1774)*, ed. C. Feneșan, „Facla”, Timișoara, 1982. Se are în vedere întinderea medievală și modernă a Banatului: între Dunăre, Tisa, Mureș și munți.

¹⁴ Spre plăcuta surpriză a asistenței, autorul și-a prezentat comunicarea în limba română.

¹⁵ Continuă discuția din M. Manea, *Revocarea edictului din Nantes (1685) și consecințele sale*, în „Revista de Istorie”, 36, 5, 1983, p. 497—509.

¹⁶ În preocupările sale de istorie feudală autorul a inclus și aspecte demoistorice (*vide* îndeosebi R. Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, Edit. Științifică, București, 1974).

¹⁷ Continuă comunicări anterioare ale cercetătorului la Laborator („Revista de Istorie”, 36, 11, 1983, p. 1144; 37, 12, 1984, p. 1236).

¹⁸ Rezultă din cercetările interdisciplinare ale autoarei, care a realizat și importante lucrări de istorie economică (Ecatarina Negruți-Munteanu, *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864*, Contribuții, red. V. Popovici et al., Edit. Academiei, 1963, p. 9—168), dar și o susținută activitate demoi-torică, încununată cu frumoasa carte recentă (Ecatarina Negruți, *Salul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984/Universitatea „Al.I. Cuza”)).

¹⁹ Dezvoltă mai departe o cercetare precedentă: P.I. Panait, *Considerații privind demogra-fia teritoriului ilfovean în secolele XV—XVI*, în „Ilfov — file de istorie”, ed. V. Vrabie, Cristina Harhoiu, București, 1978, p. 169—172.

²⁰ Preocuparea autorilor pentru asemenea importante studii se vedește și în S. Rădu-lescu-Zoner, Irina Ga vrilă, *Cu privire la structura populației orașului București în epoca Unirii Principatelor*, în „Revista de Istorie”, 37, 1, 1984, p. 47—62.

²¹ V. Trebici, *Conferința internațională asupra populației. Mexic, 6—14 august 1984*, în „Viitorul social”, 73, 1, 1985, p. 73—76.

²² Începută într-o altă comunicare la Laborator („Revista de Istorie”, 37, 12, 1984, p. 1234).

²³ Continuarea multor studii precedente: V. Săhleanu, *Principiile cercetării metodologice în complex*, în *Dialectica metodelor în cercetarea științifică*, II, Edit. Științifică, București, 1960, p. 103—108; idem, *Ruralul, cadru specific de sănătate și patologie umană. În Aspecte istorice ale medicinei în mediul rural. Studii și note*, red. dr. G. Brătescu, Edit. Medicală, București, 1973, p. 319—325; idem, *Perspectivă sistemică — vechi și noi — în ecologia așezărilor umane, în Ciber-netica și mediul*, Deva, 1975 (Casa Corpului Didactic), p. 143—152; idem, *Comentarii filosofice la ecologie, în Ecologie și protecția ecosistemelor*, IV, București, 1984, p. 17—26; etc.

²⁴ A înglobat de mai multe ori în analizele sale aspecte demoi-torice (L. Boia, *On the History of Rumanian Immigration of America: 1900—1918*, în „Rumanian Studies”, ed. K. Hitchins/Univ. of Illinois/ et al., Leiden/Netherlands/, III, 1973—1975, p. 61—76; idem, *Relation-ship between Romanians, Czechs and Slovaks (1848—1914)*, translated from the rom. by Sanda Mihăilescu, Edit. Academiei, București, 1977; etc.).

²⁵ Autorul are importante cercetări în problemele abordate (mai ales D. Nicolăescu-Ploșor, Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funcrar la populațiile vechi din Româ-nia*, Edit. Academiei, București, 1975).

²⁶ Duce mai departe o cercetare precedentă (L. Mărghitan, *Continuitate dacică, daco-romană și românească pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*, în „Academia R.S. România. Memorii Secției de științe istorice”, Seria IV, t. VI, 1981, p. 153—159).

²⁷ Elena Siupiur, *Bălgarskata emigrantska inteligenciija v Rumâniija prez XIX vek*, Sofija, Izd. na BAN, 1982; eadem, *Intelectualii bulgari de emigrație în România în secolul al XIX-lea*, în *Studii istorice sud-est europene. Culegere*, II, ed. E. Stănescu, Al. Duțu, Edit. Academiei, București, 1984, p. 114—162.

²⁸ *Naștinea română. Geneză, Afirmare, Orizont contemporan*, cd. Șt. Ștefăncescu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984 (Institutul de Istorie „N. Iorga”).

²⁹ „Revue Roumaine d’Histoire”, XIX, 1, 1980, p. 85—127.

³⁰ Recenzie în „Revista de Istorie”, 38, 2, 1985, p. 222—226.

SIMPOZION PRIVIND ISTORIA ȚĂRĂNIMII ÎN ROMÂNIA

În organizarea Secției de istorie a Academiei R.S.R. a avut loc în ziua de 25 iulie 1985 o dezbateră privind unele probleme și aspecte asupra stadiului monografiei în curs de elaborare, *Istoria țărănimii în România din cele mai vechi timpuri pînă la zi*.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de academicianul Ștefan Pascu, președintele Secției de istorie a Academiei R.S.R. și totodată redactorul responsabil al lucrării. S-a arătat importanța deosebită a realizării unei astfel de teme atât de legate de întregul trecut istoric și de prezentul socialist al poporului român.

Prima comunicare a simpozionului a fost prezentată de academicianul Ștefan Pascu și s-a referit la *Structura juridică a țărănimii din Transilvania medievală*. A fost o sinteză a conclu-ziilor cunoscute la care au ajuns istoricii, specialiștii în drept vechi românesc precum și o serie de precizări și ipoteze inedite prezentate de vorbitor. Rezultă că în Transilvania procesul iobă-girii, raporturile între marii feudali și țărani aserviți au cunoscut forme particulare și diferențiate de la o epocă la alta sau de la o regiune la alta.

În continuare Florin Constantiniu a tratat tema *Originile țărănimii dependente (secolele XIV—XVI)* cu privire specială a situației din Țara Românească. Vorbitorul a prezentat puncte de vedere personale atât privind vechimea procesului de legare a țărănimii pe pămînt, a cauzelor

și evoluției acestui proces îndeosebi începînd cu secolele XVI insistînd, în încheiere, asupra cauzelor care au determinat legislațiile lui Mavrocordat.

Țărănimea în epoca modernă a constituit tema propusă spre dezbateri de Damian Hurezeanu care a făcut un amplu expozeu asupra mutațiilor structurale, de ordin social, al mentalităților colective ce însoțesc procesul trecerii de la feudalism la capitalism. Vorbitorul a dezvoltat o serie de teze privind fazele și principalele momente de dezvoltare capitalistă a agriculturii în epoca modernă, cauzele care au determinat nedesăvîrșirea burhezo-democratică a raporturilor de muncă, caracterul endemic al frămîntărilor și răscoalelor țărănești care vor culmina cu tragicul moment 1907.

Simion Retegan s-a ocupat de *Situația juridică a țăranimii din Transilvania în epoca modernă* îndeosebi după revoluția 1848—1849 despre consecințele pe plan agrar ale instituirii absolutismului austro-ungar. În condițiile dezvoltării capitaliste, stratificarea țărănimii va cunoaște un ritm puternic și diferențiat de la o zonă la alta ea resimțîndu-se chiar în entități aparent închise de genul comunităților grănicerești.

Traian Udrea s-a ocupat în comunicarea sa de *Evoluția și caracterul relațiilor de dijmă în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial* pledînd, pe baza cercetării a numeroase materiale de arhivă locală, în sprijinul tezei că după reforma agrară din 1921 și în condițiile atragerii puternice a țărănimii la piața capitalistă relațiile de dijmă capătă la rîndul lor un caracter predominant capitalist, cazurile de dijmă la tarla, rușeturi diverse constituind excepții, rămășițe nesemnificative ale unor epoci revoluate (după date în 1935 astfel de relații de dijmă au fost surprinse doar în cazul a 4—5 % din totalul învoielilor agricole).

După prezentarea celor 5 comunicări au urmat dezbateri la care au participat Constantin Bălan, Ioana Constantinescu, Dan Berindei, Emil Lazea, Damian Hurezeanu și Traian Udrea. Pe lângă relevarea calității comunicărilor și importanței temei dezbătute, unii vorbitori au insistat asupra unor aspecte concrete sau de principiu ca: legătura lui Mihai Viteazul, problema sfărîmării unității satelor devălmășe ca urmare a apariției unor cumpărători externi de ocini, necesitatea abordării mai ample a unor situații privind viața cotidiană, orizontul cultural și mentalităților din mediul rural de-a lungul secolelor.

O serie de vorbitori au propus continuarea dezbaterilor privind istoria țărănimii, organizarea unor dezbateri speciale referitor la unele probleme controversate de conținut, terminologie etc.

În încheierea simpozionului, academician Ștefan Pascu a apreciat pozitiv atât conținutul comunicărilor prezentate cît și al discuțiilor, considerînd justificate propunerile ridicate în sprijinul elaborării istoriei țărănimii și totodată în vederea publicării unor studii monografice privind această temă. Pe baza materialelor redactate deja în primă formă urmează să fie supuse dezbaterii în cursul acestui an planuri tematice largite și complete pe baza unor concluzii și interpretări ale monografiei *Istoria țărănimii* lucrare ce se prevede a apare în două voluminoase tomuri.

Traian Udrea

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN REPUBLICA DEMOCRATĂ GERMANĂ

În baza acordului de colaborare dintre Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România și Academia de Științe a Republicii Democrate Germane, la începutul anului 1985 am întreprins o scurtă călătorie de studii în R.D.G. Călătoria a avut ca obiectiv documentarea cu privire la relațiile româno-germane și la politica externă a Germaniei în general și cu precădere față de țările din sud-estul Europei, în ajunul și la începutul celui de-al doilea război mondial.

Programul de lucru mi-a permis cercetări de cite o săptămînă la Deutsche Statsbibliothek în Berlin, la Zentrales Staatsarchiv Potsdam și la Deutsche Bucherei din Leipzig.

Fără a stăruii aici asupra caracteristicilor și importanței instituțiilor din R.D.G. mai sus menționate în care mi-am desfășurat activitatea — cunoscută, de altfel, cititorilor „Revistei de istorie” — doresc să semnaliez în continuare doar cîteva dintre documentele mai importante depistate și cercetate în arhiva din Potsdam în cele cîteva zile avute la dispoziție.

Datorită importanței sale reține atenția în primul rînd un grup de documente care cuprinde informații inedite de primă mărime cu privire la pregătirile de război ale Germaniei naziste și la problema, dezbătută în continuare intens în istoriografia mondială, dacă războiul a izbucnit întimplător în anul 1939 sau el a fost rezultatul unei agresiuni programate din partea lui Hitler.

Pe baza documentelor recent depistate în Zentrales Staatsarchiv Potsdam, între care se află și o serie de directive ale lui H. Göring, se poate stabili că în primele săptămâni după încorporarea Austriei de către Germania nazistă, Hitler s-a decis să devanseze termenele prevăzute inițial pentru ca Germania să încheie pregătirile militare și să fie aptă de a purta războiul. Termenele inițiale plasau acest moment mai întâi la sfârșitul anului 1940 (vezi memorandumul lui Hitler, din august 1936, cu privire la „planul de patru ani”) apoi în anii 1943—1945 (vezi „protocolul Hossbach”).

Documentele cercetate la Potsdam demonstrează însă că în mai-iunie 1938 s-a trecut la un nou program intensificat care subordona constituirea rezervelor de materii prime, investițiile, sistemul financiar, utilizarea forței de muncă, nivelul consumului etc., unicului scop ca economia germană să fie aptă de a face față unui război începând cu anul 1939. Aceste documente relevă veriga care lipsea în programul agresiunii planificate a Germaniei naziste, permit o mai bună înțelegere a deciziilor lui Hitler la consfătuirile din 23 mai și 22 august 1939 și contribuie, după opinia noastră, la înlăturarea speculațiilor istoriografice cu privire la caracterul accidental sau conjunctural al declanșării celui de-al doilea război mondial în anul 1939.

Cu prilejul aceleiași documentări în arhiva din Potsdam am cercetat un număr de dosare privind comenzile de armament în Germania ale țărilor din sud-estul Europei în special în anii 1935—1941. Aceste dosare completează într-o însemnată măsură informațiile referitoare la aceeași problemă depistate în alte arhive germane și relevă importante implicații economice și politice ale comenzilor de armament în raporturile dintre Germania și statele din Europa dunăreană și balcanică.

În acest cadru au fost cercetate și numeroase dosare privind România (misiunea lui N. Malaxa în 1936 în Germania, comenzile românești de armament în Germania în anii 1936—1941, prețurile și termenele de livrare etc.). Documentele permit înregistrarea a două tendințe la nivelul conducerii politice, economice și militare germane în legătură cu problema comenzilor de armament pentru România care aveau, ambele la bază, teama că România ar putea utiliza armamentul contra Germaniei sau în scopuri contrare intereselor germane. Ca urmare la anumite nivele militare și politice germane se manifesta o opoziție sau rezervă față de livrarea de armament mai ales de tip perfecționat, României; pe de altă parte, guvernul din Berlin era interesat ca pe baza comenzilor românești de armament și utilaje pentru industria de armament, Germania să obțină materii prime și în special petrol din România și totodată spera să poată dispune pe această cale de pirghii de influență asupra politicii românești.

Recenta vizită la Zentrales Staatsarchiv din Potsdam mi-a permis, de asemenea, consultarea unui grup de dosare — depistate într-o precedentă călătorie cu aproape două decenii în urmă — care cuprind traduceri ale unor documente privind politica internă și externă a regimului nazist descoperite de serviciile speciale germane în arhivele din Praga după martie 1939. Între acestea se află note de convorbiri ale președintelui Republicii cehoslovace sau ale ministrului de externe cehoslovac, rapoarte privind evaluarea politicii germane de către diplomați și oameni politici cehoslovaci și interlocutorii lor străini, note ale unor germani aflați în opoziție cu regimul nazist. În acest context reține, între altele, atenția un material dactilografiat, de câteva zeci de pagini, care a fost transmis cu mari precauțiuni, în trei tranșe, din Germania în Cehoslovacia. Documentul cuprinde o analiză a situației interne și externe a regimului nazist în vara anului 1938 întreprinsă în fața unui cerc opoziționist clandestin din regiunea Köln, autorul analizei fiind foarte probabil diplomat de carieră.

Documentele la care ne-am referit mai sus ca și altele, depistate în arhiva din Potsdam și consultarea a numeroase lucrări în cele două mari biblioteci menționate au permis o salutară lărgire a bazei documentare pentru lucrări în curs de elaborare și relevă din plin utilitatea unor asemenea stagii de documentare — chiar dacă mărimea lor nu este cea optimă — atât pentru studiile de istorie românească, cât și pentru, mai ales, cercetarea unor aspecte ale istoriei relațiilor internaționale și ale istoriei universale.

Ioan Chiper

DAN SMÂNTĂNESCU, *Drumurile lui Ion Neculce*, Edit. Sport-Turism, București, 1984, 281 p.

Cu câțiva ani în urmă, relativ tână editură Sport-Turism a luat laudabila inițiativă de a alătura publicațiilor sale de caracter sportiv sau turistic o serie intitulată *Pe urmele lui ...* în care, subliniindu-se, în măsură mai mare sau mai mică, nota de călătorie și de variație a peisajului, și-au găsit locul și o seamă de figuri reprezentative ale literaturii și istoriei noastre (Eminescu, Kogălniceanu, Pârvan, Sadoveanu, Bălcescu ș.a.).

Dintre cărțile referitoare la personalitățile literaturii române vechi am reținut *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, de Radu Ștefan Ciobanu, apărută în 1982, lucrare care ni s-a părut că îmbină în mod fericit nota documentară, adevărul istoric, inclusiv unele contribuții personale, cu interesante incursiuni în arhitectura și pictura murală a timpului de pe întinsul Munteniei, susținute de o bogată și potrivită iconografie.

De curând, editura a pus la dispoziția publicului cititor o nouă lucrare privind o altă personalitate a literaturii noastre vechi, marele cronicar moldovean Ion Neculce, a cărui viață este prezentată de Dan Smântănescu. Derogând ușor de la emblema seriei, în loc de *Pe urmele lui ...*, autorul își intitulează lucrarea *Drumurile lui Ion Neculce*.

Cartea lui Dan Smântănescu se deosebește radical de cea amintită a lui Radu Ștefan Ciobanu. Renunțând la încorsetarea strict documentară, autorul a ținut să dea mai ales o operă literară, alăturând fondului istoric general al biografiei neculciene o seamă de episoade și personaje anume create, brodate pe cursul, văzut destul de sumar și inegal, al vieții cronicarului, cum sînt: prietenii lui Neculce cronicarul cu tânărul oștean Florin Cîrje și cu ... tătarul Adli Cazar, idila dintre Anca, fiica lui Dediul Arbănașul spătarul, viitoare doamnă a lui Mihai Racoviță, cu Florin Cîrje, episodul dramatic, cu ecouri gogoliene, al iubirii dintre pajul Mezepa, mai târziu hatman al cazacilor, și tânăra contesă poloneză Sirojewsky, povestea vieții tătarului Adli Cazar sau puțin verosimilul episod Florica — Carol al XII-lea al Suediei și altele, în prezentări care se străduiesc să redea, uneori în reușite și plăcute pagini descriptive sau evocatoare, sub influența vădită a modului sadovenian, culoarea, limba și atmosfera timpului, folosindu-se, pe ici pe colo, citate, expresii sau imitații din vorbirea lui Neculce, așa cum o cunoaștem din cronică.

Cu toate că autorul arată, într-o încheiere, că „ce am împlinit cu închipuirea, urzit iaste în matca adevărului de care am cercat, cu nevrednicile mele puținți, a nu mă depărta” (p. 281), cu regret trebuie să observăm că, în multe privințe, însăși această „matcă a adevărului” este respectată într-un mod cu totul personal. Deși biografia cronicarului Ion Neculce a cunoscut, după Eliberare și, mai ales, după apariția noii ediții științifice a cronicii, datorite lui Iorgu Iordan (1955; 1959), serioase completări și riguroase corecturi, contribuții ale istoricilor și istoricilor literari, incluse, cele mai multe, pînă și în capitolele corespunzătoare din manualele școlare, fără a mai vorbi de cele universitare, *Drumurile* lui Dan Smântănescu conservă, în ce-l privește pe cronicar — și nu numai pe el — vechi și supărătoare confuzii și inadvertențe.

Fără a pătrunde pînă în cele mai nelsemnate amănunte, ne simțim datori să semnalăm aici o parte din aceste confuzii și greșeli istorice, spre a preveni nedumerirea celor mai mulți dintre cititorii acestei cărți, cunoscători, măcar din școală, ai adevăratei biografii a cronicarului și a mediului în care a trăit. Le-am notat pe măsura lecturii.

Se păstrează, în privința tatălui cronicarului (p. 7, 13, 14, 20, 24 etc.), vechea confuzie Neculce vistierul — Enache grămaticul. Tatăl cronicarului a fost Neculce vistierul, mort cînd fiul avea 4—5 ani; Enache grămaticul este tatăl vitreg, al doilea soț al Catrinei Neculce, mama. E vorba de două persoane distincte. Nu a existat un „Enache Neculce”. Cel care moare la Tg. Ocna este Enache grămaticul (p.36). Neculce vistierul era vistier mic, nu mare sau *vel* vistier și, ca atare, nu făcea parte din divanul domnesc cum îl prezintă autorul (p. 13, 17).

Viitorul cronicar n-a crescut prea mult la Prigoreni (p. 18), pentru că de la 4—5 ani, imediat după moartea tatălui, a fost luat și crescut de bunica Iordăchioaia visterniceasa la Blăjești, lângă Pașcani, unde aceasta își avea propria moșie; *bunica* îi spunea povești, dîndu-i chiar informațiile istorice din care unele vor apărea în „O samă de cuvinte”, cum arată cercetătorii, iar nu un Moș Gheorghe (p. 18).

Părăsirea Moldovei și refugiul familiei cronicarului în Țara Românească au fost determinate de năvălirea polonilor și omorirea lui Enache grămaticul, în 1686; plecarea s-a făcut la inițiativa și sub conducerea bunicii Iordăchioaia visterniceasa, iar nu din îndemnul lui Enache (p. 34). Aici apare o serioasă confuzie: Iordăchioaia visterniceasa, bunica cronicarului, mama Cătrinei Neculce, era moldoveancă get beget, din părțile Bucovinei, fiica fostului mare logofăt Gavrilaş Mateias, și în nici un caz nu era rezidentă în Muntenia unde ar fi avut și casă în București (p. 34; 42); cit despre mama cronicarului Catrina, născută și ea în Moldova, nu putea fi cănată, de visterniceasă, mama ei, care ... o primea în București, că fusese „dusă de atîlția ani pe alte meleaguri” (p. 43). „Surorile vitrege, Maria și Sanda” (p. 41), „vitrege” fără nici o explicație în contextul povestirii, erau într-adevăr fetele lui Enache grămaticul. Șerban Cantacuzino, domnul Munteniei, era nepot Iorăchioaiei, iar nu văr (p. 42); soțul ei, Iordache Cantacuzino, mare vistier în Moldova, era frate cu Constantin Cantacuzino, postelnicul din Muntenia, tatăl lui Șerban. Miron Costin în mod exagerat putea fi apreciat sub forme ca „cit de bătrîn era” (p. 56) sau „unerii lui nu mai puteau duce povara grijilor domniei” (p. 57), pentru că atunci cînd a fost omorît nu avea decît 58 de ani. Ion Neculce nu poate fi numit „din Țara de Jos” (p. 94); Prigoreni, lingă Tg. Frumos, nu făceau parte din Țara de Jos iar mai tîrziu, cînd a devenit mare vornic, dregătoria lui era „mare vornic de Țara de Sus”. Cronicarul revenea în Moldova, după refugiul muntenesc, prin 1690, nu în 1693, cînd murea Constantin Cantemir (p. 96—97). Preda Proceanul a fost spînzurat la Rușii de Vede, nu în București (p. 98), iar Neculce nu-l putea vedea atîrnînd în ștreang pentru că faptul se petrecea în 1693 cînd cronicarul se afla de trei ani înapoi în Moldova. Este greu de presupus că Brincoveanu putea încredința „cărți” cu conținut secret unui tinerel de 18 ani, cit avea Neculce cînd se întoarce acasă în Moldova (p. 103). Domnii Moldovei se încoronau, potrivit tradiției, la biserica Sf. Nicolae din Iași, nu la Sf. Spiridon (p. 107). Dimitrie Cantemir (născut în 1673) nu putea fi numit „copil încă” (p. 108) în 1693, cînd primea tronul pentru prima dată — avea 20 de ani! — iar mai tîrziu, în 1710, cînd devenea domn a doua oară, Neculce nu era îndreptățit să-i spună „ascultă sfatul meu ca mai vîrstnic” (p. 243), pentru că, de fapt, erau cam de aceeași vîrstă (Neculce, născut în 1672). Curtea Veche din București nu era pe deal (p. 134); se afla pe malul stîng al Dîmboviței; dealul începea pe malul drept, către Mitropolie. Neculce n-a plecat la Țarigrad să-l sprijine pe Mihai Racoviță, mazilii (p. 174 și urm.), ci, dimpotrivă, să-l pîrască, în avantajul noului domn, ce va fi numit de turci, Antioh Cantemir, cu care era rudă. Mai tîrziu, cronicarul nu putea fi caimacam (locțiitor al domnului) din partea lui Racoviță (p. 192), dovadă că imediat ce domnul, numit a doua oară, ajunge în Moldova, Neculce se refugiază în Polonia; e o interpretare eronată a textului din cronică (ediția Iorgu Iordan, 1959, p. 182); Neculce era caimacamul lui Antioh Cantemir, cit acesta se afla la Tighina pentru fortificarea cetății din dispoziția turcilor. Cronicarul n-a fost staroste de Cernăuți, sub Mihai Racoviță (p. 216—217), ci sub Nicolae Mavrocordat. Cu referire la copiii lui Ion Neculce se vorbește numai de „Ilenčuța și Iliuță” (p. 255 etc.); în afară de aceștia, cronicarul a mai avut însă doi băieți, Gavril și Alexandru, primul mai mare decît „Iliuță”; în fine, Neculce n-a încput să-și scrie cronică în 1743 (p. 278—279), abia cu doi ani înainte de moarte, ci de prin 1732—1733, cum au documental cercetătorii, dintre care unii cred, fără temeii, chiar din tinerețe.

Și unele amănunte preluate din cronică sînt interpretate greșit: „sfatul înșelător” pe care Miron Costin îl dă lui Duca, la Domnești, de a rezista podghiazului de cazaci și poloni care urmărea să-l prindă pe domn (*Cronica*, 1959, p. 77) nu poate fi interpretat ca „îndemn viclean” (p. 30); Miron Costin era de bună credință față de Duca; Neculce vrea să spună că el doar s-a înșelat în aprecierea situației. Dediul care îl trădează pe Duca, deschizînd podgheazului porțile, nu este Dediul serdarul (p. 30), este Dediul bulubaș (*Cronica*, p. 80); serdarul, Dediul Arbănașul, personaj important în povestirea lui Smântănescu, era afară din curte, cu Buhuș batmanul, și se străduia să-l salveze pe domn. Mitropolitul Dosoftei n-a fost răpit de Sobieski, a plecat de bună voie cu polonii și în nici un caz n-a fost supus „celor mai mari umilințe” (p. 39); Neculce arată, dimpotrivă, că era mult apreciat de Sobieski (*Cronica*, p. 98).

Lipsa de stăpînire a mediului moldovenesc din vremea lui Neculce, în contrast cu dorința autorului de a crea „culoarea locală”, dă ocazie la numeroase stîngăcii: „coana Catrina” (p. 9, 11) și *băbaca* (p. 62) duc mai degrabă către 1848 și „coana Chirița” a lui Alecsandri decît în sec. al XVII-lea; *camera* Cătrinei (p. 9), nu e în consens cu timpul; pe atunci se spunea *odaie*; *acilea* (p. 58) nu e un moldovenism; *caracuda* (p. 28) este un anacronism, preluat din arsenalul glumelor jumimiștilor; *ișlic*, căciula purtată, se spune, de boieroaicele din București (p. 40), este explicat, în nota 2, pe aceeași pagină, ca „purtată de domn” !; anul 1684 nu corespunde cu „leatul 8194” (p. 32), ci cu 7192; transformarea anilor de la „făcerea lumii” (leatul) în anii erei noastre se face scăzînd 5508 (pentru luna sept.-dec. se scade 5509); domnii Moldovei și ai Munteniei nu erau „căftăniți” de „vlădica” (= mitropolitul) (p. 41); căftănirea, care însemna îmbrăcarea domnului cu un caftan deosebit, o făcea marele vizir sau un reprezentant al său, fie la Țarigrad, fie în țară; mitropolitul oficia în țară numai slujba creștină de încoronare; *Paul Bujoreanu* (p. 54), între complotiștii împotriva lui Con-

stantin Cantemir, este *Pavel Bujoran*; Paul nu este nume ortodox în sec. al XVII-lea; el a fost preluat de autor dintr-o traducere mai puțin fericită a *textului latin* al *Vieții lui Constantin Cantemir*, scrisă de fiul său Dimitrie, sau dintr-o lucrare modernă referitoare la problemă, avind aceeași sursă; Gheorghe Rosset vistierul (p. 102) este aceeași persoană citată sub Iordachi Ruset (p. 50, 128 etc.), așa cum îl dă de repetate ori și Neculce în cronică; Savil Zmucilă (p. 221, 252) este, corect, Savin Zmucilă, cum apare la Neculce; localitatea Zagarenca (p. 245, 252) este, de fapt, Zagaranca, ca la Neculce; de cail domnești se ocupau și răspundeau comișii, nu arinașii (p. 172) cum arată D. Smântănescu; șalvare (p. 180) este o arhaizare nefericită; și în sec. XVII se spunea tot șalvari; jupineasa lui Bogdan Lupul hatmanul nu era numită, pe atunci, „hătinașea Bogdana Lupul” (p. 196), ci Bogdănoaia sau Lupa; *a prinde limbă* (p. 201), nu înseamnă a lua informații verbale de la unul sau altul, cum lasă să se înțeleagă autorul, ci *a prinde un om* din oastea sau anturajul dușmanului, spre a obține de la el, eventual cu forța, informații utile pentru a-l înfringe pe dușman; „vin din *cel frîncesc*” (p. 247) nu înseamnă franțuzesc, cum crede autorul, ci italianesc; Neculce (*Cronica*, p. 232) vorbește de „vin de la franțuji”; „țaru Petru” (p. 237, 242), fără articol, este o arhaizare nejustificată; și Neculce scria „țarul” (*Cronica*, p. 159).

Supărătoare sînt inconsecvențele în transcrierea unor nume — Niculac (p. 128) și Nicolae Costin (p. 129); Ienachi (p. 13, 24 etc.) și Enache Neculce (p. 13, 25 etc.); generalul Levenshaupt (p. 124) și, corect, Levenhaupt (p. 215), feldmareșalul Șeremet (p. 241, 242, 245, 266) și Șeremetieff (p. 250, 251) — de la o pagină la alta și chiar pe aceeași pagină, precum și mult prea numeroasele greșeli de tipar, din care dăm citeva, exemplificativ: nea (p. 26), pentru ne-a; un crop (p. 32), pentru uncrop; Arhinoaia (p. 32), pentru Arhipoia; Cindui (p. 34), pentru Ciudin; sfătuiindu-se (p. 39), pentru sfădindu-se; Antiohel hatmanul (p. 97), pentru Antiohie; Radu Haiaghi (p. 97), pentru Hațaghi, tinerelului (p. 93), pentru tineretului; 11 iunie (p. 159), pentru 11 iulie; înmormîntată (p. 165), pentru înmormîntate, dacă nu e o greșeală de acord a autorului; Zmerilă (p. 252), pentru Zmucilă și altele.

Iconografia, destul de bogată și reprezentativă, conține, din păcate, unele confuzii și nesiguranțe în textul legendelor; traducerea *Descrierii Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, în limba germană, la Frankfurt și Leipzig, nu s-a publicat în 1734 ci abia în 1769, ed. I, și 1771, ed. a II-a; după cit se poate citi pe coperta reprodușă, se pare că este vorba de ediția din 1771; în 1734 a apărut, în traducerea engleză, la Londra, *Istoria imperiului otoman*; pe domnitorul Moldovei, ulterior și al Munteniei, Nicolae Alexandru Mavrocordat, nu-l chema și Ioan; acest „Ioan” este întregirea greșită de către unii dieci ai secolelor trecute a particulei domenișă „Io”; Constantin Mavrocordat, prezent în două portrete, indicat corect, în primul, „domn al Moldovei și al Munteniei în mai multe rinduri”, apare în al doilea cu indicația, în paranteze, 1733—1743, fără altă explicație; acest interval cuprinde, în realitate, primele două domnii ale lui Const. Mavrocordat în Moldova, intersectate de domnia lui Grigore al II-lea Ghica (1735—1741) și ea întreruptă de un interregn de două luni, în 1739; o situație asemănătoare în legenda portretului lui Mihai Racovița: se indică, în paranteze, 1707—1709, ceea ce înseamnă a doua domnie moldoveană, deși se cunoaște că acesta a domnit de trei ori în Moldova și de două ori în Muntenia; „ediția din 1936 a Letopiseșului lui Ion Neculce, îngrijită de profesorul Nicolae Cartoian”, sub ilustrația copertei volumului respectiv, este în flagrantă contradicție cu însuși conținutul ilustrației, unde se află înscris, cu litere mari, vizibile, „îngrijită de Al. Procopovici”; Nicolae Cartoian dirija frumoasa colecție „Clasicii români comentați” de la editura Scrisul românesc din Craiova, în anii antebelici, unde a apărut, între multe altele, și această ediție a *Cronicii* lui Neculce; ediția *Letopiseșului* lui Ion Neculce, în seria „Patrimoniul”, a editurii Minerva, n-a apărut în 1980, cum se înscris în legenda ilustrației ce reprezintă coperta, ci în 1975.

Ca aspect de ansamblu, însuși portretul marelui cronicar, așa cum se desprinde din cartea lui Dan Smântănescu, ni se pare că a fost conceput sub o optică nu prea potrivită cu personajul. Neculce, care trăiește, cu deosebire, în conștiința românească, ca mare creator de literatură și limbă veche, ca „cel dintîi povestitor artist al nostru”, cum spune Sadoveanu, și care s-a interesat efectiv de scrisul înaintașilor săi cronicari, ale căror opere le-a cunoscut și le-a apreciat, apare în cartea de care ne ocupăm, încă din copilărie, ca un om al armelor, pus pe fapte vitejești, neglijîndu-se total preocupările și căile — „drumurile” ! —, care l-au condus către marea lui realizare, care este cronică, letopiseșul.

În urma tuturor celor arătate, considerăm că, în ceea ce privește modul în care s-a realizat această carte, o parte revine și editurii. Colaborînd cu un autor nerecomandat, prin lucrările sale anterioare, drept cunoscător al evului mediu românesc și al literaturii cronicărești moldovene, era datoare, dat fiind subiectul, să asigure cărții un prealabil și competent control științific, chiar dacă lucrarea purta un accentuat caracter literar.

Prestigioasa *Biblioteca de filosofie a culturii românești*, îngrijită de Valeriu Răpeanu și găzduită de Editura Eminescu s-a îmbogățit de curând cu volumul I. C. Filitti, *Opere Alese*, editat de Georgeta Penelea.

După ce în 1980 readusese în circuitul marelui public o operă fundamentală a lui Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* și în 1983 un mănunchi reprezentativ din lucrările lui Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, animatorul colecției a invitat-o pe Georgeta Penelea să pregătească un volum din creația celui revendicat deopotrivă de istorici și de juriști drept un precursor în tratarea unor aspecte fundamentale din domeniul istoriei și al istoriei dreptului. Alegerea lui Valeriu Răpeanu ni se pare binevenită deoarece din mai multe puncte de vedere I. C. Filitti reprezintă un „caz”.

Diplomat și jurist, după ce își ia la Paris în 1901 licența cu o teză de istorie diplomatică, I. C. Filitti se apropie de cercetarea istorică cu o stăruință și competență care îi asigură rapid notorietatea printre contemporani fără a-l afilia însă vreodată unei școli istorice. Profesind toată viața principii conservatoare, în activitatea științifică s-a manifestat ca un spirit luminat, obiectiv, preocupat să dea la iveală adevărul istoric. În sfârșit, apreciat în comparație cu specialiștii din generația sa, el se detașează prin rigoarea dusă la pedanterie a studiilor sale ceea ce constituie nu numai un titlu de laudă pentru sine dar și o pilduitoare probă de felul cum trebuie scrisă istoria în general. Astfel una din valențele de căpetenie ale acestui volum ni se pare posibilitatea oferită publicului larg de a stabili un contact nemijlocit cu opera temeinică, armonioasă, austeră chiar, a unui adevărat „caracter”.

Selecția este anevoioasă, căci independent de domeniul în care s-a manifestat (istorie politică, istorie diplomatică, istoria dreptului, a relațiilor agrare, a instituțiilor, genealogie, istorie eclesiastică, cronologie, iconografie) contribuțiile sale și-au păstrat o valoare nealterată. Reeditarea integrală rămâne totuși o imposibilitate materială și titlurile alese mi se par în deplină măsură semnificative pentru restituirea imaginii polivalente a lui I. C. Filitti, astfel: *România față de capitulațiile Turciei* (1915), *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1829* (1932) și *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864* (1935). Prima dezbate problema raporturilor bilaterale româno-turce în secolul al XIX-lea. I. C. Filitti prezintă cu precizia juristului și cu seriozitatea omului de știință stadiul acestor relații, rolul interesant al marilor puteri în procesul desprinderii treptate a românilor de sub tutela otomană ca și acel „fait accompli” practicat de ei în relațiile cu Poarta Otomană la 1859 prin realizarea Unirii Principatelor sau la 1877 prin proclamarea independenței de stat.

Din sfera istoriei politice, căreia, proporțional cu restul operei, I. C. Filitti i-a consacrat cel mai mare număr de pagini, editoarea s-a oprit la volumul de început al trilogiei care acoperă răstimpul 1821—1848. La prima vedere reeditarea concomitentă a monografiilor *Principatele române de la 1823 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, (1834) și *Domniile române sub Regulamentul Organic. 1834—1848* (1915) ar fi oferit tabloul complet al istoriei românilor între cele două revoluții. Opțiunea este însă îndreptățită căci cele două lucrări sînt de caracter special, ceea ce le restringe audiența mai mult la confreria istoricilor, juriștilor sau sociologilor. Apoi volumul *Frământările...*, care pune accentul în primul rînd pe revoluția condusă de Tudor Vladimirescu, poate fi înscris cu cinste în bogata și atât de controversată exegeză a anilor de început ai epocii moderne. Chiar dacă în istorie nu poate fi vorba de competiție, fiecare generație simțind nevoia să se pronunțe asupra evenimentelor cruciale din viața patriei, trebuie spus că lucrarea lui I. C. Filitti a rezistat admirabil timpului și în fața unei producții istoriografice animată adeseori de spirit partizan, de gustul polemicii, de trecătoarea modă.

Piesa de greutate a ediției de față rămîne, incontestabil, *Proprietatea solului...* Ea este rezultatul unor minuțioase cercetări, întemeiate toate pe o impresionantă informație. De altfel, însușirea de excepție a acestui specialist rămîne interpretarea documentelor. Ambiția de a avea o documentație exhaustivă asupra subiectului l-a urmărit toată viața și contrarierea lui era nemăsurată cînd, după publicare, constata singur sau i se semnalau de către alții izvoare necercetate. Butada lui N. Iorga despre prima zi de librărie urmată de o noapte de coșmar trebuie să fi avut o rezonanță acută la acest cercetător a cărui exigență cu sine și cu ceilalți a rămas proverbială. Valorificînd o impresionantă documentație, coroborată cu sinteza cercetărilor anterioare în domeniul relațiilor agrare, I. C. Filitti oferă o monografie de certă expresivitate care, la 50 de ani de la apariție, rămîne un reper memorabil în studierea problemei.

Tipul de ediție la care s-a oprit colecția dirijată de Valeriu Râpeanu presupune și o participare substanțială a editorului. În cazul de față ediția a beneficiat de îngrijirea Georgetei Penelea a cărei experiență în materie este bine cunoscută. După cele cinci volume din *Oratoria* lui M. Kogălniceanu și un prim volum dintr-o serie de *Opere* N. Iorga, lucrarea de față face din nou dovada acelei calități pe care îndeobște a apreciat-o critica de specialitate și anume *măsura*. Dincolo de selecția bine gândită a textelor, de respectul pentru restituirile lor fidelă, trebuie evidențiată erudiția în întocmirea marginaliilor ca și competența prezentare a autorului.

Azi e de neconceput reeditarea operei unui istoric fără adnotarea corespunzătoare, măcar și pentru împrejurarea că între timp s-a acumulat o amplă și diversă bibliografie asupra subiectului. Apoi istoria, mai mult ca alte științe, se află în permanentă prinenire. Ceea ce părea un adevăr imuabil acum o jumătate de veac, ca de pildă „ficțiunea” capitulațiilor, se cere acum amendat pe baza investigațiilor ulterioare. Această operație a fost întreprinsă cu înfinită grijă și atenție de Georgeta Penelea. Același lucru se poate spune despre întocmirea bibliografiei celor 262 lucrări ale lui I. C. Filitti.

Unde participarea editoarei este deopotrivă salutară este introducerea în opera lui I. C. Filitti, care oferă, într-un text plin de nerv, imaginea densă, efortul constant al acestuia spre desăvârșire. Acest „obsedat al documentului”, cum îl numește Georgeta Penelea, animat de „spirit metodic, atent și circumspect”, care l-a făcut să fie nemilos cu improvizajia, cu înșirarea banală de fapte necimentate de interpretarea corespunzătoare, cu repetarea pasivă a spuselor altora, a reușit „să facă din scrierea istoriei o adevărată artă”.

Prin seriozitatea cu care a tratat temele abordate, vehemența cu care și-a apărat opiniile, tenacitatea și utilizarea documentelor — în mare parte scoase la lumină chiar de el — I. C. Filitti și-a cucerit un loc proeminent în galeria personalităților culturii românești din prima jumătate a acestui secol. Justificată cu prisosință, această primă reeditare din opera sa — care ar putea fi urmată de un volum de studii consacrate istoriei dreptului și de altul cu contribuțiile genealogice — constituie totodată un succes al colecției editate de Valeriu Râpeanu ca și o justificată mândrie pentru editoarea Georgeta Penelea¹.

Paul Cernovodeanu

RADU PĂIUȘAN, Bănățenii în lupta pentru unitatea națională. 1830 — 1918, Timișoara, 1983, V+224 p.

Sub egida Institutului de științe socio-culturale și educație permanentă Timiș, Radu Păiușan pune la dispoziția cercetătorilor și celor interesați de istoria modernă a patriei un interesant volum despre familia bănățeană Stoika, familie cu merite deosebite în lupta poporului român pentru libertate și independență națională. Autorul a consacrat mai mulți ani de cercetare prodigioasă pentru restituirile activității membrilor acestei familii, cercetare concretizată în apariția unor lucrări vrednice de interes despre diferiți reprezentanți ai familiei Stoika*. Prezentul volum se vrea o sinteză a investigațiilor de până acum relativ la această familie de militanți pentru cauza națională.

În studiul introductiv, intitulat „Bănățenii în lupta pentru unitate națională. 1830 — 1918” (p. 1—77), autorul trece în revistă lupta națională a bănățenilor și schițează linile directoare ale unei viitoare monografii a familiei Stoika. Este prezentată succint activitatea colonelului Ștefan Stoika, unul dintre fondatorii armatei române moderne, participant de seamă la revoluția de la 1848 și la Unirea Principatelor române, colaborator apropiat al domnitorului Unirii — Alexandru Ioan Cuza. Aici sînt menționați și fiii colonelului Ștefan Stoika, căpitanul Nicolae Șt. Stoika și locotenentul Ștefan Șt. Stoika, viitor general, comandanți

¹ Trebuie să atrag atenția doar asupra unui *lapsus calami* al editoarei, care dintr-o scăpare, credem involuntară, a atribuit în *Cuvînt înainte*, la p. XXVII, monografia *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété au Moyen Âge*, apărută la Paris în 1926 (nu 1928) istoricului P. P. Panaitescu cînd, sîntem convinși, că însăși ea știa că aparține, de fapt, juristului George Fotino.

* *Personalități lipovene în lupta pentru independență*, în „Ziridava”, VIII, Arad, 1977; *Ovid Densusianu și poetul erou Constantin T. Stoika. Corespondență*, în „Ziridava”, XII, 1980; *Generalul bănățean Șt. Stoika, luptător pentru independență națională. 1848 — 1928*, Timișoara, 1982.

de baterie de artilerie în bătăliile războiului de independență. Alți doi fii ai colonelului Ștefan Stoika, Victor Șt. Stoika și Titus Șt. Stoika au participat la lupta proletariatului împotriva orinduirii burgheze; primul remarcându-se ca luptător întru apărarea Comunei din Paris, iar cel de-al doilea ca ziarist la una din gazetele muncitorești din Parisul ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Nu este lipsit de interes să amintim că din această familie provine, pe linie maternă, și cunoscutul militant comunist Lucrețiu Pătrășcanu, el fiind nepotul lui Dimitrie Stoika, profesor de limbă latină la „Gimnaziul Vasilian” și apoi la Academia Mihăileană, fratele colonelului Ștefan Stoika.

Reprezentanții celei de-a treia generație a familiei, Cezar, Titus și Constantin T. Stoika vor lupta cu arma în mână, dând tribut de sine pentru apărarea ființei naționale în primul război mondial și constituirea statului național unitar român în 1918.

În primul capitol al lucrării (Epistolar — Constantin T. Stoika — Constanța Marinescu”, p. 78—91) sînt reproduse scrisori din perioada premergătoare intrării României în război, ale poetului erou — sublocotenentul Constantin T. Stoika, căzut la datorie în luptele din toamna anului 1916 pe Valea Oltului. În scrisori, adresate fostei sale profesoare de la Facultatea de Litere și Filosofie din București — Constanța Marinescu —, apar și numele altor profesori prestigioși ai poetului ca Ovid Densusianu, Mihail Dragomirescu și ale unor poeți precum Mihail Cruceanu, viitor militant al P.C.R., Panait Cerna etc.

Capitolul al II-lea, „Al. Cezar T. Stoika — Sub cer străin. Memorii din captivitate” (p. 92—178), conține memoriile lui Cezar T. Stoika din timpul prizonieratului din Germania. Absolvent al Facultății de Drept din București, el a luptat ca ofițer pe Valea Oltului; fiind grav rănit, în cursul retragerii armatei române din Transilvania, Cezar T. Stoika fusese luat prizonier și ținut, pînă în primăvara anului 1918, în lagărele de prizonieri de la Stralsund, Halmstadt și Krefeld din Gerania. Din memorii se degajă un patriotism fierbinte, potențat permanent de dorul de țară, de familie și de prieteni. Este semnificativ că Cezar T. Stoika a refuzat ofertele repetate ale autorităților germane de a fi eliberat și adus în țară în schimbul colaborării cu ocupații germani.

Ultimul capitol al volumului („Titus T. Stoika — Memorii de război”, p. 179—211), reliefează lupta unui alt membru al familiei, căpitanul Titus T. Stoika, participant și el, în calitate de comandant de baterie la înceștările de pe valea Jiului din primele luni ale războiului, respectiv la marile bătălii purtate de armata română în vara anului 1917. În prima parte a războiului, căpitanul Titus T. Stoika a cunoscut eroi ai luptei pentru apărarea patriei ca Ecaterina Teodoroiu, personalități ale vieții culturale în postură de apărători ai gliei strămoșești, cum au fost poetul Alexandru Vlahuță și actorul Constantin Tănase, iar în iarna anului 1916—1917, în perioada refacerii armatei române, a avut legături cu Mihai Ralea, Tudor Vianu, Ionel Teodoreanu, George I. Brătianu, care ulterior au jucat un rol de seamă în viața politică și cultural-spirituală a României.

Autorul evidențiază că prin lupta lor pentru unitate și independență națională, membrii familiei bănățene Stoika se înscriu în linia tradițiilor progresiste ale poporului român, tradiții de luptă pentru libertate națională și socială.

Un indice general facilitează folosirea volumului.

Lucrarea lui Radu Păiușan are o înfățișare modestă (este multiplicată la xerox) și conține și unele erori sau formulări mai puțin îngrijite. Apar și greșeli de dactilografie necorectate sau corectate eronat. Toate acestea însă pot fi remediate într-o ediție viitoare, ediție pe care am dori-o ca o monografie a familiei bănățene Stoika — familie de luptători pentru libertatea și unitatea națională a poporului român.

Emeric Mihály

E. A. THOMPSON, *Romans and Barbarians. The Decline of the Western Empire*, The University of Wisconsin Press, Madison (Wisconsin), 1982, IX + 329 p.

În colecția „Wisconsin Studies in Classics” se publică această lucrare, datorată fostului profesor de istorie greco-romană de la Universitatea Nottingham, autor al mai multor volume dedicate epocii migrațiilor, între care *A History of Attila and the Huns* (1948), *The Goths in Spain* (1969). Ocupîndu-se de provinciile occidentale în sec. IV-V, cartea de față examinează raporturile complexe dintre barbarii germanici și populația romană, raporturi ce nu se rezumă la imaginea schematică a unor distrugători, a unor „vandalii”. Se poate spune că și această recentă lucrare se înscrie pe linia unor demitizări ale unor concepte sau mai bine zis artefacte ale istoriografiei mai vechi. Pentru a anticipa o idee exprimată către

sfrșitul cărții, vom spune că E. A. Thompson arată că între retragerea armatelor romane din diferitele provincii și pătrunderea barbarilor în acestea nu este nici o legătură cauzală; o idee care își găsește dealtfel un sprijin și în realitățile Daciei Romane, știut fiind că retragerea aureliană nu s-a efectuat sub impulsul unor atacuri, ci din inițiativă romană.

Într-un capitol introductiv (p. 3—19), autorul se ocupă de ceea ce numește un „război economic” (economic warfare) între Imperiu și barbari. Într-adevăr, romanii au fost nevoiți să instituie un adevărat „embargo” asupra bunurilor considerate a avea importanță strategică (armament, cai, animale de povară, fier, griu, sare) începând din sec. III și chiar mai devreme. Mai târziu, în sec. IV, exportul acestora era prohibit nu doar pentru anumite triburi sau regiuni, ci pentru lumea barbară în general. În aceeași direcție se înscrie și politica de păstrare a secretului militar al mașinilor de război. Autorul citează, între altele, cazul meșterilor și al mașinilor pe care Decebal a fost obligat să le inapoieze romanilor, apucând totodată că „the best part of Decebalus's army consisted of men whom he had persuaded to come over to him from the Empire” — afirmație care este totuși greu de susținut. Concluzia acestui capitol introductiv este că romanii și-au apărut frontierele nu numai prin legiuni și castru, ci și prin interdicții comerciale asupra bunurilor cu valoare militară. Însă aceste măsuri nu au putut preveni evenimentele ce au urmat anului 376.

Prima parte a cărții (p. 21—57) se ocupă de grupurile de barbari așezate în Galia. Venind din Spania, vizigoșii se instalează în Aquitania în 418, urmați de alani și de burgunzi, în 443. Toate aceste populații au fost așezate în imperiu ca foederati. Stabilirea lor nu trebuie interpretată (așa cum se credea mai demult) ca o invazie, ca o cucerire, ci acest act a fost unul inițiat de romani, înscriindu-se în politica imperială. Stabilirea barbarilor s-a făcut pe baza așa-numitei *hospitalitas*, priu care aceștia primeau 2/3 din pământul arabil al unui domeniu, precum și jumătate din păduri și pășuni. Evident că aceste măsuri nu erau în favoarea latifundiarilor romani. De fapt, ele loveau în puterea economică a lor, și, implicit, în accentuatele lor tendințe autonomiste față de autoritatea centrală. În același timp, stabilirea acestor războinici barbari a creat și o forță de șoc împotriva revoltelor bagauzilor — ceea ce i-a făcut totuși pe marii proprietari din Galia să se impacă cu stabilirea foederatilor, în ciuda pierderilor funciare. Pe lângă aceste consecințe, inteligența politică a colonizării de barbari a avut drept urmare și transformarea acestora din potențiali inamici în comunități stabile de agricultori. Paginile următoare (p. 38—57) sînt dedicate istoriei vizigoșilor începând din 376 (plecarea din Dacia) pînă la distrugerea regatului de la Toulouse de către franci (507).

În cea de a doua parte a cărții (p. 59—109) autorul studiază Italia începând de la evenimentele anului 476. Se subliniază că Odoacru nu a avut o poziție clar definită juridic. Era și nu era un aristocrat roman; nu avea nici un mandat din partea împăratului de la Constantinopol de a conduce Italia, dar împăratul îi mulțumește pentru menținerea legii și a ordinii; deși s-a considerat rege germanic și nu a îmbrăcat purpura, de fapt a uzurpat puterea imperială. Această poziție intermediară credem că ar putea fi corelată cu statutul mixt și totodată intermediar, între barbarie și civilizație (= romanitate, în sens politic) al populațiilor germanice pătrunse în lumea romană.

Capitolele următoare sînt dedicate aspectelor militare (p. 77—91) și politice (p. 92—109) ale cuceririi Italiei de către bizantini în timpul lui Iustinian. Confruntarea, ai cărei eroi au fost Belisarios și ostrogotul Totila, a fost percepută de populația Italiei ca o luptă între barbarie și lumea civilizată. Interesant este că în acest război ideologizat o parte a aristocrației ostrogote a ales civilizația și romanitatea.

După o parte consacrată Noricumului (p. 111—133), E. A. Thompson dedică o largă secțiune a lucrării sale Hispaniei, pentru a cărei istorie a sec. V este fundamentală ca izvor cronică episcopului Hydatius. Suebii trec Pirineii în 409 și se stabilesc în Galicia, unde de altfel trăia și acest autor care are, s-ar putea spune, o viziune provincială, interesată doar de marginala parte a lumii în care trăia. Deși istoriografia mai veche credea că și suebii au intrat ca foederati, autorul infirmă această teză (nici Hydatius nu pomenește vreun tratat al romanilor cu ei). Ca și vandalii și alanii care le-au urmat, suebii s-au așezat prin forță, și nu au primit niciodată subsidii romane. După ce întemeiază primul regat independent din Europa apuseană, ei sînt înfrinți de către ostrogoți în 456—457 — evenimente care sînt tratate în cap. 9 (p. 161—187), studiindu-se totodată și atitudinea romanilor față de acești barbari, precum și problema mișcărilor bagauzilor, care însă nu au fost corelate cu acțiunile invadatorilor. După anul 469 cînd se sfrșește cronică lui Hydatius, nu mai avem nici un izvor dedicat istoriei Spaniei. Puținele informații (datorate, bunăoară, lui Isidor) fac din sec. VI un „Dark Age” spaniol, de care se ocupă capitolul 10 (p. 188—207). În continuare, autorul face un studiu comparativ între Spania și Britania (după informațiile transmise în primul rînd de Gildas). Situația celor două foste provincii romane este sub multe aspecte diametral opusă. Un element însă le este comun: dispariția stăpînirii romane precede invaziile barbare (care nu determină abandonarea provinciilor). Așa cum menționam la început, con-

cluzia autorului este că nu invaziile, deci factorii externi au „asasinat” Imperiul Roman, ci factorul major al decăderii sale a fost slăbiciunea internă.

Ultimul capitol, al 12-lea (p. 230—248), se ocupă de raporturile dintre barbari și creștinism. Adoptarea modului de viață roman, înrolarea unor barbari în armatele imperiale au constituit premise pentru convertirea lor la noua credință. Dar, consideră autorul, în sec. IV-V biserica a manifestat o anumită indiferență față de evanghelizarea barbarilor, ceea ce e destul de surprinzător la prima vedere. Este citat și cazul episcopului Theotim de Tomis care nici nu ar fi intenționat să-i creștineze de huni. Nu se poate vorbi pentru această perioadă decât de convertiri izolate, sau de acțiuni misionare ale ereticilor. O nouă etapă începe însă cu Iustinian. Acesta este un capitol care prezintă un anumit interes și pentru istoria Daciei post-aureliene prin referințele la Ulfila și la alte evenimente contemporane.

Cartea se încheie cu un apendice în care autorul reia în mod polemic o problemă din cap. 2, discutând o opinie diferită.

Alexandru Madgearu

MICHAEL PHOTEINOPOULOS, *Manual de legi*, ediție pregătită de Panayotis J. Zepos, Valentin Al. Georgescu și Anastasia Siphoniou-Karapas, Atena, 1982, CXII + 679 p.

Această ultimă ediție a *Manualului de legi* al lui Mihail Fotino completează în chip fericit cea deja apărută la Atena în 1959 sub îngrijirea profesorului P. Zepos, ca volumul 17 al publicației periodice „Ἀρχαῖον Ἰδιωτικὸν Δίκαιον”. Astfel, dacă ediția din 1959 folosea manuscrisul 1697 al Arhivelor Statului din Iași, reprezentând grupa de copii C a celei de a doua redacții a *Manualului*, aceasta reprezintă o transcriere a manuscrisului Supplementum Graecum 1323 de la Bibliothèque Nationale din Paris, adică cel mai bun exemplar, ce cuprinde textul primitiv din 1765—1766, adaosuri mai noi din 1766 și altele dintre anii 1766 și 1775, respectiv prototipul grupei pe care editorii o numesc A. Tradiția complexă a acestei compilații diverse face oricum utilă o consultare a ambelor ediții, precum și a celorlalte codice, a căror stemă, redactată de către profesorul Valentin Georgescu, poate fi aflată pe p. CVI. Manuscrisul parizian, descoperit de același Val. Georgescu în 1969, a fost descifrat și transcris de către P. Zepos și A. Karapas. Patru prefețe, două redactate în grecește de către P. Zepos (pp. IX—XXXII și XXXIII—LVIII), alte două în franceză, de către Val. Georgescu (pp. LIX—CIII, cu o concordanță a titlului 1 din *Manual* în felurite copii pp. CIV—CV și stema amintită p. CVI), și regretatul Nestor Camariano (pp. CVII—CXII) lămuresc cititorul asupra tradiției textului și personalității autorului. Prima este o prefață generală, a doua privește izvoarele și codicele lui Fotino, iar a treia reprezintă, de fapt, un amănunțit studiu introductiv, care insistă, cu accent pe critice originale și ipoteze ingenioase, sprijinite de binecunoscuta erudiție a profesorului Georgescu, asupra aspectelor controversate și obscure ale biografiei lui Mihail Fotino. N. Camariano se referă exclusiv la textul românesc, pe care-l republică aici, după ziarul „Țara” din ianuarie 1869 și o copie manuscrisă de la Arhivele din Râmnicu Vilcea. Textul critic grecesc al manuscrisului parizian, cu variantele altor copii și identificarea surselor, cuprinde pp. 1—415, iar cel românesc pp. 417—592. Trei hrsoave din 1765—1766, care privesc pe Fotino (pp. 595—600), o pastorală a mitropolitului Neofit Criteanul din 1744—1748, sursă probabilă a titlului 1 din *Manual* lui Fotino (pp. 603—606), o bibliografie generală (pp. 609—623), indici de izvoare (pp. 629—652), de nume, și de materii (pp. 653—664) întregesc în chip util această remarcabilă ediție, adevărat model de cercetare critică. Istoricii dreptului fanariot, dar nu numai ei, ci și toți cei care se interesează de studiul istoriei veacului al XVIII-lea, trebuie să fie astfel recunoscători editorilor pentru munca lor conștiincioasă și inteligentă.

Radu Constantinescu

PETER J. BUCKLEY, BRIAN R. ROBERTS, *European Direct Investments in the United States of America before World War I*, St. Martin's Press, New York, 1983, 157 p.

Doi economiști americani au publicat relativ recent o interesantă lucrare privind impactul investițiilor europene asupra economiei S.U.A. în faza imperialismului. Autorii investighează detaliat caracteristicile și evoluția investiciilor europene în perioada 1870—1914,

în care exportul de capital și de forță de muncă, progresul tehnologic au luat un avânt remarcabil. Buckley și Roberts consideră că *investiția directă* a căpătat în acest context o semnificație deosebită afectând în principal marea industrie dar și agricultura și sfera serviciilor.

Primul capitol intitulat *Investiția Directă* (p. 1—11) se dovedește o introducere la termenii de specialitate folosiți, sensul și conținutul lor. Buckley și Roberts deosebesc între *investițiile directe*, ce au presupus un control riguros pentru administrația capitalului și cele *cu hirtii de valoare (portofolio)*, ce au sugerat rolul marcant al bursei. Se amintesc și așa numitele *syndicate investment*, ce s-au aplicat investițiilor britanice de capital. Ele au rezultat prin unirea mai multor deținători de capital într-o organizație, cuantumul total al capitalului facilitând o exploatare riguroasă. La conturarea tabloului general al economiei epocii imperialiste au participat și *strategiile* productive, ce s-au împărțit în *defensive*, cu parametri ca: situația exportului, rolul opiniei publice, costul transportului, protecția invențiilor, asigurarea aprovizionării cu materii prime, „politică” concurenței, și *agresive* individualizate prin identificarea unor materii prime mult solicitate pe piața internațională și restrângerea accesului pe piața internă. Rolul marilor puteri capitaliste europene în dirijarea migrației capitalului în S.U.A. este sesizat în următorul capitol, al doilea, *O analiză preliminară a Investiției Directe în S.U.A. (1870—1914)* (p. 11—19). Marea Britanie a jucat un rol uriaș în exportul de capital către continentul nord-american. Între 1865—1914 totalul investițiilor a sporit de la 4 miliarde la 44 miliarde dolari (cf. p. 11). Decăderea Angliei din poziția frunțasă s-a produs lent încet în 1914 ea asista încă cu investiții de circa 600 milioane dolari, fiind urmată de Germania cu 300 milioane¹ și Olanda cu 135 milioane dolari (p. 14). Buckley și Roberts trasează în capitolul al treilea *Cadrul istoric al investițiilor străine în S.U.A.* (p. 20—42). Până în 1800 principalele ramuri ale economiei americane și anume: industria metalurgică, construcțiile navale, prelucrarea tutunului și comerțul au fost pendinte „direct sau indirect de capitalul britanic” (p. 21). La începutul secolului trecut Statele Unite s-au izbit de lipsa forței de muncă mediu-calificate, transferul tehnologic dificil, transporturile greoaie. Abia către 1860 a avut loc un reviriment de natură să stimuleze migrația capitalului. „Epoca reconstrucției” a încurajat inovațiile, a pus la dispoziția industriașilor din nord fonduri financiare uriașe, a pregătit tarife vamale facile. După 1870 și-au făcut apariția pe scena economiei nord-americane mari monopoluri, precum: Royal Dutch Shell, Lever Brothers, Siemens ș.a. Primele trusturi din S.U.A. s-au creat în anii boom-ului economic din 1895—1904, și anume: United States Steel, General Electric, Standard Oil Company². Prima conflagrație mondială a rămas o piatră de hotar în istoria economică a Statelor Unite, căci investițiile germane au dispărut iar cele britanice s-au redus cu circa 70%.

Investițiile europene au privit o pondere însemnată a industriei nord-americane. În capitolul al patrulea, *O analiză din punct de vedere al industriei, a zonelor pe care le-au privit Investițiile Directe 1870—1914* (p. 43—84) autorii explorează ramurile economice, unde s-a exercitat influența capitalului străin. În industria chimică și a coloranților lipsa până către 1914 a unui sector autohton al coloranților a generat manifestarea unor firme germane și elvețiene, ca de exemplu: Bayer, BASF. Politica industrială a Statelor Unite în domeniul extracției petroliere a îmbrăcat aspecte particulare. După 1870 gradul de concentrare și centralizare a producției și capitalului a crescut imens, făcând loc unor mari concerne, ca: Standard Oil Company, American Gasoline Company, ce s-au înfruntat pentru controlul terenurilor petroliere din California, Texas și Oklahoma³. Companiile britanice au investit în deceniul nouă al secolului XIX-lea circa 364 milioane dolari în industria băuturilor spirtoase. Înainte de 1914 capitalul străin a ocupat poziții slabe în industria constructoare de automobile din S.U.A. Totuși firme cunoscute — Fiat, Levassor, Daimler-Benz, Rolls-Royce au plasat în unele sectoare economice de peste Oceanul Atlantic. Cu puține excepții investițiile europene nu au avut o existență îndelungată și au căzut sub controlul american (cf. p. 82). În capitolul al cincilea, *Opt cazuri istorice* (p. 85—118) Buckley și Roberts oferă indicații asupra evoluției afacerilor a opt mari întreprinderi monopoliste europene, care au acționat în Statele Unite, precum: Lever Brothers, Courtaulds, Royal Dutch Shell, Nobel Explosives Trust Company, Solvay et Cie, Fiat, Siemens & Halske, The Anglo-Swiss Condensed Milk Company & Henry Nestlé. Autorii sînt de părere că trei motive au îndemnat companiile multinaționale să introducă capital în S.U.A. — nivelul tarifelor vamale, exploatarea avansului tehnologic și situația vînzărilor pe piața internațională (cf. p. 118). Ultimul ca-

¹ În 1898 o treime din investițiile Reichului Wilhelmian erau canalizate spre America de Nord și Sud.

² George Nicolescu, *În culisele „Celor șapte surori”*. Edit. Politică, București, 1984, p. 30—40.

³ *Ibidem*, p. 40—56.

pitol al lucrării, *Concluzii* (p. 118—129) insistă asupra consecințelor politicii europene de investiții în Lumea Nouă. Investițiile s-au concentrat cu precădere în ramurile unde profitul era rapid și posibilitățile de manevră foarte largi. De asemenea ele au inaugurat fluctuația economică de tip modern și au ridicat probleme deosebite legate de rețeaua comunicațiilor, control și management.

Cartea mai cuprinde numeroase statistici (32 la număr) edificatoare pentru evoluția investițiilor, o bibliografie de specialitate bogată (p. 140—146) și un indice de nume proprii și al companiilor citate în lucrare. Izbutind o analiză economică spectaculoasă de pe pozițiile științei economice nemarxiste, lucrarea este o mărturie perimtorie a progresului „istoriei business-ului” în istoriografia contemporană, un instrument de lucru folositor economis-tului dar și istoricului.

Mihai Manca

„Quipu. Revista Latinoamericana de Historia de las Ciencias y la Tecnología”, vol. 2, nr. 1, enero-abril de 1985, México, 160 p.

Revista pe care ne luăm permisiunea să o prezentăm cititorilor în rindurile ce urmează, scoasă sub egida Societății Latino-americane de Istorie a Științelor și Tehnologiei, reprezintă o lăudabilă și reușită încercare de a pune la locul pe care-l merită contribuția Americii Latine în ceea ce privește progresul științific și tehnologic, progresul cunoașterii umane în general. De altfel acest deziderat este clar exprimat și în editorialul care deschide paginile numărului de față și în care se arată că descoperind specificul practicii tehnico-științifice latino-americane, istoria latino-americană a științei contribuie la îmbunătățirea înțelegerii științei și tehnicii ca activități umane, precum și a variației istorice a modalităților adoptate de activitățile științifice și tehnice.

Structura revistei este formată din două părți, prima cuprinzând un număr de șase studii iar cea de-a doua rubricile intitulate *Mărturii*, *Elogii* și *Recenzii*.

Primul studiu este semnat de Armando Espinosa Baquero din Columbia și se intitulează *Date noi cu privire la descoperirea și metalurgia platinei în Noua Granada în secolul XVIII* (pp. 7—21). Autorul, pe baza unor numeroase documente descoperite în Arhiva Națională din Bogotá, dintre care cele mai vechi datează din 1726, susține că înainte de venirea lui Antonio de Ulloa (1716—1795) în Columbia, cel pe care istoria tradițională a științei îl acreditează ca descoperitor al platinei în anul 1748, acest metal era cunoscut în Noua Granada, se separa de aur și se confecționau chiar anumite obiecte din el, ceea ce în Europa se va realiza abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Se arată de asemenea că readucerea în discuție a descoperirii și începuturilor metalurgiei platinei are două aspecte importante, primul, științific, legat de descoperirea elementului chimic ca atare, iar cel de-al doilea, tehnologic, legat de descoperirea unor tehnici de separare și prelucrare a metalului și se exprimă speranța că această problematică va fi adâncită și clarificată în viitor, pe măsura descoperirii unor noi documente.

În articolul următor, intitulat *Dificultăți în studiul istoriei telecomunicațiilor în Republica Argentina* (pp. 23—35), Mario Tesler (Argentina) arată că între istoria telecomunicațiilor și cea a țării în general există o strinsă legătură, dar deplina inexistența unei abordări științifice solide a evoluției acestui sector de activitate. După ce trece în revistă principalele instituții care se ocupă de istoria telecomunicațiilor și realizările înregistrate în ultima perioadă, autorul scoate în evidență dificultățile pe care le are de întâmpinat cercetarea în acest domeniu: lipsa unui catalog analitic al publicațiilor periodice, necesitatea de recatalogare și reinventariere a fondurilor de carte de la Biblioteca Națională, precum și reorganizarea arhivelor care sînt doar simple depozite și își exprimă speranța că toate aceste piedici vor putea fi depășite.

În studiul *Schiță a mineritului prehispanic din Mexic* (pp. 37—57), Adolphus Langenscheidt (Mexic) își propune să demonstreze că această țară are o lungă și puternică tradiție minieră în perioada anterioară cuceririi europene și consideră că această tradiție ar trebui să fie mai amplu recunoscută în momentul de față ca unul din factorii identității naționale. Autorul subliniază faptul că pentru a aprecia la justa sa valoare mineritul prehispanic din Mexic, trebuie avute în vedere cel puțin trei particularități care-l caracterizau, și anume: a) abia în secolul al IX-lea e.n. popoarele din America Centrală au cunoscut metalurgia propriu-zisă și au început să o practice, deci mult după popoarele din zona andină și din Europa; b) volumul producției a fost, în general, mic și c) stimulentele pentru mineri țineau mai mult de magie și religie decît de utilitatea și rentabilitatea economică. În ceea ce privește producția minieră, ea a cunoscut trei etape: culegerea de la suprafață, extracția din gropi săpate la suprafață și extracția din subteran, minele prehispanice caracterizîndu-se prin armonia dintre galerii și zăcămintul exploatat, etape prezentate cu ceea ce au ele mai semnificativ în fiecare din perioadele de dezvoltare a istoriei mexicane pînă în momentul cuceririi spaniole.

Studiul *Inovația feroviară în Mexicul secolului al XIX-lea* (pp. 59—85) de Sergio Ortiz Iñernan (Mexic) își propune să scoată în evidență principalele efecte directe și indirecte pe

care le-a produs în această țară introducerea căilor ferate în secolul trecut. În primele pagini autorul arată importanța deosebită pe care au avut-o căile ferate și subliniază faptul că dintre toate revoluțiile, care explică vertiginoasa ascensiune a capitalismului în secolul al XIX-lea, este posibil ca tocmai cea a transporturilor să fi avut însemnătatea cea mai mare. După ce sînt descrise începuturile căilor ferate mexicane, se insistă asupra perioadei dictaturii lui Porfirio Díaz (1876—1911), cînd rețeaua feroviară s-a extins de la mai puțin de 700 km. în 1877, la peste 19 000 km. în 1910, într-un ritm mediu anual de 564 km. Este subliniat faptul că introducerea căilor ferate în Mexic a însemnat un pas important pe calea dezvoltării capitalismului. S-a dezvoltat agricultura, industria, comerțul interior și exterior, au apărut locuri de locuit nouă și noi așezări urbane, precum și forme de turism. Dar, pe de altă parte a avut loc o puternică pătrundere a capitalului străin, s-a manifestat un puternic proces de concentrare al proprietății rurale, iar salariile reale au scăzut cu 25 %. De fapt toate progresele realizate s-au făcut prin intensificarea sărăciei și opresiunii la care erau supuse masele populare, ceea ce a dus la ascuțirea contradicțiilor sociale și la declanșarea revoluției din 1910—1917, în care căile ferate au avut un rol foarte important, dar au avut și foarte mult de suferit.

Ruy Gama (Brazilia) în *Cuvinte și cuvinte: teme pentru o istorie a tehnologiei* (pp. 87—93) aduce în discuție câteva date în legătură cu istoria cuvîntului tehnologie, considerînd că astfel pot fi descoperite multe lucruri care țin de istoria însăși a tehnologiei. Cuvîntul, arată autorul, apare pentru prima dată în Grecia antică în secolele VI—V î.e.n., grecii fiind primii care au încercat să dea o bază științifică tehnicii, legînd strîns știința, tehnica și producția. Trecînd din Grecia la Roma termenul se îndepărtează de înțelesul de artă mecanică și se apropie de cel de artă liberală. În 1630, în *Enciclopedia* lui Alsted, acest înțeles se păstrează, iar în secolul al XVIII-lea Johann Beckmann și Christian Wolff definesc tehnologia ca știință care se ocupă cu lucrurile produse de oameni ca urmare a unei activități fizice, mai ales cu minile. În fine, autorul ne spune că în limba portugheză termenul a fost introdus de către savantul și omul politic José Bonifácio de Andrada e Silva.

Ultimul studiu din acest număr al revistei se intitulează *Introducere la studiul eugeniei spaniole (1900—1936)* (pp. 95—122) și aparține lui Raquel Alvarez Peláez (Spania). După ce arată că eugenia este numele pe care Sir Francis Galton (1822—1911) l-a dat preocupării de a îmbunătăți rasa umană și că această teorie a apărut ca unul din numeroasele răspunsuri la o situație de criză socială, autorul analizează evoluția ideilor eugenice în Spania din ultimele decenii ale secolului trecut și pînă în 1936, anul declanșării războiului civil. În ultima treime a secolului al XIX-lea existau în Spania o serie de informații care indică faptul că anumite probleme igienico-sanitare și sociale preocupau și se discutau. În același timp s-a produs receptarea unei serii de idei asupra caracterului ereditar al maladiilor. Dar, pînă la primul război mondial, atitudinile și expresiile favorabile eugeniei au avut un caracter individual și nu au dus la apariția unei mișcări și a unor instituții care să apere și să promoveze astfel de idei. Lucrurile se schimbă după 1918 cînd apare ziarul „La Medicina Social Española”, este înființat Institutul de Medicină Socială, Liga Spaniolă de Medicină Socială, Societatea Prietenilor Copilului etc. Autorul subliniază faptul că de la început eugenia spaniolă a cunoscut două interpretări, una venită de la stînga, din partea forțelor progresiste, care urmăreau crearea unei medicine sociale autentice, organizarea unei rețele sanitare eficiente la nivel național și creșterea gradului de sănătate generală a populației, iar alta venită de la dreapta, din partea forțelor reacționare, care preconizau măsuri de sterilizare, de izolare și de purificare rasială, războiul fiind considerat un mijloc eficient în acest sens. Prima interpretare devenind precumpănitoare, mai ales în cadrul ciclului de conferințe transmise de radiodifuziunea spaniolă în 1927, cercurile conservatoare au reacționat obținînd suspendarea lor prin decret regal. Această măsură a avut un puternic ecou în mediile studențești și universitare și a fost una din cauzele care au provocat mari mișcări studențești în 1928 și 1929, anii de sfîrșit ai dictaturii lui Primo de Rivera.

Partea a doua a revistei cuprinde trei rubrici. Prima, intitulată *Mărturii*, conține discursul rostit de Desiderio Papp (Chile) cu ocazia primirii sale în Academia Națională de Medicină din Buenos Aires, se intitulează *Drumul meu către istoria științei și a medicinei* (pp. 123—128) și explică evoluția autorului de la preocupările de filologie și filosofie la cele de istorie a științei și a medicinei. A doua rubrică cuprinde necrologul lui José Babini (1897—1984), inginer, matematician și istoric al științei din Argentina (pp. 129—147), iar ultima conține patru recenzii ale unor interesante lucrări (pp. 149—160). Cartea lui Ann Hibner Koblitz, *A Convergence of Lives: Sofia Kovalevskaia: Scientist, Writer, Revolutionary*, urmărește viața și activitatea primei femei acceptată plenar de comunitatea matematică europeană, lupta ei pentru a se afirma în limitele societății din Rusia țaristă din a doua jumătate a secolului trecut. Lucrarea lui R. Harris și J. Paxman, *A Higher Form of Killing*, abordează problema armamentelor chimice și bacteriologice, dezvoltarea lor de la primul război mondial și pînă în prezent. Autorul recenziei, Manuel Servín Massieu, subliniază faptul că poten-

țialul destructiv al S.U.A. cu aceste arme (capabil să anihileze de patru mii de ori populația globului) reprezintă o amenințare în primul rând pentru țările Americii Latine. Lucrarea *Obreros somos . . . expresiones de la cultura obrera* reprezintă un efort de a cunoaște, a aprecia și a apăra istoria, viața și lupta pe care muncitorii au dus-o și o duc pentru a-și transforma existența lor și a societății în general, iar ultima lucrare, *Arqueologia de la industria en México*, este o încercare de a cunoaște locurile unde au trăit și au muncit cei care au suferit primii rigoarea organizării capitaliste a muncii, înăuntrul sau în afara zidurilor unei fabrici.

În încheiere putem afirma că această nouă revistă se caracterizează printr-un nivel ridicat de rigurozitate științifică și are toate șansele de a-și îndeplini principalul obiectiv propus, acela de a pune la locul care i se cuvine contribuția popoarelor latino-americane la dezvoltarea științei și tehnicii universale.

Eugen Denize

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane. Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la începuturile evului mediu pe teritoriul României.

Radu Mihnea Corvin domn al Moldovei și Țării Românești.

Pretendentul Neagu „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).

Economia Țărilor române în secolul al XVII-lea.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpînirii otomane.

Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Trăsături liberale ale revoluției române de la 1848.

C. A. Rosetti și rolul lui în impulsionearea culturii și învățămîntului românesc.

Participarea țărănimii la marile evenimente militare din epoca modernă.

Politica economică a Partidului Național în deceniul de după eucerirea independenței.

Oamenii de știință în viața politică a României.

Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.

RM ISS 0567 — 630

